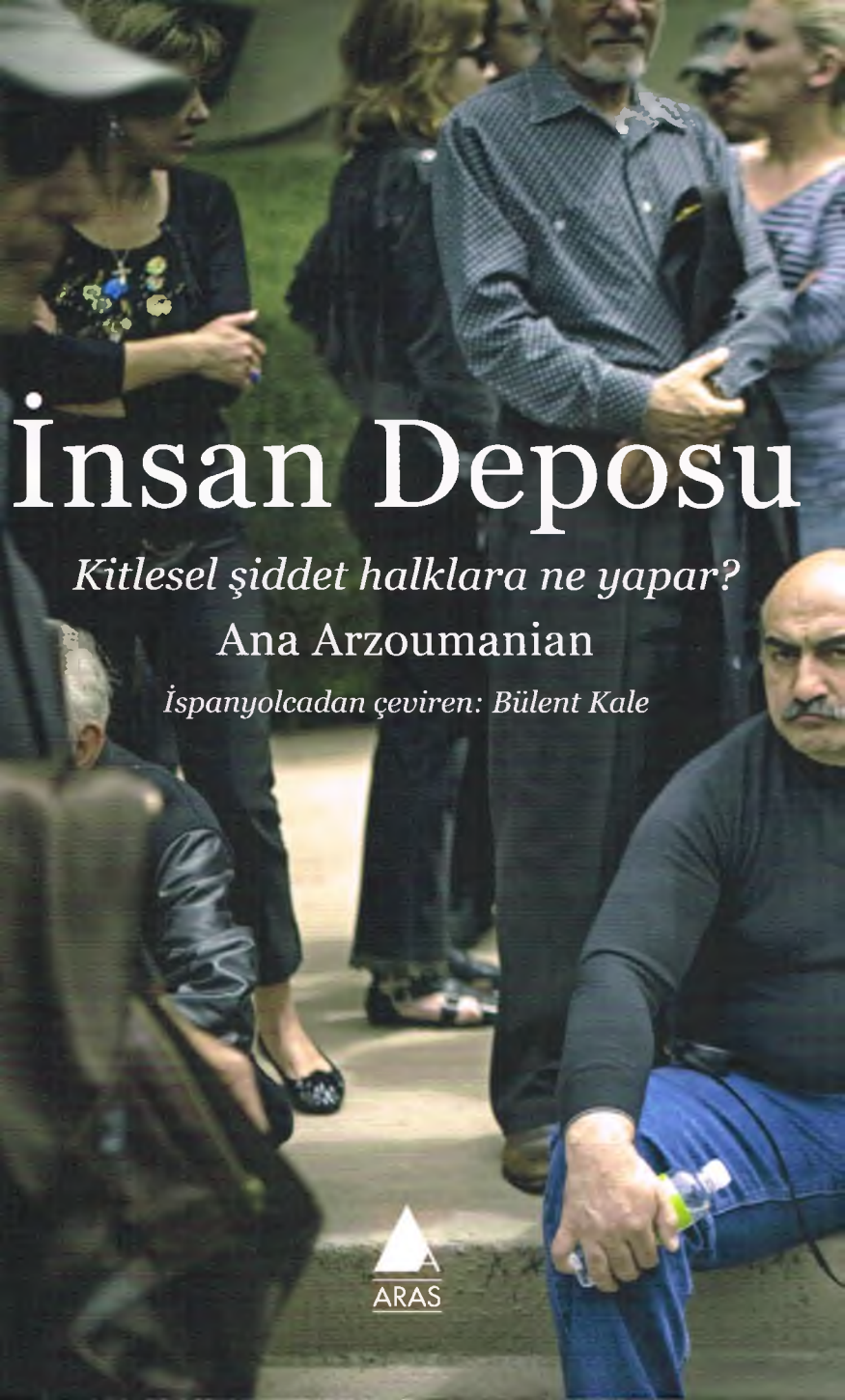

İnsan Deposu

Kitlesel şiddet halklara ne yapar?

Ana Arzoumanian

İspanyolcadan çeviren: Bülent Kale

ARAS

İnsan Deposu Ana Arzoumanian DENEME ARAS

ANA ARZOUMANIAN

1962'de Buenos Aires'te doğdu. Aile kökleri Bursa ve Sivas'a dayanır. Salvador Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni Hukuk Felsefesi öğretmeni olarak bitirdi. Buenos Aires'teki Lacancı İntibak Okulu'nda psikanaliz üzerine yüksek lisans eğitimi aldı. *Labios* (Dudaklar, 1993), *Debajo de la piedra* (Taşın Altında, 1998), *El ahogadero* (İdamhane, 2002) ve *Cuando todo acabe todo acabará* (Her Şey Bitince Bitecek Her Şey, 2008) isimli şiir kitaplarının yanı sıra, *La mujer de ellos* (Onların Kadını, 2001), *Mar Negro* (Kara Deniz, 2012), *Del vodka hecho con moras* (Böğürtlen Votka Limon, 2015) isimli romanları ve *La granada* (Nar, 2003), *Mía* (Benim, 2004), *Juana I* (2006) isimli öykü kitapları vardır. İspanya kraliçesi Juana'nın iktidar kavgalarına odaklanan şiirsel anlatısı *Juana I, La que necesita una boca* (Bir Ağzın İhtiyacı) isimli tiyatro oyununa esin kaynağı oldu. *İnsan Deposu* ile Fundación Proyecto al Sur tarafından verilen Lucien Freud Ödülleri'nde derece aldı. Ermeni Soykırımı ve Arjantin'deki askeri diktatörlük sırasında kaybedilen insanların hikâyelerini anlatan *A - Diálogo sin fronteras* (Sınır Tanımayan Diyalog, Ignacio Dimattia'yla birlikte) isimli belgeseli çekti. Arjantin ile Ermenistan arasındaki kültürel bağların gelişmesi için çalışmalar yaptı. Halen FLACSO (Latin Amerika Sosyal Bilimler Fakültesi) bünyesinde dersler veriyor.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Ana Arzoumanian'ın 2010'da Arjantin'de Xavier Bóveda Ediciones tarafından yayımlanan *El depósito humano: una geografía de la desaparición* adlı kitabının çevirisidir.
Metinde geçen bazı kavram ve olaylar tarafımızca açıklanmış, dipnotlarla verilen bu açıklamalar "e.n." (editörün notu) kısaltmasıyla belirtilmiştir.
Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

İNSAN DEPOSU

Kitlesel şiddet halklara ne yapar?

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z.
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - ԱՐԱՍ 159

İnsan Deposu
Ana Arzoumanian
El Depósito Humano

Çeviri
Bülent Kale

Editör
Lora Sarı

Redaksiyon
Suna Kılıç

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Scout Tufankjian
(Little Armenia, West Hollywood, Kaliforniya)

© Aras Yayıncılık, 2016
ISBN 978-605-5753-59-7

Baskı
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

İstanbul, Şubat 2016

İNSAN DEPOSU

Kitlesel şiddet halklara ne yapar?

ANA ARZOUMANIAN

İSPANYOLCADAN ÇEVİREN
BÜLENT KALE

ARAS

İçindekiler

Sunuş ve Teşekkür 7
Türkçe Basım İçin Önsöz
Dönemeyenle Kalanın Hakiki Buluşması 9

Yerinizi Alın 13
Habeas Corpus 16
Bir Yapının Taslakları: Ermeni Halkı - Diaspora 24
Depo Olarak Coğrafya 29
Yaralı Bellek 33
Mülkiyet, Katliam 37
Kıyımın İsimleri 42
Kanın Militan İşlevi: Kurban ya da Şehit 49
Kayıp Kanon 57
Boşluğun Sınırları 62
Dinsel Farklılık Olarak Dil 66
Kavgaya Övgü 70
Konuşma Özürlü Çiftdillilik 75
Feodalizm - Modernite: Dönüş Hakkı 78
Kurgu ve Eylem Arasında 83
Bir Gücün Tatbiki Olarak Etkilenme 93
Kökenlikten Çıkarmak 97
Deponun Mimarisi 102
Kayıp Coğrafyası 110
Söz: Bedenden Ayrılmak mı? 117
Cinsiyetlerin Konumları 121
İhanet Yarası 128
Ulusötesi Bir Diaspora 134
Haççalanlar Toplumu 141
Bir Varmış Bir Yokmuş 147

Kaynakça 161
Dizin 171

Sunuş ve Teşekkür

Bu eser yıllara yayılan bir araştırmanın ürünü; bu araştırma ilk olarak FLACSO'da (Latin Amerika Sosyal Bilimler Fakültesi) psikanaliz ve sosyal bilimler üzerine Carlos Bruck ve Sergio Visacovsky tarafından verilen "Travmanın Oluşumu" başlıklı bir uluslararası lisansüstü program çerçevesinde başladı. Sonra CAS-IDES'te (Ekonomik Gelişim Enstitüsü bünyesindeki Sosyal Antropoloji Merkezi) Sergio Visacovsky tarafından koordine edilen, Rosana Guber yönetimindeki "Felaketin Toplumsal Deneyimi: Yıkım, Kriz, Travma" isimli çalışma ve araştırma grubunda devam etti. Ayrıca 2007 yılında katıldığım, yine Visacovsky tarafından koordine edilen "Acının Toplumsal Deneyimleri" (CAS-IDES) başlıklı sempozyumun da bu çalışmaya önemli katkısı oldu. Grubun disiplinlerarası karakteri travma ve felaket konularına yaklaşım biçimlerini zenginleştirdi. Katılımcı antropologlar, sosyologlar, psikanalistler ve edebiyatçıların katkılarıyla çok farklı ve yeni bir okuma ortaya çıktı.

Burada, bu çalışma henüz bir projeyken bu işe girişmem için beni destekleyen Sergio Visacovsky'ye teşekkür ediyorum; ayrıca elinizdeki metnin 2009 yılında ikincilik ödülü aldığı, La Fundación Proyecto al Sur'un (Güneye Projesi Vakfı) geleneksel Lucian Freud Ödülleri'ne katılmam için de beni yine kendisi teşvik etmiştir.

Zihin açıcı, duyarlı okuma ve değerlendirmeleri için Jaime Epstein'a özellikle teşekkür ederim.

Ana Arzoumanian

Elinizdeki denemede Arjantin'deki Ermeni diasporasının kayıp bedenlerden yola çıkılarak semantik olarak yeniden inşa edilişini temel hatları üzerinden takip edeceğiz.

Bir bölge işgal ediliyor ve yüzyıllar sonra boşaltılıyor. Yurdundan çıkarılanlar, tehcir edilenler ya çölde kayboluyor ya da travmatik sürgün topraklarına ulaşıyorlar.

Mademki travmanın zamanla bir ilişkisi vardır, Ermeni halkının maruz kaldığı soykırım sonucunda tarihsel karakterini ve duygularının varoluşsal otantikliğini kaybetmesi de şöyle bir sonuç doğurur: Toplumsal ilişkiler yalnızca olayın vuku bulduğu yere ve zamana değil, geleceğe doğru da yığılıp birikirler.

Edebi olgular, toplumda yaşananları estetize eden eserler olarak, bir kültürel ve sosyal kimliğe atıfta bulunurlar. Ancak, diaspora kavramını oluşturan karmaşık kültürlerarası ağ "Ermeni halkı" kategorisini sorunlu hale getirir. Sonradan kabul edildikleri toplum içinde yaşamak bu özneleri, bir kez daha, kesişen dillerin yarattığı diaspora toplumuna özgü iki dillilik üzerinden, soykırım kurbanları tarafından da deneyimlenen sadakat ve ihanet kavramlarının yeniden üretildiği bir toplumsal dokuya katar.

TÜRKÇE BASIM İÇİN ÖNSÖZ

Dönemeyenle Kalanın Hakiki Buluşması

Siyasi erk, kendini hâkim otorite olarak inşa etmek için anlatının işlevlerinden faydalanır. Bu inşada işgal ve yazılanlar sık sık birbirinin yerini alırlar. Bu savaş anlatılarını ve avatarlarını çok eski çağlardan bu yana söylenegelen epik şiirlerde, destanlarda ve şövalye romanlarında görebiliriz. Jül Sezar'ın kaleme aldığı yorumları, Tukididis'in, Titus Livius'un, Ksenefon'un eserlerini hatırlayalım.

Bir yerden geçilir, o yere isim verilir ve orası yerleşime açılır.

Retorik süsleme anlatı geleneğine yasal düzenlemeyle bağdaşarak yerleşir. Amerika'da da böyle olmuş, işgalcilerin metinleri meşru söylem üretme bağlamında ele alınmıştır, tıpkı Hernán Cortés'in *Meksika'dan Mektuplar*'ı gibi. Yeni kentin inşası, vakayinamenin kayda geçireceği adıyla, öncekinin yıkıntıları üzerinde gerçekleşir.

Anlatı, bir bakışın da hikâyesidir aynı zamanda; ötekine bakma biçiminin, muhatapla tam o anda tanışmanın hikâyesidir.

Eğer eski çağlardaki işgallerde eylem, işgal etmek ve anlatmak fiillerinden oluşuyorsa; bugün bu fiillerin işgal etmek ve fotoğraflamak olduğunu söylemek mümkün. Günümüzün modern işgalleri ve onun korkunç muhtevalarını da bu bakış üzerinden ele alabiliriz. Amerikan askerlerinin 2003 yılında Ebu Gureyb Cezaevi'nde çektikleri fotoğraf

ve videolardaki başlarına çuval geçirilmiş Iraklı mahkûmlar ve bunların sunumları birer örnektir buna.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin tehciri ve katlinde bu yok edişi takip eden eylem anlatmak olmadı, anlatmamak oldu. Adlandırmayı bırakmak da bir politikadır, eski isimler silinir, yenileri bulunur, ideolojik bir temel için semantik değişiklikler yapılır.

Bu eserin Türkçe yayımlanması, parçalanmış bir haritadan yola çıkan muhtemel bir buluşma heyecanını, hakiki bir buluşmanın heyecanı haline getiriyor. Pasaportlarında "geri dönüşü yok" ibareleriyle sınırdışı edilenlerin kat ettiği yolu yürümek anlamına geliyor. Böylece çeviri, bu halkın çok eski zamanlarda meydana getirdiği anadilin topraklarına geri dönmenin bir biçimine dönüşüyor.

Benim Bursa'daki ve Sivas'taki aile geçmişim için, dedemin sonsuza dek kayıp kızları için ise bu kitap bir tür adressiz mektup, iki kelimelik bir cümle oluyor ve sadece şunu söylüyor: "Duy beni."

İnsanlar hedefsiz yürüyorlar, durup bekliyorlar.
Hissediyorum Avrupa'da ya da Amerika'da olmadığımı.
Hissediyorum hiçbir yerde olmadığımı, acılar
ve düşler arasında ıssız bir bölgenin kıyısında kaldığımı.

Jonas Mekas
"Gidecek Yerim Yoktu"

Leonardo Senkman'a,
İspanyolca yazdığım halde
Ermenice okuduğu için.

Yerinizi Alın

Ruhu depolayabilecek bir yeri olmak
ya da olmamak, işte bütün mesele bu.

Agustín Tavitian
"Yenilmez Söz"

Bir soykırım pratiği, aralarında kültürel çarpıklığın da olduğu pek çok sonucu tetikleyen bir travma yaratır. Bu, Jeffrey C. Alexander'ın kültürel travma ya da bir kültürün travması olarak adlandırdığı şeydir. Dolayısıyla kültürel travma yeni bir öğrenme süreci, bir yeniden sosyalleşme dönemi gerektirir. Yenilenme ve isyan bu anomi durumuna verilebilecek yanıtların birer biçimidirler; ritüelizm ve çözülme ise aynı yanıtın pasif biçimleri olarak belirirler.

Edebi hayal gücü kapsamında yapılan gezintiler tarihle bir anlaşmaya varma denemeleridir. Belli bir tarihle elbette. Böylesi bir hayali yolculuğa çıkıp geri dönmenin kendisi, yerinden çıkmış olan bir şeyi yerine koyar ama aynı zamanda kişinin o hayal ettiği topraklarda doğmuş birinin sahip olduğu şeye sahip olma isteği ya da arzusuna bir meydan okuma olarak beliren bir vatanla arasındaki karmaşık ilişkiye de işaret eder. Yazarları, okurları ve görünür kıldığı boşluklarıyla edebiyat, bir kanıt olarak okunduğunda, kimlik belgelerinin yerini tutabilir. Devlete ait bir siyasi erkin yokluğunda ya da yozlaşması halinde, hayal dünyası ve onun sembolik olarak yazıya geçirilişi bir yurttaşlık eylemi işlevi görürler. Pek çok farklı anlam içeren bir bağın yerini alan söyleme eylemleridir bunlar. Bir insanın, sayesinde politik bir toplumun üyesine dönüştüğü bir aidiyeti belirleyen bağdır söz konusu olan. İç hukuk normları da ulus-

lararası hukuk gibi, bireyin yasalar tarafından belirlenen yükümlülükleri kabul ederek korunma talep etme hakkına sahip olduğu bir devletle olan ilişkisini milliyet olarak tanımladığından, diaspora kavramı yabancılığın zıttı olan ulusal kategorinin kaybı ve yeniden kazanımına dair bir dizi yeni yasal düzenlemeyi ve değişikliği gündeme getirir.

Ulus, tarihsel süreklilik arz eden, o güne kadar başkalarından kolaylıkla ayırt edilebilecek organik bir bütün olarak varlığını sürdürmüş, geçmişlerinin birleştirmesiyle şimdide dayanışan ve ortak bir eylem planı içerisinde olan bir insan grubundan oluşur. Dayanışma, fedakârlık, geçmiş, şimdi kavramlarının ve somut bir arzunun açıkça ifade edildiği bir ulus tanımıdır bu. Arzu, toplumun arzusudur.

Bir halka damgasını vuran bu ortak sahiplikler, bir dağılıp saçılma olarak anlaşılan diaspora kavramını temelden sarsarlar. Yerinden edilmiş ve iki dilli olması, sınır çizgilerinin çok ötesine varan bir *theatrum mundi*'yi* sahiplenme sorunuyla karşı karşıya bırakır diasporayı.

Diaspora çoğu zaman bir sürgünlüğe; yani bir suç ve kefaret düşüncesine, terk edişe ya da vatan özlemine gönderme yapan bir toprağından sürülmüşlüğe tercüme edilir.

> Yine de kemiklerimin küçük bir sandıkta geri dönmesini sağlayacaksın;
> böylece ölsem de sürgünde olmayacağım.
>
> Publius Ovidius Naso
> "Hüzünler"

Şimdi bir o yana bir bu yana sürekli savrularak, gitgide genişleyen bir yol boyunca ilerleyeceğimiz bu yolculuktaki

* Lat. Dünya sahnesi. (e.n.)

yerimizi alalım. Yolculuğun estetik deneyim boyutunu bir konudan diğerine atlayan heterojenliğin uzayı olarak, birbirine iliştirilmiş ses parçaları olarak anlayalım. Bitişmeleri destekleyen anlam iklimleri olarak kabul edelim. Bu arka plan üzerinde *ben* ancak olayların aktarılışı boyunca süregiden bir yere sahiptir. Kişiselliğin çoklu, hareketli, iletişimci karakteridir: Onun işin içine karışan yanıdır.

Okumak, bakmak ve dinlemek, entelektüel eylemler olarak bir yerdeki yaşantının, gidişatın, güvensizliğin ya da direnişin sahiplenilmesine müsaade ederler. Bu eylemlerin biçimsel mekanizmaları (metinsel, maddi) ise ele aldıkları öznenin isteklerini ve imkânlarını kendi yapıları içerisinde kayda geçerler.

Eğer temsil mevcut olmayan bedeni ona benzeyen ya da benzemeyen bir nesneyle ikame ediyorsa; bu bir beden meselesidir artık.

*Habeas Corpus**

Beni de götür bir tutam tütsü gibi
Küçük kız kardeşimin ruhu için.

Manuk Manukian

Bir adli antropolog olan Darío Olmos'a göre, Arjantin'de askeri diktatörlüğün kaybettiği insanlara dair kimlik belirleme çalışmaları öncelikle bedensiz kimlikler ve kimliksiz bedenlerle alakadar olmalıdır.** Kayıp olarak bildirilen ama bedenleri ortada olmayan kişiler ilk kategoriyi oluşturur. Kimliksiz bedenler dendiğindeyse devletin kayıt sistemindeki bilgiler kullanıldığı halde kimliği belirlenememiş beden kalıntıları kastedilmektedir.

Ermenilere gelince, salt "kimliksiz" bedenler söz konusu değildir, olmayan bedenlerin "kimlikleri" de kayıptır. Sağ kurtulanların akrabaları net olmayan verilere sahiptir, çoğu zaman yanlış bilinen bazı isimler ve yaşlar söylenir; çünkü ya doğrudan akrabaları olan hiç kimse kalmamıştır ya da zihin karışıklığının yarattığı bir sessizlik kalanları da giderek dilsizleştirmiştir. Bu, sonraki kuşaklarda parçalanma saplantısı yaratan bir sorundur ve aynı zamanda Ermeni diasporası üyelerinde kimlik her zaman sorgulanır haldedir, çünkü onlar ister istemez, kimliği belirlenememiş bir kayıp bedenle aynı kökten gelmektedirler.

---

* Latince hukuk deyimi, gözaltında tutulan kişinin mahkemede hazır bulundurulması için mahkeme ya da hâkim tarafından çıkarılan ve ilgili kişi ya da kuruma gönderilen yazılı emir; kelimesi kelimesine: "bedene sahip çıkmalısın". (e.n.)

** Ariela Battán Horenstein, "Del cuerpo de los sabios a las somatografías", *Identidad, representaciones del horror y derechos humanos* içinde. Derleyenler: Barrionuevo, Battán Horenstein, Olmo, Scherman, Encuentro Grupo Editor, Cordoba, 2008.

Görünmez olmak zulme uğrayan kişi için farklılık yaratmanın bir yolu olabilir; peşindekileri bir süreliğine atlatmak gibi. Ne tür sıkıntılara maruz kalırsa kalsın görünür olmak yerine, konuşmamayı seçmiştir Arjantin Ermenisi. Görünür haldeyken sarf edeceği sözden duyduğu korku onda şüphe ve ölüm halinin güncellenmesine yol açıyordu: "Konuşursam beni ölüme gönderebilirler; hem beni, hem ailemi." Bu nedenle yaşananların sanatsal deneyimle kavranması da sorunludur. Travmatik acılara yer verilmeyerek, fantezi ve zevkin yeri olarak görülen sanatsal metinler ve pratikler başka bir gerçekliği inşa ederler. Diaspora Ermenilerinin bunu fark etmekteki yetersizliği yeni tip bir birey yaratır; acının kapsam alanı dışında yaşayan bir birey. Artık fiziksel bir beden değildir o; kimliği kilise kurumu tarafından oluşturulan, yönetilebilir, istatistiki bir beden olarak kabul edilir.

> korkudan ve sessizlikten ibaret o siperde
> onca zaman saklanmaktan uyuşmuş halde
> kimselerin doğmadığını, kimsenin büyümediğini
> fark ettik birden
> sözün de çorak olduğu o delikte
> bıkkınlığa ve ihtiyata batıyorduk gittikçe
>
> Agustín Tavitian
> "Yenilmez Söz"

Görünür olanın dokunulur olandan ayrılması: Bedeni hissetmeme. Duyusal makine, yani yaşananların ve oluşan hazların üzerine yazıldığı bir yüzey olarak beden, mevcudiyetini yitirir, çölleşir. Ama bu sadece, yaşadığı deneyim sebebiyle kayıp ile özdeşlik kurmaktan değil, aynı zamanda bir sonraki katledilen olma korkusunun sürekli yenilen-

mesinden de kaynaklanır. Ne haz alıp veren ne de uysal bedenlerdir artık bunlar; anestezi bedeni ortadan kaldırmıştır:

> Sen derin bir uykudasın;
> ama bak, ölüler mezarlarından kalkıyor...
> ama bak. İskeletlerdeki kemikler nefes alıyor;
> sense bu esnada lanet olası bir ölüsün.
>
> Şahan Natali
> "Ararat'la"

Hıristiyanlıkta, İsa'nın bedenini ve kanını simgelediğine inanılan ekmeğin ve şarabın kutsanması ritüeli metin dışı bırakılır. Yerine bir dilsizlik, kapatılmışlık, otistik olma duygusu gelir. Nasıl olur da Hıristiyan bedeni sessizlikle birleştirilir? Hukuksuz olarak, uluslararası hukuktaki *Corpus Juris** külliyatına aykırı biçimde, gıyabında alınan bir kararla, her beden sonunda bedene bürünen ilahi söz konseptinde karaya oturur.

> Ya Rab, ölüme giden yolculuğunda
> bizi de al yanına, yol arkadaşların olarak.
> Bizi yine o çarmıha gerilişine katılanlardan kıl.
> Senin çektiğin o ıstırabı bizimle paylaşman
> İyileştirsin bizim acılarımızı da.
>
> Karekin I, Ermeni Apostolik Kilisesi Katolikosu
> Ulusal Kilise Lideri, 1932-1999

Sahiplenilen bir beden, bir söylemdir, *ex-corporate*'dir** Jean Luc Nancy'nin deyişiyle.

> Ya Rab, defnedildin,
> kalplerimiz üzüntü içerisinde ve acıyla kutsandılar,

* Roma hukuku külliyatı. (e.n.)
** İng. Hükmi olandan gelen; bir evveli de içeren. (e.n.)

bedeninin ortadan kayboluşu bizi derinden sarsıyor
sana yalvarıyoruz, lütfen kalplerimizi de senin
gerçekten yattığın birer mezara dönüştür.

Karekin I

Zamanda ve dünyada yaşayan kanlı canlı İsa'nın mistik bir bedeninin inşası olarak belirir kilise:

Düşman, Hıristiyanlığı da giyindiğimizi sandı
bir sevap gibi. Ama şimdi
anlıyor mutlaka, değiştiremeyiz ki
o bizim tenimizin rengi.

Yeğişe
"Vartan'ın ve Ermeni Savaşı'nın Tarihi"

V. yüzyılda yaşamış bu yazara göre, inanç insanın derisinin rengi gibi varlığının ayrılmaz bir parçasıdır.

Ermenilerin Osmanlı topraklarında 1915 ile 1923 yılları arasında maruz kaldıkları tehcirler ve katliamlar, Ermeni nüfusunu ortadan kaldırmaya yönelik denemelerdi, tarihi Ermeni yurdunu gösteren haritadaki üç bin yıllık Ermeni varlığına son vermeyi hedefliyorlardı. Ermeni Soykırımı adı altında anılan bu felaket, hayatta kalanların duygularına, duyarlılıklarına ve gündelik hayatlarına damgasını vurdu. "Ermenisiz bir Ermenistan istiyoruz," diyordu Türk yöneticiler, bugün Avusturya devlet arşivlerinde korunan bir belgede.

Topraklarından sökülüp atılan bu varlıklar için felaket, dilde de yer alan bir vakadır. Ermenilerin kendileri hakkındaki tasavvurlarında da öyle; imkânsız ya da sınırlı bir tasavvurdur bu. Çünkü namevcut olanın varlığıyla karşılaşılır. Freudyen teori, *Vorstellung* sözcüğünü kullanır tasavvurlardan bahsederken. *Stellung* duruşa, duruma, bedeni

ortaya koyuş biçimine gönderme yaparken; *vor* da önünde, karşısında anlamına gelir. O halde *vorstellen*, ön tarafa sahnesel görünümleri, yani özneye yeğleneni koymaktır.*

Lanet olası yürek acısı
sesin bedeni terk edişi.
Tarihi camilerin o hiç
değişmeyen uğultusu.
Sonra yine aynı boşluk
bir sıra ip gibi
boğazda düğümlenen.
Masanın altına oturmuş, bekliyorum.
Senin dilin
öpüşler devşirirken bir başka ağızda
bütün bedenim orada büzülmüş, acıyor.

Ana Arzoumanian
"Taşın Altında"

Uyarlanmış, deforme edilmiş, yoğunlaştırılmış, yerinden koparılmış tasavvurlardır bunlar. Ama yine de diaspora Ermenisi öyle kıyıcı bir korku hisseder ki, sessizliği, yani neredeyse gizlenmek manasına gelen bir ses yokluğunu seçer:

Bu delilikte,
kendimi hiç bile değilken dahi algılamak
gibi hayati bir tuhaflığı öğrendim. Tanımam
gerekmeden görünüşümü, yüzümü, bakışımı.

Agustín Tavitian
"Şairin Günlüğünden Sayfalar"

Holokost uluslararası alanda tanınmış ve sonrasında da ekonomik ve politik güce sahip bağımsız bir devlet ku-

* Guillermo Koop, "Cuerpo, sueño y teoría", *Cuadernos Sigmund Freud: Los límites de la interpretación* içinde, Editorial Altazor, Buenos Aires, 1978.

rulmuşken, Holokost'tan farklı olarak Ermeni Soykırımı uluslararası toplum tarafından tanınmadı. Bu durum felaketle ilgili çok çeşitli tepkilerin ortaya çıkmasına yol açtı. 1960'tan önce yazılmış bazı şiir ve kurgu eserlerin dışında, Yahudilerin tepkisi daha çok gazetecilik ve hayatta kalanların anıları üzerinde yoğunlaşmıştı. 1961'de Eichmann'ın yargılanmasının ardından Yahudi toplumu Holokost trajedisini söze dökmeye başladı. Nelly Sachs'ın şiirinde Yahudiliğin yıkımı ile İsrail Devleti'nde ulusal olanın yeniden doğuşu arasında kurulan şiirsel bağ gözlemlenebilir. Bu yolla, çekilen dış acılar, kurtarıcı bir iç güce dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Ermenilerin faciaya verdikleri yanıt bir yeniden doğuş değildir. Diaspora deneyimi ümitvar terimlere tercüme edilemedi. *Holokost edebiyatı* sık sık utanç ve aşağılanma mecazını ele alır, Ermenilerin hayal gücünde rastlanmayan temalardı bunlar, çünkü utanç ve aşağılanma ifadeleri felaketin içselleştirilmesine yönelik çeşitlemelerdir. *Holokost edebiyatı*nda silahlı savunmaya çok az değinilirken, bu konu Ermenilerin krize verdikleri tepkide sıklıkla ortaya çıkar.

> Yaslı bir anne salladı senin beşiğini,
> salıvermiş uzun saçlarını
> ve sen Ermenistan askeri oldun.
> Daha beşikten tuttun kavganın yolunu.
>
> Nayiri Zaryan

Kaybedilmiş beden ama aynı zamanda parça parça edilmiş, kesilip sakat bırakılmış bedenlerdi. Çengeller çocukların alınlarına çakılmıştı. İnsanlar daha yaşarken bedenlerinden parçalar kesilmiş ve sonra yakılmıştı. Bazıları

büyük leğenlere konmuş ve belden aşağıları haşlanmıştı, "Ebeveynlerinin önünde çocuklarını boğazlamışlar; çocukların önünde de ebeveynlerini..."*

Kaçırılıp el konan Ermeni kız çocuklarını ve kadınlarını kurtarmaya yardımcı olan Danimarkalı misyoner Karen Jeppe'nin (*Orient im Bild'te* yayımlanan) fotoğraf arşivi koleksiyonunda kimlik ve bedendeki izler arasındaki ilişkiyi gözlemlemek mümkün; çünkü kaçırılan ve Müslümanlaştırılan pek çok kadının alnına, boynuna, çenesine ve ellerine dövme yapılıyordu. Dövme yeni aidiyetin simgesi işlevi görüyordu. Müslüman aileler bereket, güç ya da korunma edinmek gibi doğaüstü amaçlar için kullanırlardı dövmeyi; ama kaçırılan kadınlarda, farklı olarak, bir işaretleme mekanizması olarak kullanılıyordu.

Kargalara yem olmak da, tehcir edilenlerin Türkçe söyledikleri şarkıların dizelerinde bahsi geçen bir şeydir:

> Der Zor çölünde çürüdüm kaldım
> Kargalara tayın oldum, kaldım
> Oy anam, oy anam, halimiz yaman.

Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişen Ermeni edebiyatı daha da ileri gider; 2007 yılında kaleme alınan bir metinde, Margaret Ajemian Ahnert'in *The knock at the Door: A Journey Through the Darkness of the Armenian Genocide* isimli kitabında kurbanlar arasındaki kanibalizmden bahsedilir: Romanın kahramanı Ester yollara yığılıp ölmüş bedenlerden parçalar kesip alan kadınlar görür ve kızı ken-

* Hovhannes Tumanyan, *Yerger*, cilt 6, Erivan, 1959. Şu eserde alıntılanmış: Verjine Svazlian, *The Armenian genocide in the memoirs and turkish-language songs of the eyewitness survivors*, Erivan, 1999; *Ermeni Soykırımı: Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları*, çev: Tigran Ter Voğormiyacıyan, Petros Çavikyan, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 58.

disine yalvarır: "Lütfen anne, lütfen söz ver bana, benim bedenimi senden başka kimsenin yemesine izin vermeyeceksin, bir tek sen yiyeceksin, tamam mı anne?"

Bir Yapının Taslakları: Ermeni Halkı - Diaspora

Sınırlardan geçmek, onlardan hareketle düşünme alışkanlığında olduğumuz kategorilere bir geçişi de zorunlu kılar. Diaspora, bir yolculuk boyunca ekilip biçilenin yine yolculuk boyunca dağılışına ve etrafa saçılışına gönderme yapar; yerleşilen yerle ilintili olarak diaspora kavramına atfedilen kültürel aktarım fikri de buradan gelir.* Söz konusu kültürel aktarım, köklerin geldiği topraklar, dağılmış olmasına rağmen birliğini koruyan bir halk ve dahil olunan toplum arasında çeşitli üçgen bağlar oluşturur. Bu yüzden bazı yazarlar "hakiki diasporalar", "gizli diasporalar" ya da "oluşmakta olan diasporalar"dan bahsederler. Sosyal dokuda yeni yerler edinme mekanizmaları gerektiren kimlik stratejileridir bunlar. Bir diasporaya ait olmak bir azınlıktan olma halinin bir tür siyasallaşmasından hareket eder. Bu siyasallaşma azınlık olma ya da anavatanın çeperinde kalma şeklinde olabilir; bir merkezle (Ermenistan) yaşanan çekişmeye bağlı olarak değişir. Arjantin'deki Ermeni toplumu, bir özne olarak, bağımsızlığından bu yana Ermenistan düşüncesini merkez almaktadır, ancak Arjantin'le de kimlik üretimi biçimleri konusundaki alışverişlerini koparmamış, askıda tutmaktadır.

* Martine Hovanessian, "Diaspora et identités collectives", *Diaspora arménienne et territorialités*, *Hommes et migrations* no 1265 içinde, Paris, Ocak-Şubat 2007.

"Kimsin? Nasıl cüret ettin buraya vaktinden önce gelmeye?" diye sorarlar Dante'ye günahkârlar, onu birden Cehennem'de görünce. Böylece şimdiki zamanı bir lanetlenmeyle kutsarlar. Ermeni düşünce yelpazesinde imkânsız bir lanetlenmedir bu, çünkü şehitlik düşüncesi bir kendinden vazgeçiş olarak itaatin kavramsal temeli üzerine oturtulmuştur.

Buenos Aires'te ortaokullarda işlenen bir okuma kitabındaki "Oğlum Evden Gidiyor" isimli masalda beş yaşında bir oğlan çocuğunun hikâyesi anlatılır, annesinin ikazlarını dinlemeyip güvercinlere şeker vermekte ısrar eden çocuk annesinden birkaç fiske yer; gururu kırılan çocuk evi terk etmeye karar verir. Babası evi terk etme kararının nedenini sorduğunda, annesinin kendisini sevmediğini, çünkü dövdüğünü söyler. Oğlunun yanıtını dinleyen baba hiç üstelemez ve oğluna yolculukta ihtiyaç duyabileceği bazı şeyler verir. O an çocuk ikinci bir hayal kırıklığı yaşar: Annesinin kötü muamelesinin ardından, babanın umursamazlığıyla karşılaşmıştır. Ayrılık anı gelince, çocuk annesine sarılıp hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlar. O ana kadar anlatıcı baba "çocuğunun bu işin içinden nasıl çıkacağını" düşünmektedir. Annesine sarılıp ağlayınca oğlunun pişman olduğunu anlar ve şu cümlelerle bitirir hikâyesini:

> Aman Tanrım,
> altı üstü oğlumuza küçük bir ders verelim dedik
> ama ne büyük bir bedel ödedik...*
>
> Aram Haygaz

* Bedros Hadjian, *¿Sonia, haierén kidés?* (Sonia, Ermenice Biliyor musun?), Buenos Aires, 1999.

İtaatin bedeli budur, uyuşma. Topluluğun kendiliğinden ürettiği bir kayıtsız şartsız boyun eğme hali olarak itaat, varlığını bir birliğin sergilenmesi düşüncesinden yola çıkarak tanıma şeklidir. İtaatin işlevsel uygunluğu birliğin iç yapısında kendine yer bulur. Eğer kavga dışarıya yönelik bir birlik sembolüyse, bir dilin sürekliliği ve kullanımı, dilin gerçekleştirilmesi de, bir tür disiplin olarak, içerde aynı şeydir.

Ermeni dilinde sürgünü, tehciri ifade etmek için bir kelime vardır: *aksor*, diasporayı tanımlamak için de bir başka kelime: *ıspyurk*. Bu son kelime soykırımdan sonra ortaya çıkmıştır. 1915 öncesindeki nüfus hareketlerine *aksor* deniyordu. Soykırıma *çart* denir, kelime katliam anlamına gelir. Diasporada bir söz öbeği daha üretilmiştir; beyaz soykırım: *cermag çart* ya da beyaz katliam, asimilasyon anlamında kullanılır. Öyle ki geleneklere ve dile bağlı kalmamak giderek normal bir hal almaya başlayınca, topluluk üyeleri arasında ihanet düşüncesi oluşmuştur, onlar da ceza kabilinden bir adlandırma aracılığıyla, bu eylemi ya da eylemsizliği, beyaza özgü tarafsızlık fikrinden yola çıkarak soykırım olarak nitelendirmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu tarafsızlık bir tehcir nitelemesine izin vermez. Bu daha çok bir eksiklik, kültürel boşluk işaretidir. O beyaz perdeyle toplumsal hayatın tiyatrolaştırılmasını engelleyecek bir mekanizma üreten her türlü kopukluk ortadan kaldırılarak temsiliyet ilişkisi değiştirilir.

> O coşkulu, avare ruhunda, öksüz
> ama çok eski asil bir ırk yaşar;
> emdiği süt kandandır ve acıdan...
> annesi yoktur, Türkler öldürdü onu.

Günü gelince, vatanının kurallarına itaatle
zorba düşmanın karşısına çıktığında sen
sıcacık bir öpücük konduracak alnına ve
şöyle diyecek sana: yaşa, oğlum, Ermenistan sensin.

Vahan Hovanesian
"Bana getirin"

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'a, Türkiye ve Ermenistan cumhurbaşkanları arasında Eylül 2008'de gerçekleşen tarihi buluşmanın öncesinde, hükümetinin bazı siyasi grupların dile getirdiği toprak talebi görüşünü paylaşıp paylaşmadığı sorulduğunda, şu yanıtı verdi: "Hiçbir Ermeni yetkilinin toprak talebi hakkında konuştuğunu duymadım. Ama karşı taraftan duydum. Eğer bu bizim resmi duruşumuz olsaydı, adımız Doğu Ermenistan Cumhuriyeti olurdu, Ermenistan Cumhuriyeti değil."* Acaba "Ermenistan Cumhuriyeti," adı böyle diye, hukuki taleplerin tüm siyasi boyutlarını, mesela diasporayı şu var olmayan Batı Ermenistan'ın vârisleri olarak tanıyan muhayyel kategorileri ortadan kaldırmış mı oluyor?

Ksenefon, MÖ 401'den MÖ 399'a kadar Asya topraklarında bir *Odisea* yapar, on binlerin yürüyüşüne katılanların karşısına çıkan çölleri ve denizleri aşar. Yaklaşık on bin Yunan kıyıdan İran'a doğru ilerlemiş ve sonra dönmeye karar vermişlerdir. Ksenefon'un bu yürüyüşten bahsettiği anlatının adı *Anabasis*'tir. Eserde Yunanların Ermenistan'dan nasıl geçmek zorunda kaldıkları da anlatılır: "Bitlis nehrinin çevresinde pek çok köy vardı. Bu yer Batı Ermenistan olarak anılıyordu. Orada zeytinyağı yerine kullanılan pek çok merhem vardı: domuz yağı, susam yağı, acıbadem yağı, terebentin. Yine bu maddelerden çıkarılan

* *Sardarabad*, Buenos Aires, Eylül 2008.

parfümler de üretmişlerdi..." Önce eylem adamı, sonra yazar olan Ksenefon bir döneme şahitlik ediyor ve bu sıfatıyla isimlendiriyordu memleketi: Batı Ermenistan. "Vardıkları köy büyüktü, satrap için gerçek bir saray yapmışlardı ve evlerin çoğunun kuleleri vardı. Yiyecekleri boldu."*

* Jenofonte, *Anábasis*, Editorial Gredos, Madrid, 1982; Ksenefon, *Anabasis – Onbinlerin Dönüşü*, çev: Oğuz Yarlıgaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011. (Alıntıdaki italikler yazara aittir)

Depo Olarak Coğrafya

Uluslar ve devletler, kendi kolektif kimliklerini meydana getiren anlatılar, imgeler, törenler ve ritüeller aracılığıyla inşa edilip sürdürülen topluluklar, bir araya getirilip uyuşturulur. Yollar, şehirler ve kırlarla çizilen o panorama, kahramanlıklarla dolu bir kuruluş metni aracılığıyla, vatan tutkusunun, kolektif umutların ve korkuların esin kaynağı olur. Efsanevi bir anlatı ülke coğrafyasına, insanların duyguları ve heyecanlarıyla ilişki içinde olan o toprağa can verir. Ulusal tarih, kadim soyların, efsane kişiliklerin ve sembol figürlerin ortaya serilmesiyle destansı bir güce bürünür. Ancak efsane-tarihler fiziksel bir alanı kaplamakla kalmaz, aynı zamanda diğerleriyle çatışan bazı dünya görüşleri de ortaya çıkarırlar. Bu meta-çatışma olası bir birlikte yaşamı engelleyebilir.

Her ne kadar Ermeniler manevi, idari ve hukuki meselelerde bir tür özerkliğe sahip olmuş olsalar da, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hayatlarının neredeyse tüm diğer alanlarında aşağı ve bağımlı bir kategoriye itilmiş haldelerdi. Yine de çoğu, egemen Müslümanlarla önemli ilişkiler kurabilmişlerdi. Memnuniyet verici bir uyumdu, ki sonucunda "millet-i sadıka" tabiri ortaya çıktı. Ancak, 19. yüzyılın ortalarında Ermeniler, patriklerinin rehberliğinde, Osmanlı hükümetinden bazı eyaletlerde yaşanan kötü muamelelerle ilgili taleplerde bulunmaya başladılar. Sonraki dönemde iktidarı devralan Jöntürklerin en yetkili

ismi Mehmet Talat, *gâvur*larla eşit olmaya dair her türlü fikri reddetti. Ermenilerin programlı olarak yok edilmesini, tümüyle İslami ve Pantürk temelli bir imparatorluk oluşturma planı izledi. Dönemin Alman ve Avusturya-Macaristan raporları, Osmanlı yetkilileri tarafından tezgâhlanan ve Ermenileri –sonradan onları isyan, sabotaj ve ayaklanmayla suçlayabilmek için– kışkırtmayı amaçlayan bir dizi girişime dikkat çekiyorlar. Bu eylemlerin sonucunda yaşanan kargaşa sürgünler için bahane olacaktı. Yıllardır süren Türk-Ermeni çatışması ülkeden kovma ve yok etme sebebine dönüştü.

Sadakatsizlik, başkaldırı ve sonunda isyan olarak tercüme edilen rahatsızlıklar ve şikâyetler tüm bir halkın kaderinin örüleceği uğursuz bir tarihin bahanesi oldular. Bu bağlamda, egemen devlet mağdur olarak sunulur oldu.

Ermenilerin tarihsel ve psikolojik durumu tarihte yaşanan diğer rezaletler için tipik bir örnek olarak ele alınabilir. Hareketliliği kısıtlamak, iletişimi kontrol altına almak, hayatta kalmak için gereken temel kaynakları yok etmek, sivil alanlardaki nüfusu kılıçtan geçirmek. Ayrımcılık. Etnomerkezcilik. İktidarın hâkim grup ve azınlık ile olan ilişkilerindeki eşitsizlik ve azınlık tanımının sayıca az olanı değil de daha güçsüz olanı tanımlaması. Berlin Kongresi, Oslo Antlaşması ve uluslararası alana taşınan çatışma. Muhtaç hale düşürülmüş bir halk. Kendi siyasi ve kültürel referanslarından koparılmış aynı halk. Sovyet Baltık halklarını nakletmek mümkün oluyorsa, Filistinli Arapları taşımak da mümkündür, diye yazar Jabotinsky Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'na karşı çıkarken; pek çok makalesinde Yunan-Türk mübadelesine gönderme de bulunmuştur.

"Çünkü bu ülke bize ait, onlara değil."*

Müsadere süreci nüfusun tamamının yerinin değiştirilmesi biçiminde işler. Nakletme ya da yeniden yerleştirme düşüncesi sınır dışı etme kavramını anımsatır. Bir yurdun sakinlerini olası bir sadakatsizlik bahanesiyle çöle sürmeyi; Ermenisizleştirmeyi, Arapsızlaştırmayı.

Duvarlarla kuşatılmış bir yerleşimde boğulmak, sefalet ve siyasi yıkım içinde yaşamak. İşgal altındaki topraklar krizi de, giderek, Ermeni Davası olarak adlandırılan ve soykırımla sonlanan sürecin biçimini aldı. Elde edilmek ve kontrol altında tutulmak istenen kaynak dün petroldü, bugün su. Yok edilişten bir önceki adım olarak güçsüzlük. Güçsüz rejim dağılmaya eğilimlidir. Osmanlı'daki Ermenistan vilayetleri, Lübnan'ın tamamı, Suriye ve daha sonra Irak, etnik ve dini temelde dağılıp gittiler. Toprakların müsaderesini tanımamak yasal olarak imkânsızdı. Bağ bahçenin kazılması, sürülmesi, boş bırakılması. Her şeyi elinden alınmış bir halkı sınırın öte yanına atmak. Beyhude çözümler olarak duvarlar örmek, çünkü vatanın dışındaki, alternatifi olmayan bir vatan değildir.

> Vatan -dedi bana- annemin kahvesinden
> yudum yudum içtiğim
> şey ve akşam eve dönüşümdür benim diyordum
> ...ama vatan?, dedim
> boş ver vatanları, diye yanıtladı beni:
> beyaz zambaklar düşlüyorum şimdi ben
> cıvıl cıvıl bir sokak ve ışıklar içinde bir ev.
>
> Mahmud Derviş
> "Beyaz Zambaklar Düşleyen Asker"

* Menachem Ussishkin, 19 Mayıs 1936'daki Yahudi Ajansı Yönetim Kurulu Toplantısı Protokolü'nden.

1915 Ermenistan'ı ya da Filistin-İsrail anlatısında benim, senin, onun, bizim buradaki ve şimdiki halimiz.

İnsanlar çok eski zamanlardan beri savaşırlar, diye yazar Deleuze, ama tüm *İlyada* destanında kolunu ya da bacağını kaybeden bir savaşçının anıldığı tek bir örnek bile yoktur. Destanlarda uzuvlarını kaybedenler devler ya da canavarlardır daha çok.*

Savaş makinesinin başka bir ekonomisi, başka bir vahşeti, başka bir adaleti vardır. Bu makine sivil hayatları da ele geçirip sahiplenirken, günbegün bu makineyle yaşayan insanların elinde bir tek hatırlamak kalır, yeniden tanımlamak ve yeniden işlemek. Hatırlamak yapma gücüne ve kapasitesine sahip olduğumuz şeyler listesinde yer aldığında, tam vaktinde "ben yapabilirim" diyebilecek miyiz?

* Gilles Deleuze - Félix Guatarri, *Mil mesetas, Capitalismo y esquizofrania*. Pretextos, Valencia 2006; *Mille Plateaux – Capitalisme et schizophrénie 1*, Les éditions de Minuit, Paris, 1972; *Anti Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni*, çev. Fahrettin Öge, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2012.

Yaralı Bellek

Zaman geçiyor ama o geçmiyor.

Lazlo Krasznahorkai
"Direnişin Melankolisi"

Hatırayı ikame etmek. Eylem olarak yeniden üretmek. Yinelemek. Freud, 1915 tarihli "Savaş ve Ölüm Üzerine Güncel Düşünceler" isimli metninde kötülüğün ortadan kalkması diye bir şeyin olmadığını ileri sürer. Devlet, vatandaşlarından en üst düzeyde itaat talep ederken, gerçeği son raddeye kadar gizleyip sansür uygulayarak kendisine tabi kıldığı bireyleri savunmasız bırakır, aciz duruma düşürür.*

Ölüm karşısında manevi bir yıkım oluşur, çünkü onunla beraber ümitler, arzular ve zevkler de gömülür. Topluluk bir soykırımın sayısız kaybı karşısında, açık bir yarayla –ya da Freud'un *Yas ve Melankoli* teziyle kıyaslayarsak, acı çektiren nesnenin kurtuluşunu, doyumsuz açlığını öteki nesnelere yönelterek ifşa eden manyakça bir tutumla– baş başa kaldığı melankolik bir azap yaşar.

1919 tarihli bir yazısında Freud savaş nevrozunu travmatik nevrozlardan biri olarak tanımlar ve bunu, askerin eski barışçıl beniyle yeni savaşçı beni arasında yaşanan çatışma ve çatışmanın barışçıl benin ölüm tehlikesini görüp yerini yeni asalak eş benliğine bıraktığı andaki ağırlaşması

* Sigmund Freud, "Consideraciones de actualidad sobre la guerra y la muerte", *Obras Completas, Tomo XV*, Editorial Losada, Buenos Aires, 1997; "Zeitgemäßes über Krieg und Tod", Viyana, 1915; "Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler", *Uygarlık, Din ve Toplum*, çev. Selçuk Budak, Öteki Yay., Ankara, 1997.

olarak tarif eder. Bu yüzden ölüm tehlikesi öznede kendisini yaralı hatta hastalıklı bir bellekle gösterir. Çalışma sözel olarak özlü ve kesin bir anlatımı gerektirir: Yinelemelerin baskısına karşı koyan bir hatırlama çalışmasıdır bu. Çünkü kaybedilen nesnenin varlığı psikolojik olarak sürmektedir. Öteki, yalnızca nevrotik bireylerin aile romanından değil tarihsel bir durumdan da gelen öteki de, adaleti tesis eder, ki bu adalet, travma yaratan anılardan emsal değerlerini alınca, belleği bir adaletin gereklerini ortaya çıkarma projesine dönüştürür. Çünkü adalet, sahip olduğu pek çok erdem arasında, kendini ötekinin yerine koyma bileşenini de içerir. Belleğin ödevi, Aristoteles'e göre, kendisinden farklı olan ötekinin anısı aracılığıyla adil olma ödevidir. Freud'un üzerine çalıştığı yas ve melankoli kavramlarına, Paul Ricoeur adalet kavramını da ekler. Çünkü izlenimler, sahneler ve olayların unutulması bir alıkoymaya indirgenir. Tekrarlayan bir takıntı hatırlamayı tetikleyen, uyaran rolü oynayabilir. "Hatırlama, Tekrarlama ve Derinlemesine Çalışma" başlıklı metinde bu tekrarlanan şeyin bir tarihsel oluş biçiminde değil gündelik bir potansiyel olarak ele alınması gerektiği söylenir. Zamanın altüst oluşu, kırılma oradan kaynaklanır.

Özlem, arzu, ihtiyaç nesnesi olarak hakkaniyet, nispi eşitlik terimleri üzerinden yanıt veren, bu yüzden de sorumlu olan bir özneye eylem atfetmenin tesliminde bölüştürülür. Artık kas gücüyle ya da elindeki aletlerle konuşmadığı için yanıt veren özneye.

Eğer savaşa yatkınlık yıkım içgüdüsünün ürünü ise, ancak insanlar arasında duygusal bağlar oluşturan bir şey savaşa karşı etkili olabilir. Savaşa karşı etkili "olmalı", diye

yazar Freud.* Kültüre ayrılan alan, zihnin güçlendirilmesi ruhsal değişikliklere yol açar. Freud uygarlık terimi yerine kültürel evrim süreci kavramını kullanmayı tercih eder; Einstein'a 1932'de yazdığı bir mektupta, kültürel evrimi teşvik eden her şeyin savaşa karşı bir işlevi olduğu sonucuna varır. Savaşın estetik bir düşüş ima ettiğini, bunun da en az savaşta işlenen vahşete denk bir isyan duygusuna katkıda bulunduğunu gözlemler.

Ataların sembolik devamı olarak bir duruş benimsemek, travmadan miras kalan şiddeti değişime uğratmak, kelimelere dökmek, travmatik olaydan özümsenebilir bir sonuç elde etmek, bütün bunlar, Nathalie Zaltzman'ın deyişiyle, *kulturarbeit*'tır.**

> Silahlarını hazırladım,
> başucundalar yine.
> Tıpkı kitapların gibi, eskiden
> okula gittiğin günlerde.
> Kalk, kılıcını takacağım
> şimdi beline...
> Kitaplarının yerine
> Kılıçların var artık
> Kâğıtların yerine
> Savaş meydanın.
>
> "Ermeni Savaşçının Annesinin Şarkısı"

Eğer ulusun kültürel bir yapıntı olduğu konusunda Benedict Anderson'a katılırsak, bu "çalışma"nın uyruk ve diaspora olma kavramlarıyla nasıl kat kat eklenerek oluş-

---

* Sigmund Freud – Albert Einstein, *El porqué de la guerra*, *Obras Completas*, *Tomo XXIII*, Editorial Losada, Buenos Aires, 1997; *Warum Krieg*, Internationales Institut für Geistiges Zusammenarbeit, Paris, 1933; *Niçin Savaş*, çev. Emre Ak, Ayraç Yay., 2009

** Alm. Kültürel çalışma. (e.n.)

tuğunu gözlemleriz. Anderson'a göre, toplumlar sahteliklerine ya da meşruluklarına göre değil, tasavvur edildikleri tarzlara göre ayrıştırılmalıdır. Bu yüzden vatana duyulan aşk da diğer duygusal etkilenmelerden farklı değildir, hepsinde sevecen tasavvur unsuru mevcuttur.

I. Dünya Savaşı büyük hanedanlar dönemine son verdi. 1922 yılı itibarıyla, Habsburglar, Hohenzollernler, Romanovlar ve Osmanlılar sahneyi terk etti. Berlin Kongresi yerine Milletler Cemiyeti ortaya çıktı. Birer topluluk olarak tasavvur edilen gruplar arasındaki kardeşlik, bu yeni özerk konumu için hak talep etmeye başladı.*

* Benedict Anderson, *Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*, Fondo de Cultura Económica, México, 2007; *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 1983; *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis, İstanbul, 2007.

Mülkiyet, Katliam

Bir ülkenin haritası o ülkenin kendisi değildir.

Peter Sloterdijk
"Kapitalist Dünyada"

Ermeniler, Osmanlı istilalarından yüzyıllar önce Türkiye'de meskûndular ve Ermeni kültürünün beşiği olan Türkiye'nin doğusundaki topraklara öz anavatanları olarak sahip çıkıyorlardı. Bu yegâne memlekete sahip olmak için iki ulus arasında çıkan kavga bir buçuk milyon Ermeni'nin öldüğü bir soykırımla sonlandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren kurumsal çöküş ve Ermeni Sorunu adını taşıyan gerilimin tam ortasında SSCB'nin oluşumu; Ortadoğu'dan Orta Asya'ya uzanan bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünü garanti altına almak hedefiyle geliştirilen petrol politikası ve Pantürkizm denen kıyıcı ütopya XX. yüzyılın ilk soykırımını belirleyen fenomenolojik karakterler oldular.

Ermenilerin azınlık olarak durumu ikiliydi; çünkü iki imparatorluğun parçasıydılar: Osmanlıların Türk ve Romanovların Rus İmparatorluğu'nun. Rejimle aralarındaki iktidar ilişkilerinde bir eşitsizlikten mustarip olan Osmanlı Ermenileri 1878 Berlin Kongresi'nde bunu uluslararası bir mesele haline getirmiş ve bölgede reformlar yapılmasını talep etmişlerdi. Ancak Yunanların, Bulgarların ve Lübnanlıların bağımsızlıklarını kazanmaları için müdahil olan ülkelerden ne Fransa ne Rusya ne de İngiltere Ermenilerin yanında olduklarını bildirmişlerdi.

18. yüzyılın sonlarında Ruslar İranlılara karşı pek çok savaşa girdi ve 19. yüzyılın başlarında Gürcistan, Karabağ,

Erivan ve Nahçıvan'ı (İran tarafından işgal edilen Ermeni topraklarını) Rusya topraklarına kattılar. 1878'de Ruslar Ermeni vilayetleri Kars ve Ardahan'ı da ele geçirdiler. Çar, daha sonra bir Ruslaştırma politikası dayatsa da, bahsi geçen bölgeleri "Ermeni Toprakları" olarak belirledi.

Balkan Savaşları'nın (1912-13) sona ermesiyle beraber, Osmanlı İmparatorluğu yalnızca Asya'da yer alan bir imparatorluğa dönüştü. Tam bu esnada Türklerin Asya'daki köklerini canlandırmayı hedefleyen bir ideoloji ortaya çıktı. Bir grup siyasi yöneticinin başını çektiği bu düşünce entelektüel kesim ve burjuvazi içinde yandaşlar buldu ve Pantürkizm ideolojisi Talat Paşa liderliğinde kurularak yayıldı. 1914'te artık savaşın ilanı an meselesiyken, Jöntürkler'in partisi Ruslara karşı bir ayaklanma örgütlemek için Ermeni liderlere, Gürcü ve Azerilerle bir anlaşma yapmalarını önerdi. Türklerin önerisi Erzurum'da reddedildi. Rusya savaşa girdi ve Ermeni vatandaşlarını Avusturya-Almanya cephesine gönderdi. Savaş 2 Kasım'da başladıktan birkaç hafta sonra *Cihad*, yani kutsal savaş ilan edildi. Ermeniler 1908'den beri, imparatorluk vatandaşları olarak, Türk ordusunda askerlik yapmaktaydılar. Rusların Türkiye Ermenistanı'na girmesiyle birlikte Pantürkizm planını hayata geçirme fırsatı yakalandı: "Ermeni meselesi" halledilecekti. Tehcir kararının amacı isyancıların sınırdan kaçmasını önlemektir, deniyordu. Ama çoğunluk daha köyündeyken infaz edilecekti. Zeytun, Sason ve Van'da direnişler örgütlendi. En çok hatırlanan çarpışmalardan biri Franz Werfel'in *Musa Dağ'da Kırk Gün* isimli kitabında anlattığı Musa Dağ çarpışmasıdır. Türkiye dış cephelerdeki yenilgiler karşısında, saldırganlığını içerideki düzene yöneltti. Ermenilere karşı alınan "iç güvenlik" önlemleri

"Ermeni Sorunu'nu kökünden çözme" biçimi olarak tehcire dayanıyordu. Plan çizilmişti: İlk olarak entelektüeller ve siyasetçiler, sonra ordudaki Ermeni askerler ve son olarak da kadınlar ve çocuklar. Böyle öldürüldü o dönem Türkiye'de yaşayan iki milyon Ermeni'nin bir buçuk milyonu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfusunun yok edilişi, bu perspektiften bakılınca, günbegün radikalleşen yöntemlerle giderek daha çok Ermeni'nin imha edilmesi tarihsel bir sürecin tepe noktası olarak ortaya çıkıyor. Erzurum'daki eski Alman Konsolosu, memleketi Bavyera'ya döndükten sonra kaleme aldığı son raporunda şöyle yazar: "Türkiyeli Ermeniler tamamen somut bir hedef gözetilerek yok edildiler."

Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki barışı sağlayan Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması, gayrimüslim Osmanlı tebaanın din değiştirerek İslama geçişinin geçersiz sayılmasını şart koşuyor, keza 1914'ten sonra kaybolmuş, kaçırılıp alıkonmuş ya da tutsak edilmiş tüm bireylerin teslim edilmesini, taşınır ve taşınmaz mallarının iadesini öngörüyordu. 1919 Paris Barış Konferansı da insan haklarına karşı işlenmiş suçlardaki Türk mesuliyetinin peşini bırakmadı; konferansta sistematik terörizm, ölümler, katliamlar, kadınların namusuna yönelik saldırılar, malların müsaderesi, soygunlar, özel ve kamusal malların keyfi yok edilişi, tehcir, zorunlu çalışma ve sivillerin infazının altı çizildi. Türkiye bu baskılar altında ve İtilaf Devletleri karşısında, (Paris Barış Konferansı'nın yansıması olan) Sevr Antlaşması'yla Ermenistan'ı müstakil, bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanıdı. Daha sonra, Lozan'daki Milletler Cemiyeti barış görüşmelerinde bir İngiliz temsilci, Ermeniler için bir "ulusal yurt" talep etti, ardından bu talep

"Türkiye'de bir Ermeni Yurdu"na indirgendi. Bununla beraber, Kemalist Türkiye ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan 1923 tarihli Lozan Antlaşması, devletlerin bağımsızlığına ve egemenliğine saygının teyidiyle başladı ve Türk yöneticilerin, 1914-1922 yılları arasında işlenen bütün suçlar için genel affa tabi tutulmasına ilişkin bir uzlaşmayı içeren yayımlanmamış bir ekle bitti.

Bir yıl sonra, 1924'te, aynı Milletler Cemiyeti, petrol açısından çok zengin olan Musul bölgesini Türk egemenliğinden çıkarmaya ve artık Britanya himayesindeki Irak'a bırakmaya karar verdi. Carlos Polatian'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni toprakları, belki de Batılı güçlerin Türk hükümetinin kendisine ait olduğunu iddia ettiği Musul'daki petrol yataklarına el koymak için Kemal Atatürk Türkiyesi'ne ödedikleri "bedel" olmuştu.*

Batının bu ilgisizliği hukukun ana ilkesiyle de uyuşuyor; ilgi (neden, saik, itici güç) eylemin (ya da eylemsizliğin) ölçüsüdür. Avrupa Birliği de yine sessiz bir uyuşuklukla izlemedi mi 1990'larda Balkanlar'da yaşanan soykırımı? Ne yapacağını bilememe ya da pahalıya mal olacak bir yardım teklifi, hem de çok pahalıya. ABD çok geç karar verdi Bosna'ya yardım etmeye. Etti ama akabinde çok pahalı bir bedel talebiyle: 11 Eylül'den sonra Bosna'dan ve eski Yugoslavya'dan doğan diğer ülkelerden Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasına karşı oy kullanmalarını istedi. NATO'dan bir generalin meşhur cümlesi *Let them kill themselves***, coğrafyaları canının istediği gibi yöneten, zayıf

* Carlos Polatian, "Los intereses económicos europeos en el Cercano Oriente y la Cuestión Armenia", *Aspectos jurídicos y económicos del genocidio armenio* içinde, Consejo Profesional Argentino-Armenio, Buenos Aires, 1984.

** İng. Bırakın birbirlerini öldürsünler. (e.n.) Isabel Nuñez, *Si un árbol cae. Conversaciones en torno a la guerra de los Balcanes*. Alba, Barcelona, 2009.

düşüren ama sonrasında hem insani kaygılarla ve insan hakları savunusuyla, hem de kayıtsızlık ve sadece bir yabancı olarak gördüğü bir öteki (ya da ötekiler) karşısındaki vurdumduymazlıkla* örülmüş ikiyüzlü bir ahlaki söylem tutturan bu tuhaf gözlemcinin tavrını özetlemektedir.

* Bosnalı kadın yönetmen Jasmila Zbanic 2006 yılında Berlin Film Festivali'nde *Grbavica* isimli filmine verilen Altın Ayı ödülünü alırken yaptığı teşekkür konuşmasını şu sözlerle bitirdi: "Buradan bugün Avrupa'da özgürce gezen iki kişiyi bir kez daha hatırlatmak istiyorum: Radovan Karadziç ve Ratko Mladiç, Bosna'da 20 bin kadının tecavüze uğramasını, 100 bin kişinin ölümünü ve bir milyondan fazla insanın yerinden edilmesini planladılar. Bunu hatırlatmaya gerek bile yok aslında, çünkü Avrupa bunları zaten biliyor ve olmasına izin veriyor."

Kıyımın İsimleri

Bir ulusal, etnik, ırksal ya da dini grubun planlanarak sistematik biçimde ortadan kaldırılmasına ya da varlığını bir grup olarak sürdüremeyeceği kadar yıkıma uğratılmasına soykırım deniyor. Terim ilk olarak hukukçu Raphael Lemkin tarafından kullanıldı; Lemkin daha sonra kırımın mutlaka bir anda ve tümden olmak zorunluluğunun bulunmadığını, aynı şekilde üyelerinin dili, kültürü, kimliği, ekonomisi ve özgürlüğünü yok etmeyi hedefleyen vakaların da bu şekilde anlaşılacağını açıklayarak tezini genişletmeye devam etti.

Birleşmiş Milletler, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'yi 9 Aralık 1948'de, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin kabulünden bir gün önce, şu eylemleri tanımlayıp listeleyerek kabul etti: (a) Grup mensuplarının öldürülmesi; (b) Grup mensuplarına fiziki ve ruhsal olarak ağır zararlar verilmesi; (c) Bir grubun kısmen veya tamamen yok edilme kastı ile fiziksel varlığını sona erdirecek yaşama koşullarına tabi tutulması; (d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla kısıtlamalar konması; (e) Çocukların zorla başka bir gruba nakledilmesi.

Ancak insanlığa karşı işlenmiş suç kavramı çok daha önce, İtilaf Devletlerinin 24 Mayıs 1915 tarihli bir deklarasyonunda görünür. Daha sonra da I. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan 1919'daki Paris Barış Konferansı sırasında, "insan haklarına karşı işlenmiş suç" adlandırması bir

devlet tarafından kendi nüfusunun bir kısmına karşı işlenen ve üçüncü ülkelerin müdahalesine yol açacak kadar ağır vakaları belirten bir kavram olarak kullanılır. Bir devlet tarafından uluslararası bir silahlı çatışma çerçevesinde gerçekleştirilen savaş suçlarından ayrı tutulur.

Fransa, Britanya ve Rusya 1915 tarihli deklarasyonlarında, Osmanlı devletine resmi tutumlarını bildirirler:

> Müttefik güçler, "Türkiye'nin insanlığa ve medeniyete karşı işlediği bu yeni suçlar" karşısında, Babıâli'ye, Osmanlı hükümetinin tüm üyelerinin de tıpkı bu tür katliamlara karıştığı tespit edilecek olan memurları gibi şahsen sorumlu tutulacaklarını, kamuoyu nezdinde bildirir.*

Böylece korunan hukuki değer olarak insanlık ya da medeniyeti içeren, insanlığa karşı işlenmiş suç kavramı ilk defa bu deklarasyonla ortaya çıkmış olur.

Soykırım "uluslararası suç" olarak nitelendirilince, sonuçları itibarıyla, yalnızca tazmin ya da iade etme mecburiyetinin değil, aynı zamanda baskı yapma ihtimalinin de kapıları açılır. Vakanın yasaya aykırılığı bir ülkenin kendi kurumları tarafından değil uluslararası hukuk tarafından tanımlanır. Uluslararası bir yükümlülüğün ihlalini oluşturan bir eylem ya da ihmal söz konusu olur, çünkü Birleşmiş Milletler uluslararası hukuk komisyonuna göre "bir devletin uluslararası açıdan hukuka aykırı tüm eylemleri, onun uluslararası sorumluluğuna tabidir."**

---

* Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1914-1918 Savaşı, Türkiye, cilt 887, sayfa 127. Sévane Garibian bu belgeye, 2003 yılında, Paris'te, *Revue d'Histoire de la Shoah*, no 177-178'de yayımlanan "Génocide arménien et conceptualisation du crime contre l'humanité" başlıklı makalesinde yer vermiştir.

** Roberto Malkassian, "La responsalidad internacional del estado Turco por el genocidio de los armenios". *Aspectos jurídicos y económicos del genocidio armenio*, Consejo Profesional Argentino-Armenio, Buenos Aires, 1984.

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin IV. maddesine göre, soykırım suçunu işleyenler, ister yetkili yönetici, ister kamu görevlisi, ister yurttaş olsun, cezalandırılırlar. Yani, cezalandırılabilir özneler kişilerdir, devletler değil. Eğer cezalandırılan kişi, suçu uluslararası ceza hukukunun geçerli olduğu bir ortamda –ceza sisteminde etraflıca tanımlanmıştır– işlemişse, bir devletin yerine getirmek zorunda olduğu tazminatlar onun sorumluluğuna atfedilir. Kasım 1968'de kabul edilen Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlar Bakımından Kanuni Sınırlamaların Uygulanmayacağına Dair Sözleşme, soykırım suçunun, işlendiği ülkenin iç hukukuna göre suç teşkil etmese dahi zamanaşımına uğramayacağını tespit eder ve tüm dünyada uygulanır.

Öte yandan, *Şoah* ismi her şeyi yerle bir eden tufan anlamındaki İbranice kelimeye atıfta bulunur. Avrupalı Yahudilerin yok edilişini tanımlamak için ilk kez 1940'ta Kudüs'te, Polonyalı Yahudilere Yardım Birlik Komitesi tarafından yayımlanan bir broşürde kullanılmıştır.

Holokost Yunanca kökenlidir, *holókaustos* kelimesinden gelir, Kutsal Kitap'm Yunanca çevirisinde, ateşte tümüyle yakılarak Tanrı'ya sunulan bir tür adak anlamına gelen İbranice *olah* kelimesi için kullanılmıştır. Modernizm, laikleşmeye verdiği özel önem nedeniyle, yalnızca kutsal olanı unutmakla kalmaz, aynı zamanda bu kategoriye başka kurumları da dahil eder.

Vatan düşüncesi, erotizm ve yıkım, teorik metinlerde ve edebiyatta kutsallaştırılan unsurlar olur. Pek çok yazar eserlerinde edebi sınırlara dair dogmatik olmayan, değişime açık bir fikir ortaya koyar; bir dinin yerinin kendisinden arta kalanlarla oluşturulan farklı yapılarla doldurulmasına.

Bu minvalde, Holokost kelimesini kullanmak da isimlendirme aracılığıyla kutsallaştırmanın bir biçimidir. Öyle ki, bir zamanlar ruhsal inziva ve hac mekânları olarak gidilen kiliselerin yerlerini Hafıza Müzeleri aldı. Bu mekânlarda sanatın oynadığı rolden, duyulan kaygının pedagojik gücüne kadar her şey aynıdır. Abideleştirmeler, ilham almalar, hatırlayarak tedavi eden ve kurtaran sahneler. Mekân, nesneleri kutsal emanetler statüsüyle sunar.

Bellekkırım manasına gelen *memoricide* ifadesi Mirko Grmek'e aittir; Birleşmiş Milletler bu terimi, kültürel varlıkların savaşta, askeri bir gereklilik olarak haklı gösterilemeyecek biçimde kasten tahrip edilmesi olarak tanımlıyor.

Papa XVI. Benedictus, Kilikya Kutsal Makamı Katolikosu Aram I ile Kasım 2008'de gerçekleşen buluşmasında 1915 için "soykırım" kelimesini kullanmadı, yalnızca Ermenilerin 20. yüzyılda yaşadığı "tarifsiz acılar"dan bahsetti. Aynı yılın Mayıs ayında, Papa bu kez de, yaşananları "şehadet" olarak andı, selefi II. John Paul'ün zaten kullanmış olduğu soykırım kelimesinden kaçınmayı seçti.*

I. Dünya Savaşı süresince pek çok Alman subay, Türk müttefiklerine eğitim verip onların yanında savaştı. Bu subayların çoğu Ermeni Soykırımı'nda hazır bulundu, bazıları eylemlere aktif olarak katıldı. 1939'da, Hitler ordularına Polonya üzerine ilerlemeleri emri verdiğinde şöyle diyordu: "Bugün Ermenileri kim hatırlıyor ki?"

2008 yılının Aralık ayında, yaklaşık otuz bin Türkiyeli entelektüel, Özür Diliyorum başlıklı bir metni imzalayarak Türkiye hükümetinden bir talepte bulundular. Ermeni halkından dilenen af, belgede "büyük felaket" olarak anılan şey içindi:

* *Asbarez.com*, 24 Kasım 2008.

> 1915'te Osmanlı Ermenileri'nin maruz kaldığı Büyük Felaket'e duyarsız kalınmasını, bunun inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum.

Özür talebinde soykırım teriminin kullanılmasından kaçınılır. Ülkede entelektüellerin ve muhalefetin bir kısmı Avrupa Birliği'ni ülkede demokratik ilkelerin yerleşmesinin bir aracı olarak gördüklerini dikkate almak gerekir. Ermeni sorunu da bu ideolojik gündemin bir parçası olarak işlev görür. Eğer dindar, yani İslami ve geleneksel Türkiye Osmanlı medeniyetine karşılık geliyorsa; cumhuriyetçi Türkiye, yani Pantürkizm tarafından dayatılan cumhuriyetçi ideallerin Türkiyesi de azınlıkların ortadan kaldırılmasının faili olan Türkiye'dir.

Londra merkezli BBC televizyon kanalı 2003 yılının Ocak ayında görüntülerin üstüne bindirilen spotta katliam ve ihanet tarihi üzerine bir gazetecilik araştırması olduğunu ilan ettiği "The Betrayed: Armenian Genocide Documentary"* isimli bir belgesel yayınladı. İngilizlerin objektifi hayatta kalanların anlatılarına odaklanır ve Türklere ait farklı bakış açılarına değinerek ilerler. Türk diplomasisinin memurları Ermenileri "hain" azınlık, 1915 olaylarını ise bir "tehcir" politikası olarak nitelerken; tarihçiler ve akademisyenler yaşananlara dair bir kefaret ve tanıma talep eder. Belgeselde ihanet ikilemi sürekli değişiyor. Önce Türk söyleminde Ermeniler hain azınlık olarak görünüyor, sonra hayatta kalanların sesinde Türk hükümeti hain olarak damgalanıyor, epilogda da devrimci Ermeni grupların önce Rus birliklerine katılmaya itilip sonra kendi

* İng. İhanete Uğrayan: Ermeni Soykırımı Belgeseli. (e.n.)

kaderlerine terk edilmesinde Avrupa'nın "suç"u analiz ediliyor. Günümüzde de, siyasi lobilerde soykırımın tanınması vaadinde bulunan ama sonra konuyu yetki sahibi yöneticilerin faaliyetlerine terk eden Batı, ihanetin tekrarlandığı yer olarak gösteriliyor.

Yetmişli yıllardan bu yana dönüşümlü olarak Türkiye, Yunanistan ve İtalya'nın güneyinde yaşayan Danimarkalı şair Henrik Norbrandt, adını Ermenistan koyduğu bir şiir yazar; şiirdeki Avrupalı ben, kurbanla özdeşleşir ve izlediği acılı yol ihanetle doruğa ulaşır:

> zevkle bahse koydum tüm iskambilden dünyalarımı
> ama yaylalarda soğuk olur geceler
> bu yüzden seni satıyorum askerlere
> eski bir battaniye için
> ve ısıtıyorum ellerimi senin
> sitem dolu mektuplarının ateşinde.
> İnan bana bu satırlar da başka bir şey değil
> seni aldatmanın yeni bir biçiminden
> yeni bir ihanetten.
> İşte böyle azdır değeri aşkın; işte böyle az, şiirin.
> Aldattıklarım hep âşık olduklarımdır benim...
> Anlamıyor musun?
> satıldığını, iğfal edildiğini, katledildiğini
> ve üstüne unutulduğunu dünya tarafından yüzyıllarca
> yüzyıllar boyu?

Kitabın bir de epilogu var; şiirdeki sesin empatik tavrından ayrılan bir epilog. Orada yazar şiirin sahasından çıkıp bir gazete haberi kaleme alırmışçasına olayları kısaca anlatırken epilogun bir yargı gibi işlemesini sağlıyor: Türkleri suçtan kurtarmayı deneyerek bir kolektifi, "Avrupa'nın büyük güçleri"ni fail yapıyor. Dinsel çatışmayı, Hıristi-

yan-Müslüman çatışmasını tekrar kuruyor, ama bu sefer Hıristiyan saldırgan ve Müslüman kurban oluyor, çünkü *trajedi*nin (yazar tarafından böyle adlandırılıyor) gözlemci Batılılar tarafından aktarılan boyutlarını "abartı" buluyor. Ve soykırımı trajedi olarak adlandırarak sinsi bir inkârı da hayata geçiriyor: "Zulme uğrayanlar, kurbanlar Hıristiyandı. Batılı tarihyazımı yüzyıllar boyunca hor gördüğü Türklere bir özür borçludur." Böylece şiir bir ihanetin sahneye konmasına dönüşür.

Kanın Militan İşlevi
Kurban ya da Şehit

Kurban sayesinde yasa vücut bulur ve yasaklamalar anlam kazanır. Bu nedenle bir birliği takviye etmek, bir ittifak yaratmak için başvurulur kurbana. Bu ittifak bir dizi olası sonuca neden olur, hatırlamaya zorlar ve hadiselerin anılmasını garanti eder. Kurban ritüeli hem holokostu hem de komünyondaki adağı kapsar. Holokost bireyin ya da cemaatin bağışı olarak bir paylaşım üretmesi için Tanrı'ya sunulur. Günlük dini ayin, "Eğer emirlerimi, sana bugün verdiğim emirleri, gerçekten, yani Tanrı efendinizi severek ve ona bütün kalbinizle hizmet ederek dinlerseniz"* bir hizmettir. Hem feda edilen kurbana hem de sunağın kendisine gönderme yapan kelime, Yunanca *thyein* fiilinden türer. Farklı bir kökten gelen ama yine kurbana ilişkin anlamında birleşen bir diğer Yunanca sözcük *prosfora* ise sunuyu belirtir. Kurban kavramını diğer akrabalarından ayırmamak gerek; *latruein* fiilinin hizmet anlamı bu akrabalardandır. İspanyolcada, putperestlik anlamına gelen *idolatría*daki gibi, *latría* soneki *latmein*den gelir. Korintoslulara ilk mektubunda Pavlus ilk kez İsa'nın ölümünden bahsetmek için açıkça kurbana dair bir terminoloji kullanır. "Eski mayayı kaldırıp atın ki yepyeni bir hamur olasınız. Doğrusunu isterseniz siz mayadan arısınız. Çünkü passahımız Mesih

* Tevrat, Tesniye, Bölüm 11: dize 13.

kurban edildi (*thyein*)"* Ama eğer Çarmıha Gerilen sonradan Dirilen'e dönüşüyorsa, ölümü yeni bir boyut kazanır. Yalnızca ölüm değildir, bir şey ya da birisi için, bir... "için ölüm"dür. "Mesih günahlarımız için öldü der Kutsal Yazılar..."** Yunancadaki *hyper*, yanına konan tamlayana bağlı olarak İspanyolcadaki "*por*" edatının üç anlamını da karşılayabilir; bir ikame anlamı vardır, "yerine" gibi; bir gerekçe anlamı vardır, "sebebiyle" gibi ve bir de sonuç ya da atfetme anlamı vardır, "yararına" gibi. "O halde kardeşlerim, Tanrının sevecenliği adına size yalvarırım: Bedenlerinin diri, kutsal, beğenilir sunu (*thysia*) olarak Tanrı'ya sunun, sunmanız gereken sağlıklı hizmet budur."*** Ekmek ve şarap ayini, İsa'nın bu radikal bağışı, kurbanın Tanrı tarafından tümüyle tüketildiği holokostun bir uzantısı gibidir. Kan, ittifakı mühürleme rolü görür. Çile anlatısı, İsa'nın ölümü ile paskalya kuzusunun kurban edilişi arasındaki ilişkiyi ima eder. Kurtaran, özgür bırakan, selamete erdiren işlevi. Baba oğul ilişkisinde oğulluk görevi olarak kurban. Hıristiyan bakış açısına göre, İsa kendisine verilen meziyetleri son raddesine kadar dener, Babasının sözünü dinler, onun istediğini yapar, kendini bulduğu yer orasıdır. Sonunda birleştiği o varlığa teslim olur.

Hukukun temelinde yer alan ilişkinin metafiziğini düşünelim. Yasalara, hukukun öznesini temel alan bu yargısal kurguya tabi olma ihtiyacını. Yasaların hukukun orantılılığını dayanak alarak verdiği özgürlüğü düşünelim. Romalı hukukçu Ulpianus bunu belli bir eşitlik türüne göre herkese hakkı olanı vermek olarak tanımlıyordu. "Toplum"u ya-

* Korintoslulara I. Mektup, Bölüm 5: dize 7.
** Korintoslulara I. Mektup, Bölüm 15: dize 3-5.
*** Romalılara Mektup, Bölüm 12: dize 1.

ratan yasa, *comunión* ve *ingestión** ayinlerine atıfta bulunur. Arjantin Medeni Kanunu'nun kişi tanımını hatırlayalım; bu yasaya göre kişi, haklara sahip olma ve yükümlülükleri yerine getirme kapasitesine sahip tüm varlıklardır. Yani, kendisini yasanın bünyesine katılmak için sunan bedendir.

"Burası köklerin tersine salınması gerektiği bir yer, uylukları arasına kutsal tozun biriktiği ihtiyar analarının kanında tekrar büyümek için ihtiyarların geldiği bir yer" der İsrailli yazar Yoram Kaniuk**, İsrail'i sağ kurtulanların ülkesi olarak tarif ederken. Suç ve kefaretin izini sürer; burada, kurbanın İsrail toprakları "için ölme"si Yahudilerin Holokost'a verdikleri yanıta tekabül eder. Ermenilerin yanıtı ise şehitliktir.

Ermenistan'ın 1 Temmuz 1991'de kabul edilen Ulusal Marşı, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin (1919-1920) marşını temel alır ve sözleri şair Mikayel Nalbantyan'ın bir şiirinin çeşitlemesinden oluşur; tanınmamaktan, acıdan ve kurban edilmekten bahseder:

Bizim vatanımız
özgür ve bağımsız
yaşadı yüzyıllarca.
Özgür ve bağımsız Ermenistan
diye anıyor seni çocukların.
Al kardeşim
bu bayrak senin için
kendi ellerimle diktim
Uyku tutmayan

* *Comunión* ve *Ingestión*: İsa'nın bedeni ve kanı olarak ekmek ve şarabı alma ayini. (e.n.)

** Yoram Kaniuk, *El hombre perro*, Libros de Asteroide, Barcelona, 2007. *Adam Ben Kelev*, Amikam, Tel Aviv, 1968; *Adam'ın Dirilişi*, çev: Gül Greenslade, Koton Kitap, İstanbul, 2014.

gecelerde
gözyaşlarımla yıkadım.

Üç rengine bak hele,
kutsal semboldür o bize.
Düşman karşısında alev saçan,
Ermenistan'da hep ışıldayan.

Ölüm, her yerde, bir tane,
yalnız bir kere ölür insan;
ama ne mutlu kendini feda edene
vatanın özgürlüğü için.

Dördüncü dizede Ermenistan'ı özgür ve bağımsız olarak anan "çocukları"ndan bahsedilir ama yalnızca "çocukları" mı böyle anıyorlar diye sormak gerekir. Bayrak gecenin yalnızlığında kadınlar tarafından hazırlanır, acının uykuya izin vermediği, özneyi gözyaşlarına boğduğu o anda. Erkek yurtseverliğinden çok kadınların öne çıktığı bir sahnedir bu. Bayrak erkek kardeşe devredilir; düşmana karşı dalgalansın, kendini feda ettiği ölçüde kutsallaşacak bir ölümün misyonunu taşısın diye. Birisi bayrağı hazırlıyor ve onu kardeşim dediği birine veriyor; belki bu noktada Ermenistan'la diaspora arasındaki ilişkinin içeriden-dışarıdanı üzerine biraz düşünebiliriz.

2006 yılında Ermenistan'da yeni bir ulusal marş için bir yarışma düzenleneceği ilan edildi. Bu konu ülke gündemini işgal eden siyasi bir meseleye dönüştü. *Mer Hayrenik* (Bizim Vatanımız) devrimci Ermeni şair Nalbantyan'ın sözlerinin bir İtalyan müziğine, İtalyan Genç Kıza Şarkı'nın melodisine uyarlanmasından oluşuyordu. 2008 yılında kültür bakanı Hasmik Boğosyan, Aram Haçaturyan'ın bestelediği ve sözlerini yazdığı Sovyet Ermenistanı

marşını yeni ulusal marş ilan etti, ancak sözleri farklı olacaktı. Marşın sözlerini belirlemek amacıyla bakanlık yeni bir yarışma açtı.

Ermenistan'da ve diasporada marş yüzünden yaşanan tartışma, Ermenistan kimliği üzerine içerisi ve dışarısı arasındaki örtük gerilimi açığa vuran alametlerden biri oldu. Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin marşı yetmiş yıllık Sovyet dönemi boyunca diaspora tarafından söylenmeye devam edilen marştı. Ermeni Devrimci Federasyonu ideolojisinin temsili olan ile Rus-Sovyet kültürel karışımı olan arasında yaşanan bu gerilimde asıl tartışma konusu "esasen" Ermeni olarak kabul edilen şeylerin ne olduğuydu. Burada belirleyici olan, asli olmayan bir toplum, herhangi bir şekilde bir esasla bağdaşmayan bir uzlaşma düşüncesinin ortaya çıkmasıydı.* Agamben de ortak olan üzerine düşünürken Spinoza'nın tutumunu izler; evet bütün bedenler yayılmacı bir özellik sergilerler ama yine de ortak olan hiçbir durumda tekil bir şeyin esasını oluşturmaz. Bu yayılmacı özelliği tekillere bağlamak, esasta birleştirmez, aksine esası dağıtır. Ortak olandan tekil olana, ortak olandan yine ortak olana sonsuz sayıda bir dizi gelgit bu esnada bir biçim meydana getirir.

Şehit terimi şahit anlamına gelir. Aziz Augustinus, Hippo Regius'ta dinleyicilerine şöyle açıklar bunu: "Bizim Latincede *testes* (şahit) dediğimize Yunancada *martyres* (şehit) deniyor." Şahit Yeni Ahit'te yerini "itiraf" sözcüğüne bırakır, şehit kelimesi için ise eziyet, ölüm ve acı anlamları kalır. Şehitler bir inancın, Tanrı sevgisi uğruna acı çeken ya

* Giorgio Agamben, *La comunidad que viene*, Pre-textos, Valencia, 2006; *La comunità che viene*, Einaudi, Torino 1990. *Gelmekte Olan Ortaklık*, çev: Betül Parlak, Monokl, İstanbul, 2000.

da ölen, şahitleridir. Şehitlik en yüksek, en yüce kutsama olarak kabul edilmiştir. Hukuk dilinden alıntılarsak, şahit bir davada gördüğünü ve bildiğini onaylar, olayların doğruluğuna şehadet eder. "Ardımsıra gelmek isteyen, kendini reddetsin, her gün haçını alsın ve beni takip etsin."* Dikkat edelim ama; şehitlik bağ kurmaz, bir ilişki gerektirmez, karşılıklılık üretmez. Fénelon, son sayfaları "Paganların Tanıklıkları" altbaşlığını taşıyan *Saf Aşk Üzerine* isimli kitabında, yalnızca aşkın bir başkası için ölme isteğine neden olacağını söyler. Kişiyi altüst eden "karşılıksız" aşk, yüreğini ele geçirir ve onu alır götürür. Euripides'in kadın kahramanı Alkestis, ölmeye karar vermenin ilk tanıklığını (şehadetini) sunar. İkincisi, olumsuz olsa da, Orfeo'nun tanıklığıdır. Hades'e canlı canlı girmek ister, her ne kadar sonrasında bir grup kadın tarafından parçalanıp gerçekten ölse de. Artık yalnızca "için ölme" değildir bu, "peşinden ölüm"dür aynı zamanda; yani bir alışverişin çok ötesine geçmiştir. Âşık aktiftir, hissettiği eksiklik, ondan bir şey, iyi bir eylem talep eder, bir simetri olduğunu varsaymasını sağlayacak bir yanıt değil. Böylece Alkestis aşkından yoksun kaldığı anda o iyiliğe girişir. Vekili ölümün ta kendisi olan karşılıksız arzudur bu. Kendini unutmak, dikkate almamak, vecd, kendinden geçiştir.

"Gelecekte mutlu olmak için değildir bu eylem, ne de şu anda acı çekmeyi bırakmak içindir. Alkestis artık olmamak ister. Daha uzun bir hayatın getireceği tüm mutlulukları reddeder, şu anın acısını kabul eder. Artık ne gelecekte bir mutluluk aramaktadır ne de şu andaki acıdan muaf bir huzur."** Bir uçurumda yitip gitme, kendini sonsuza dek

* Luka, Bölüm 9: dize 23.

** François Fénelon, Obras II; *Œuvres, II*, Gallimard, Paris, 1983.

kaybetme eylemi. Ürperiş ve altüst oluş. "Telafisiz" bir ölüm, daha var olmadan vuku bulan bir felaket, tıpkı de Sade'ın karakterleri gibi, yönünü yok oluşa göre saptayan bir ölüm. Artık olmamayı arzulamak. Başarı, kurtuluş ya da kefaret düşüncesinin çok ötesine varan bir ölmek. Ermeni tasavvurunda beliren düşünce budur; bir anlaşma getiren fedakârlık (kurban) değil, yalnızca şehitlik. Çevirilerde feda (kurban) kelimesi kullanılsa bile, özünde eskiden beri beklentisiz bir aşkta kendini harcayarak tatbik edildiği bilinen, canı gönülden bir ölüm düşüncesine gönderme yapıldığını gözden kaçırmayalım.

"Ne sormak, ne öğrenmek istiyorsun bizden? Bizler atalarımızın koyduğu yasaları ihlal etmektense ölmeye hazırız."* Kaçmaya kalkışmayıp celladın karşısına çıkan yedi Makkabili kardeşin işkence esnasındaki duraksamaları kabul etmeyen yalvarışlarıdır bunlar: "Neden duraksıyorsunuz? Neyi bekliyorsunuz?" Bir kanıt olur artık şehitlik.

Şehitlik dünyayla bir kopuştur. Romalı din adamı Origenes *Şehitliğe Nasihat*'inde babasını sürülmüş, sütannesinin memesinden sökülüp alınmış olarak betimler. Dirençli olmasını nasihat eder, bahtsızlık üzerine bahtsızlık yaşamaktan zevk almasını ister. Origenes on beş ya da on altı yaşındaydı, Filistin'de oturuyordu, iyice susamış, tümüyle teslim olmaya hazır bir ruhun ateşiyle dile getiriyordu meramını.

Hayatta kalanların söylediği şarkılardan bazı dörtlükler, genç Ermeni kadınların nasıl el ele tutuşup Fırat nehrine atladıklarını anlatır:

* Makabeler II, Bölüm 7: dize 2.

Gidin, gidin, Ermeni kızlar,
bir gün ölüm bize düşer,
düşmana avrat olmamaya,
Fırat'ın içinde ölüm bulayım.

"Türkçe Söylenen Tehcir Şarkıları"

Sözlü anlatılardan biri, üç yüz ila dört yüz kişinin kemerleriyle birbirlerine bağlanıp nehre atladıklarını anlatır. Tehcir edilenlerin Türkçe şarkıları şehitliğin de şarkılarıdır.

Der Zor çölleri taşlıdır geçilmez
Fırat'ın suları acıdır
Bir tas içilmez
Ermeni kanı ile su da içilmez.

Kayıp Kanon

Soykırımın etkilerini kendi bedenlerinde ilk hissedenler entelektüeller oldu. Rejim bağımsız bir Ermenistan'ın işaretlerini silmek amacıyla olası kurucularını yakalayıp yok etti. P. Thibaud'ya göre, bu katliam bir katliam düşüncesinden fazlasını içerir; ortadan kaldırmak buharlaştırmaktır, yönünü kaybettirmek, belleğini yok etmektir. Böylece şu çöllere saçmak saplantısının altında yatan yok etme arzusu daha iyi anlaşılır oluyor. Yazarlarından, müzisyenlerinden, yetişkin erkeklerinden yoksun, aç bir kitle o andan itibaren anonim bir beden olacaktır. Soykırım programı ölünün ölü olarak varlığının inkârını da içerir, onları daha önce hiç olmamış kişilere dönüştürür. İnkârcıların suça ortak olduğu nokta da işte burasıdır: Ölülerden ölümlerini esirgemek onlardan hayatlarını esirgemektir. Sembolik olanın ölümü ve bu ölümün aktarılmamasıyla yalnızca gelecek yerle bir edilmez, geçmiş de enkaza çevrilir. Ardından diasporanın içinde yaşadığı kültürü kabullenmeye zorlanması gelir.

François Chiantaretto tarafından geliştirilen içeriden tanıklık kavramı, öznenin varoluşu için gerekli olan ötekinin bakışını temsil ederek, içsel mekânı canlandırma olasılığını sunan psikolojik alan olarak yazının önemine vurgu yapar. Bir terör eyleminin, mağdurunu yazıya teşvik eden vahşetidir bu. Travmatik yaşantıların sözlü olarak işlenişi, soyun sembolik devamına kalan vasiyete bir görev daha

ekler, "kalanları kaydet"*; böylece, yazı, ortadan kaldırılan sosyal ilişkileri ve akrabalık belirten kelimelerin boşluğunu doldurmayı dener. Kayıp bir toplumsal bedenin kalıntıları artık, dört bir yana saçılmış kültürel mirası sembolize eden bir dille karşılaşmazlar. O yaslı gruplarda, grubun üyesi olmak, hem şimdiki zamana hem de kaybedilenlere sadık kalma baskısına karşı sürekli mücadele etmek demektir; bu yüzden aktarılan asıl değer direnişe özgü bir değerdir.

İspanyolcada *Canon* (Kanon) ölçü ya da norm düşüncesini işaret eden bir terimdir. İlk olarak dini alanda kullanılmış, daha sonra edebiyata da geçmiştir. Geniş anlamıyla edebi kanon bir topluluğa ait yazılı ve sözlü eserlerin toplamıdır. Bununla beraber, bu ifade, akademi, siyaset ya da medya üzerinden edebiyata bir eseri kabul eden ya da etmeyen bir kurum olarak işlerlik kazandıran bir düzenlemeyle kısıtlanmış bir tanımlamadır. Bu yüzden kanon bir *corpus*, yani bir bütün değildir; caydırıcı bir uygulamayı yürütenlerin zevkine ya da estetik anlayışına bağlı bir listedir. Birleştirme operasyonu adı altında, bir yandan ideolojiyi telkin edip öğretir, bir yandan da en iyileri belirler. Kanon, bir eseri listesine dahil ederken, yetkisini meşrulaştırmak için kurumu olduğu iktidarın tavrını sergiler. Edebi türler de kanonlaştırma kriteri olarak işleyen değişkenlerden biridir. 18. yüzyılda şiir merkeze yerleşirken, 19. yüzyıl burjuva geleneğinin zevki romanı tahta çıkarmıştır.

Ermeni toprakları burjuva öncesi bir politik örgütlenmeye sahipti, bu arada entelektüelleri, 1915 olayları öncesinde, Avrupa'ya seyahat etme ve eğitimlerini Avrupa üniversitelerinde tamamlama alışkanlığındaydılar. Çoğu,

* Janine Altounian, *L'intraduisible. Deuil, mémoire, transmission*, Dunod, Paris, 2005.

memleketlerinin içinden geçtiği dramatik süreci dikkate alarak geri dönmeye karar verdi. Felaket yüklü bir karardı, çünkü hayatlarının sonunu getirecekti. Böylece, romanlarını Avrupa kanonuna göre yazmaya başlamış bir kuşak yok oldu; ve bu yok oluşla beraber, edebiyatı besleyen sürekliliği garanti edecek olan norm da kırılmış oldu.

Öte yandan, sonrasında gelişen her edebiyat için farklı sınıflandırma kriterleri ve kategoriler bulmak gerekecekti. Doğu dünyasında, mitsel çatışması benle öteki ben, bireyle dünyası arasındaki savaş etrafında gelişen epik türün (romanın olduğu kadar epik şiirin de) önermelerine yer yoktur. İslami saray çevrelerinin Doğulu anlatıları destanın şiirsel edebi değeri peşinde koşan Batı tipi epikten uzaktır.

Edebiyat tarihi bağlantılar tarihidir. Kültür ve dil yıkımı karşısında kanona giriş yasaktır artık. Böylece, diasporada dil ya bir acı dili olacaktır ya da görmezden gelinecektir:

> Bir şekilde, yabancıyım ben de
> kendime dair bir şeye;
> bir şekilde "farklıyım"
> ama diğerlerinden değil de,
> "bizimkilerden" farklıyım;
> ana babamın konuştuğu dilde konuşmuyorum ben
> onlarla paylaştığım bir anım yok
> onların da sahip olabilecekleri, onlara dair,
> onları bir tarih, kendi kültürleri,
> kendi umutları olarak gösteren,
> hayır, bana aktarılmadı bu tür anılar.
> Bir unutulmuşluk duygusu değil ama bu
> hiç öğrenememiş olmak duygusu yalnızca...
>
> Georges Perec
> "Ellis Adası"

Bir boşluk, mirasın kabulünü, kabulün beyanını engelleyen kırık halka. Arjantin'deki Ermeni diasporası şiirler okuyarak başladı işe, ilkin Ermenice yazılmış şiirler, sonra da başka kıtalarda yazılıp İspanyolcaya çevrilmiş şiirler. Fransa'dan, Lübnan'dan, Suriye'den. Yazının kendisi gecikmiş ve epey kıttır. Elinizdeki çalışmada hem başka diasporalarda yazılmış olup Arjantin'de de okunmuş/okunan eserlerin hem de burada Arjantin'de doğan eserlerin arasından geçiyoruz. Burada doğmak fiilini bilerek kullanıyorum, çünkü sosyal bağlar kurulabilecek bir kanonun alanı dışında kalan, *in extremis** gebeliktir.

Politik olarak görünmez hale gelmiş bir grup insan, edebiyat kurumu da artık tümüyle yok olmuşsa, kişi ancak kendi namına konuşmaya, kendi sözünü izole edilmiş seslerden yola çıkarak meşrulaştırmaya başladığında, inkârcı ittifakları yıkabilir. "Görünürlük deneyimle gelen bir veri değildir, sosyal yollarla kurulur."**

Artık hiçbir yetki sunmayan bir meşruiyetin iktidarsızlığı, bir ölü ya da katil olarak erkek figürdür; geriye uzaklığın metaforu anne kalmıştır. Eğer kanon bir kuralsa, diaspora öznesi bir anlaşmaya varmak zorundadır; "evlat edinildiği" ülkesinde yeni bir norm yaratmak, böylelikle kendisine miras bırakılan şiddeti parçalarına ayırmak zorundadır. Yazı bir cenaze töreni rolü oynar, diyor Michel de Certeau, ölümü söyleminin içine katarak şeytan kovar gibi uzaklaştırır, sınırlarını çizerek bir geçmiş belirler ve orayı ölümün yeri yapar; böylece anlatılırlığı, yaşayanları barındırıp korumanın bir biçimi olarak kullanır. Söz sem-

* Lat. Son anda, ölmek üzereyken.

** Patrick Tenoudji, aktaran Janine Altounian, *L'intraduisible*, Dunod, Paris, 2005.

bolik bir mezar, kayıpları sonsuza dek bellekte ve bu sayede ölümden sonra hayatta kalanların hayatında da devam ettirmenin bir biçimi olur.

İşlem Türk edebiyatında da gerçekleşir, suç ve şaşkınlık tuhaflığa atfedilir.

> Koyun gibisin kardeşim,
> gocuklu celep kaldırınca sopasını
> sürüye katılıverirsin hemen
> ve âdeta mağrur, koşarsın salhaneye.
> Dünyanın en tuhaf mahlukusun yani,
> hani şu derya içre olup
> deryayı bilmiyen balıktan da tuhaf.
>
> Nazım Hikmet
> "Dünyanın En Tuhaf Mahluku"

Boşluğun Sınırları

Felakete özgü olan şey parçalama gücüdür. Kurbanın olduğu kadar katilin de dünyasında yaşanan bir parçalanmadır bu. Tarsus'ta doğan, Türkiye'nin en verimli şairlerinden Ümit Yaşar Oğuzcan 1957'de yayımladığı *İki Kişiye Bir Dünya* isimli kitabında, basit ve duru bir dille, birbirini seven iki kişi arasındaki imkânsız kavuşmayı anlatır:

Tanrının bıraktığı yerden biz başlayalım
Üç milyar insanın yarısını sen öldür yarısını ben
Üç kişi kalsak yetişir yeryüzünde
Yaklaş bana
Seninle kardeş değiliz

Dokuz yüz dizelik bu senfonik şiir, en geniş anlamıyla okunduğunda, bahsi geçen âşık ve maşuk figürleri birlikte yaşayamayan ve mahvolan iki halk olarak ele alınabilir.

Kim kurdu bu düzeni nerdeyiz
Bu tekerlekler nasıl dönüyor boşlukta
Bu umutlar bu dualar bu kahrolası hayaller
Nasıl bunca yıldır barındırdı bizi
Bu katı yürekli topraklar
Bu gülünç mezartaşları
Ölümler ölümler ölümler
Ölümlerden beter yalnızlığımız
Bu macera ne zaman bitecek söyleyin
Söyleyin ne zaman aydınlanacak
Bu karanlık alın yazımız

Eğer kurbanın bedeni delik deşik olmuşsa, katilin insanlığı olur sonunda mahvoluşa giden yine:

> Ya savaş meydanlarında yitirip bulamadığımız gerçek
> Engizisyon işkenceleri yirminci yüzyılın
> Fırınlar
> Gaz odaları
> Kitle halinde ölümler
> Kara sineklerin konduğu çürümüş et yığınları
> Yaylım ateşleriyle delik deşik olmuş insanlığımız
> O azgın atların çiğnediği kollar bacaklar
> O kan çanağı gözler
> O süngü uçlarında yükselen kesik başlarımız

Kurbanın durumuna dair aktarım hayatta kalan üzerinden gerçekleştirilir. Katil yerini ölümün hayaletlerine terk eder ve durumunun bir ismi yoktur:

> Bizi alçaltan bu kanlı zafer taçları işte
> ...
> Hangi perdeyi aralasak gece
> Hangi taşı kaldırsak çaresizlik
>
> Ümit Yaşar Oğuzcan

Sağ kurtulanın varisi, kabul edildiği kültürün ona sunduğu ya da verdiği malzemeyle kurar kendisini. Ölümcül felaket ve ardından gelen psikolojik tükenişle bellek felç olur. Bir yerin siyasi yapısına dair herhangi bir fikirleri olmayan yeni nesiller yerle bir olmuş sembolik bir soyağacıyla kalırlar. Yine de orasıdır, o sürgün yeridir, elindeki sembolik yapıyı, bu sayede de, sevme kapasitesini tamir etmeyi denediği yer. Fransa ya da ABD'dekinden farklı olarak – çünkü okulları ve eğitim politikaları diaspora unsurlarının formasyonuna müdahale eder– Arjantin'de süreç çok daha

yavaş, hatta daha dramatiktir. Belki de Arjantin'in kendi politik doğasından, "bir ırklar potası" olarak doğmasından dolayı; ya da hayatta kalanlardan "Amerika'yı yaratmak" arzusundan dolayı Arjantin kültürü yeni nesillerin sembolik açıdan onarımına katılmakta geç kalmıştır. Eğer topluluğun büyük kısmının kapalı, yani yalnızca Ermenilerin olduğu Ermeni okullarında eğitim aldığını dikkate alırsak, verimli bir kimlik temeli olarak çeşitlilik dinamiğinin uzun zaman dizginlendiği görülür.

Yerleşilen ülkelerin kültürel araçlarıyla gerçekleştirilen kültürel yeniden yapılanma, bireysel hayatların öznelliği besleyen alanını özgürleştirir ve korur. Uluslararası toplumun Ermeni Soykırımı'nı tanımadığını ve tanınma sürecinin bugün de halen devam ettiği dikkate alındığında, yerleşilen ülkeler, peşlerinden gelmeyen bir "öteki"nin yetimi olan hayatta kalanlara bir mevki vermek için elzem olan üçüncü kurumsal taraflardır. Kuşaklar tarihinde, yani askıdaki bir ilişkiyi nitelemenin eksik sözcüğüyle, kendine bir varoluş bahşeden şu performatif sözcükle, bir tür beyaz bellek riski altındaki yeni nesiller konuşmaya ve yazmaya, ancak ölüler kayıp olmayı bıraktıklarında, Jean Luc Nancy'nin deyişiyle artık "çalınmış ölümler" olmayı bıraktıklarında başlarlar. Düşüncede bir yerleri olduğunda, bir başka Arjantinliyle konuşurken sohbette yer bulmuş olmaları halinde. Böylece, Arjantin kültürü, miras alınan şiddeti etkisiz hale getirmenin mümkün olduğu bir siyasi coğrafya, bir alan inşa etme işlevi görmüş olur. Biraz yukarıda, bu sürecin Arjantin'de, Fransa ve ABD'de gerçekleşenden farklı olarak, dramatik bir çizgide ilerlediğini söylemiştik. Sağ kurtulanların ve onların devamı olan nesillerin sembolik ve kurumsal güçsüzlüğüne daha sonra,

siyasi rakibini öldürmek ve sesini kesmekle tehdit eden bir terör ve Arjantin kurumlarındaki kaos da eklendi. Bu yüzden, üzerinden on yıllar geçtikten sonra daha yeni yeni Ermeni toplumu psikolojik sıkıntılardan ve yoksunluklardan şikâyet edebiliyor.

Meşru baba figürünün eksikliğinde, anne-oğul ikilisi yanlarına gelecek üçüncü terim olarak kıyıcı figürünü buldu. İhtiyaç duyulan kurumsal araçları sunan yerleşilen ülke kültürü, travmatik deneyimin aktarılabilir miras olarak "başka bir dilde" söylenmesini mümkün kılar. Bir tanık olarak bu yabancı-Arjantinli, söylem ben-sen-o'yu yeni konumlara yerleştirerek yeniden düzenler. Öznenin toplumsal konumu, katil devlet tarafından müsadere edilmiş olmaktan ötürü, Janine Altounian'ın çok iyi açıkladığı gibi, çift yönlü bir ilişkiye girebilmek için, bir sevgi taşımak için meşru siyasi ve hukuki koşullar ve adalet talep eder.

Bir çocuk doğdu, bir travmanın doğması gerektiği yerde.* Elie Wiesel'e göre, sağ kurtulanların yeni hayatları, çoğu zaman hissetme kapasitesini yitirmiş olan diğerleriyle sahte bir ilişkiye dayanır. Boşluk, hayal kurma kapasitesine ket vurur ve böylece yeni bağların kurulması için yeniden bir mevki verme ihtimaline müdahale edilmiş olur:

> ... nasıl da düşler kurduruyor karanlık
> ama biz düş görmek istemiyoruz, o zaman söyleyelim:
> Acele edin, hadi, yakın bütün ışıkları...!
>
> Baruyr Sevag

---

* Alicia Gamondi, "Los unos y los otros. Del impacto de la violencia social en el psiquismo de las distintas generaciones", *El derecho a la verdad, Turquía, armenios y kurdos* içinde, Instituto de Movilizador de Fondos Cooperativos, Buenos Aires, 2008.

Dinsel Farklılık Olarak Dil

Ermenice Hint Avrupa dil grubunun bir koludur. İran grubundan bağımsız ve farklıdır; ses olarak Avrupa dilleriyle ilişkilenir. Ermenilerin, 4. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığa geçişleriyle beraber, ortak bir dil belirlemeleri gerekti. Rahip Mesrop Maşdots, dönemin kilisesinin himayesinde, Ararat diyalektini seçti ve 36 harflik bir alfabe oluşturdu. Daha sonra dilbilimciler alfabeye iki harf daha ekklediler. Doğu dillerindeki yaygın yazımın aksine soldan sağa yazılıyordu. Pers saldırılarının tehdidi altındayken, yeni alfabe de oluşturulunca ilkin İncil çevrildi. Eski zamanların pagan şarkılarının yerini dini ilahiler aldı. Bir konuşma dili (*aşkharapar*) vardır, bir de yazı dili (*krapar*). Modern Ermenice ise yüzyıllar sonra ortaya çıkmıştır.

Doğu Kilisesi, şatafatlı törenlere ve gösterişli kostümlere her zaman büyük bir eğilim göstermiştir. Hem kullanılan nesneleriyle hem de din adamlarının kıyafetleriyle, dini ayinler ve kutlamalar ışıl ışıl bir görsellik sunarlar. Bizans ülkesine gelen bir yabancının dikkatini anıtların üzerindeki şu yazıt çekerdi: "Cristos Basileus", yani Bizans İmparatoru İsa. Bizans'tan söz ediyoruz, Roma'nın mirasçısı olarak; aralarında Slavların ve Ermenilerin de olduğu farklı kökenlerden halkları bünyesinde barındıran çoklu etnik yapıya sahip bin yıllık bir imparatorluk olarak Bizans'tan. En şaşaalı dönemine, İran yayılmacılığına karşı duran İustinianos zamanında ulaşan İmparatorluk'tan.

Ermenistan'ın Bizans ve Pers İmparatorlukları arasında bölündüğü görülür. Persler Arapların İslamcılığını kabul etmelerine rağmen, dine kendi ulusal renklerini verdiler, Şii yapıyı şekillendirdiler; Türkler ise Müslümanlık içindeki Sünni öğretiyi takip ettiler.

Doğu Avrupa krallıkları Bulgaristan, Sırbistan, Ermenistan ve özellikle Rusya'nın Bizans uygarlığının fazlasıyla etkisi altında kaldığı görüldü. 652 yılında, Ermenistan Müslüman egemenliği altına girdi; dört yüz yıl sonra kral Gagik bir anlaşma imzaladı, anlaşmaya göre ölümüyle beraber Vaspuragan Ermeni Krallığı Bizans İmparatorluğu'na kalıyordu. Böylece Ermeni devleti Müslüman düşman karşısında bir tampon görevi görmeyi bırakıyor ve imparatorluğun bir parçası haline geliyordu. Devlet ve kilise arasında bir ayrılık olabileceğini düşünmek, Hussey'e göre, Bizans dünyasının yapısını anlamamak demektir. İmparator kilisenin bekçisiydi.* Bizans manastırları kültür merkezleri değillerdi. Kilise ve toplum arasında gitgide artan özdeşleşme Konstantinopolis'in 1453'teki düşüşünden sonra da sürdü. İnanca bağlılık sosyal ve politik bir birlik unsuruna dönüştü. Patriklik ve monarşi aynı tekerin dişlileriydi. Yaygın edebi tür dini şiirler ve tarihti. Bununla beraber, kültür ve halk dünyası arasındaki uzaklık Bizans dönemi eserlerine belirgin bir yapay ton vermiştir.

> İşlenmiş büyük bir perdedir Ermeni Kilisesi
> perdenin ardında, kutsal kadehin içine iner Tanrı bizzat
> önündeyse eğer başını bütün ulusum.
> Ermeni Kilisesi'nin her bir taşının altında
> gizli bir yol saklıdır sonu cennete çıkan...

* J. M. Hussey, "La Alta Edad Media". Şu eser içinde: Joseph M. Walker, *Historia de Bizancio*, Edimat Libros, 2005, Madrid.

Bedenlerine ve ruhlarına tüm Ermenilerin
ışıl ışıl bir silahtır Ermeni Kilisesi
haçları kılıçları olur, çanları çığlıkları
ilahilerse daima söyler zaferleri.

Vahan Tekeyan
"Ermeni Kilisesi"

Abovyan 1840 yılında konuşma dilinde yazılan ilk roman olan *Ermenistan'ın Yaraları*'nı kaleme aldı. Roman, harabeye dönen vatana ve köleleştirilmiş çocuklarına yakılmış bir ağıttır. Dini kanonun sınırları içerisinde ama silahlı direniş düşüncesini de katarak yaşamakta oldukları felaketi yorumlar. "İsa bizzat kendisi aldı Petrus'un kılıcını, Hıristiyan Ermeniler asla ellerine bir kılıç almasınlar diye. İnanç ve ayindir kılıcı Hıristiyanların... Silahın yoksa boğazını keser, çocuklarını katleder, mallarına el koyar, seni köle ederler. Böyledir bu. Ne yapabilirsin?"

Edebiyatta konuşma dilinin kullanımıyla halk kendi talepleri konusunda daha duyarlı olmaya teşvik ediliyordu. Ama edebi dilin her iki kolunun gelişiminde asıl büyük etkiyi yaratan basın oldu: Hem Anadolu'da ve soykırımdan sonra diasporada kullanılan Batı Ermenicesinde, hem de Ermenistan Cumhuriyeti'nde, Rusya topluluklarında, İran ve Uzak Doğu'da konuşulan Doğu Ermenicesinde.

Avrupa'nın umursamazlığı Sultan II. Abdülhamid'in, 1915'te Ermeni Soykırımı'yla sonuçlanacak sansür, baskı ve zulmü tırmandırma kararını hayata geçirmesine yardımcı oldu.

Öte yandan, Kafkasya'nın diğer yakasında yaşayanlar da kendilerini Sovyet rejiminin baskısı altında buldular.

> Eza kişisel seçimle geldiğinde acı verici olmaktan çıkar. Haç kişisel bağlılık anlamına gelir. Kişisel bağlılık inancı, umudu ve aşkı da getirir. Ve bu üçü, ölüme bile meydan okuyabilecek olan cesareti üretirler. Biz ezayı, saflaştırıcı ateşe dönüştürecek güce sahibiz. Ateşten geçirilen altının daha saf olduğu söylenir. Eza, bizi uyandırması için kendi derimizin altına konmuş bir iğne gibi düşünülebilir.
>
> Karekin I'in Beyrut Amerikan Üniversitesi öğrencileriyle sohbetinden, Aralık 1979.

Tehcir sırasında söylenen ve sağ kurtulanların hatırladığı pek çok şarkı, Türkçe söylenen aynı cümleyle biter:

> Dini uğruna ölen Ermeni!

Erkekler Türk cephelerinde savaşmak zorunda bırakıldılar, sünnet edildiler, Türkçe konuşmaya zorlandılar, bu arada kadınlar iğfal edildi, öldürüldü ya da eş olarak alındı. Böylece bedenler hem devlet gücüne hem de özel güçlere teslim edilmiş oldu ve amaç belliydi: Türk olanı, bir dilin egemenliğini bedenlerde yeniden kurarak, yeniden üretmek.

Kavgaya Övgü

Fedailer devrimci şarkılarla konuştular:

Ben yaralarla dolu bir fedaiyim
gezgin, evsiz.
Sevgilim yerine
Silahıma sarıldım.
Rahat yok hiçbir yerde bana.

Matem ve ağıtları toprağımın
beni rahat hayatın dışına çağırıyor.
Istırap içindeki vatana duyduğum aşk
çok daha güçlüdür tehlikede duyduğum korkudan...

"Bedros Seremciyan'ın Anısına
Devrimci Şarkılar Antolojisi"

1915'teki soykırımdan önce, 1894 ve 1896 yılları arasında, Kızıl Sultan denen II. Abdülhamid'in emriyle gerçekleştirilen katliamlar geride üç yüz binden fazla kurban bıraktı. Armenagan, Hınçak ve Taşnaktsutyun partileriyle özdeşleştirilen *fedai*ler silahlandılar. En dikkat çekici eylemlerinden biri Osmanlı Bankası baskını oldu; Papken Süni ve Armen Garo idaresindeki yirmi altı kişilik bir grup 28 Ağustos 1896 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca finansal kurumunu ele geçirdi.

Osmanlı Bankası ele geçirildi
...ve bir bomba düştü pencereden...
Hamid bu haberi alınca

Nazım'ı çağırdı yanına
git ve sakinleştir dedi
şu kışkırtıcı Ermenileri.
Osmanlı Bankası'nın olduğu yeri
ebedi mekânı yaptı Papken Süni
çünkü orada verdi canını o koca Taşnak.

Papken Süni'nin Hatırasına
"Bank Ottoman"

Daha sonra, 1897'de, Van şehrindeki katliamların sorumlusu Kürt aşiretine karşı yaklaşık üç yüz adam "ya özgürlük ya ölüm" şiarıyla Khanasor direnişinin kahramanları oldular.

Şiirsel ifadede çok ileri gidilmese de, halk şarkılarında da şehitlik düşüncesi vurgulanır:

Dağın eteğinde derin uykudalar
sonsuzluğa giden fedailer
özgürlük âşıkları
tabiatın evlatları
bizim için feda ettiler canlarını
cesur yiğitler biri Simon
şimdi uyuyorlar dağın eteğinde
özgürlük savaşçıları.
Bizim için feda ettiler canlarını
cesur yiğitler biri Tatul
şimdi uyuyorlar dağın eteğinde
özgürlük savaşçıları.

Karabağ'da Düşenlere
"Ermeni Halk Şarkısı"

Laik bir toplumun hayal gücüne kutsal olanın katılması bağın güçlenmesine yol açar. Eğer Hıristiyan düşüncesinde haç-eza her bir inanan için kurtuluş yolunu ahiret gü-

nünde hayata dönüş haline getiriyorsa, bu ebedi mevzuda da, diaspora için kurtarıcı unsur geri dönüş olur, en sonunda ana vatana dönüş:

> Kaldır başını, ağlama,
> acı kutsaldır; acı büyük ve kurtarıcıdır.
> Haç altında yatan yiğit kurbandan daha asili yoktur.
> Şafağı olgunlaştıran alacakaranlıktır o.
> Kalk ayağa, çektiğin ezalar acılarıdır doğumun,
> Ah ana! Bir dünya yerinden oynuyor koynunda.
>
> Arşag Çobanyan
> "Ermeni Ana İçin"

Anne, terk edilmiş kraliçe, lekesiz bakire figürüdür; eril nitelikleri (iş, yasa, para) göz ardı edilen yüceltilmiş kadın figürleri. Ama yine de, ifadeler İncil'den esinlenen imgelerle erilliği inşa etmeyi de sürdürür:

> Ben yiğit takipçisiyim
> kendini feda eden babamın
> ben mirasçısıyım
> onun aydınlık tacının.
> Ben de onun gibi
> barış günlerinde
> sağlam ruhumla
> beslemeliyim o günleri.
> Ama, fırtına koptuğunda
> ve korku saçıldığında
> savaşçı gruplarla
> savunmalıyım o günleri.
>
> Jorge Sarafian
> "Benim Oyum"

Sonraki kuşakta dönüş düşüncesi ve beraberinde tarihte yer alabilecek olası kurtuluş da kaybolur:

Tedbiri boş verin diyen şair olmayacağım
Ne de başkalarını hayallerini yıkmaya çağıracağım
Ben de rahat uyumak istiyorum. Günüm
intiharsız ağarsın istiyorum
Aslında, düşlerimin ötesindeki bir halin peşindeyim
çok bildik
bir halin peşinde, hiç de öyle bilgece değil, dengeli
bir bileşim, ancak
birkaç kelime, yeter ki şu ben yerleşsin artık bir
hayat resmine, hiç şiirsiz.

Agustín Tavitian
"Cumhuriyete Bırakılmış Bir Şair"

Mücadele ve şehitlik düşüncelerinin izini Hıristiyanlık çağının başlangıçlarına kadar sürebiliriz. Roma İmparatorluğu 312-323 yıllarında inançlı askerlere ve hizmetkârlara karşı bir takibat başlatır. İmparatorluk emri kısa ve nettir: "Ordu birliklerini tetkik edin ve Hıristiyana benzeyen herkesi paganizme dönmeye zorlayın. Kabul etmezlerse ölüme mahkûm edin."* Bir alayda almlarında "ruhani sevincin ışıldadığı" görülen kırk Hıristiyan genç vardı, der efsane, bir sesin kendilerine "gücünüze güç katın, benim yiğit şehitlerim. Bu sizin mücadelenizin başlangıcıdır, kutlu başlangıcı. Unutmayın: sabrı olan sonsuza dek yaşar" dediğini işittiklerinde neşe ve sevinçleri sınırsız oldu. Kırk genç ölüme mahkûm edilirler ama artık "korkmuyorlardı, zaten onlar için korku diye bir şey yoktu." Sonra buz tutmuş bir göle atılırlar. Buz bedenlerini kavrar, iyice sıkar ve çatırdamaya başlarlar. Romalılar insansız bir yerde bedenlerini yakar; ayin duasında savaşçı sözler yükselir:

* Karekin I, *Testimonio de sangre. El martirio de los cuarenta inocentes*, Ediciones Ararat, Buenos Aires, 2006.

> Dinleyin beni, kardeşler, silah arkadaşları, yiğit kardeşler; birbirimize yabancıydık, şimdi ruhen birlik olduk. Ve bu birliğimiz o kadar içten, o kadar derin ki insanlar bizi kardeş, aynı ana babanın çocukları sayıyor. Bu birlik ebedidir. Korku bizim cesaretimizi kıramaz. O zaman, tıpkı hayatta tek bir yürek olduğumuz gibi, ölümümüzde de yine öyle bir arada olalım ve hakikat uğruna şahadetimizi de tek bir soluk gibi alalım.

Fedailer birbirlerine *inger*, yani yoldaş derler.

Benzer biçimde, bir İslami topluluğun siyasi birliği yıkılsa bile dini birliğinin olduğu bir bölgede Müslüman dünya kavrayışının yayıldığı düşünülebilir. Ümmet ya da inançlı toplum kendi fikirlerini komşularına dayatmıştır. Bu yüzden, Müslüman sivil idaresi altında bulunan Yahudi ya da Hıristiyanlara "korunanlar" ya da *zimmi* statüsü verildi. Bu hak pek çok kere kırpılıp daraltıldıysa da, uzun zaman geçerli oldu. İnananın Tanrı'nın yolundan çıkmasına karşı verilen savaşa *cihat* denir ve insanın kendisine karşı verdiği nefis mücadelesine de gönderme yapar. En temel içsel eylemlerden biridir. Yerine getirilmesi tüm Müslümanlar için mecburi olan bu düşünceyle Kuran'da (Tevbe 29) da karşılaşırız:

> Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.

Mistik birey ise, hem İslamiyette hem de Hıristiyanlıkta çizilen o çile yolunda, bir iç sürgünde değişir, dönüşür.

Konuşma Özürlü* Çiftdillilik

İki dil arasında kalmak: Ermenice ve İspanyolca. İki dil arasında mı? Ya Doğu Ermenicesi ve Batı Ermenicesi? Diaspora Batı Ermenicesiyle kuruldu, bir de kesinlikle inkâr edilen hayali bir Türkçeyle. İstanbul'dan gelen sonraki göç dalgası, Türk kültüründen edinilmiş ve genellikle çok sevilen özelliklerle geldi. Bu nüfusun büyük bölümü yalnızca Türkçe konuşur, öyle ki apostolik dine bağlı olsalar da Tanrı'ya seslenme biçimleri Allah'tır.

İnsanları topraklarından kaçmaya mecbur eden felaket bir tür boşluk, bir unutuş yaratır. Soykırımdan sağ kurtulan biri Türklerle ilgili şöyle der: "Onlar hiç iyi değil ama dilleri tatlı." Söz konusu olan farkına varılmayan bir kafa karışıklığı ve soykırım öncesinde insanların birlikte çalıştığı, alışveriş yaptığı, normal ilişkilerin sürdüğü bir hayatı blok halinde unutuş. Felaket, Ermeni ve Türk arasında bir "etkileşim" olarak işler ve daha önceki bir karşılaşmanın tüm izlerini siler ya da silmeyi dener. Bahsi geçen silme işlemi ya da Freudyen terimlerle bastırma olarak adlandırılabilecek olan bu durum ruhsal alana kendine yönelik bir nefret biçiminde döner. Böylece Ararat, diğer kentsel ya da yarıkentsel yaşantılara dair tüm hatıra kayıtlarını uzaklaştırarak yegâne sembolik manzaraya dönüşür. İmgeler, efsanevi sembol halini alır:

* Özgün metinde *afásico*. Afazi: Konuşma, konuşulanı anlama, tekrarlama, okuma-yazma gibi becerilerin gelişmemiş olması durumu.

Zirvene varmak zorundayız, Kutsal Dağ
sel gibi bombardımanlar son bulduğunda,
senin karların gibi tertemiz ruhlarımıza bak
ve senin kayaların gibi dirençli aşkımıza,
inan, ah granitten tanrı!

Antranik Dzarukyan
"Ararat'a Ant"

Diaspora kavramı karmaşık bir kültürlerarası ağ üzerinden oluşur, öyle ki "Ermeni halkı" kategorisi bile bir sorun haline gelir. Soykırımdan önceki Ermenice-Türkçe çiftdillilik üzerine katliam sonrasında yeniden düşünülünce hoş görülemeyecek olan bu tanımın inkârına dair bir işlem yürütüldü. Ayır, reddet, men et.* Reddin sınırındayız. Reddedildiğini kavramanın katlanılmazlığı, ardından gerçeklik algısının kaybedilmesine neden olur.

Hayal edilen düzenle bağı olmayan bu durum, Ermenice-İspanyolca çiftdilliliği söz konusu olunca, beyaz soykırım olarak adlandırılacak kadar tehditkâr bir hal alır. Azap ve kafa karışıklığı yetimliği tanımlamanın başka biçimleridir. Darbelere açık bir ulus olarak, Ermeniler yüzyıllar boyunca bir devlet anaya sahip olmadılar; bu korunmasızlık diaspora kimliğinin inşasındaki unsurlardan biri oldu.

Vatansız sürgünlerin çocuğu olarak, paramparça edilmiş bir düşün ve yabancılaştırıcı bir gerçekliğin içinden boy vererek büyüdüm. Kimse anlamadı yabancılığımı. Düşüncelerimdeki gerçek kopuklukları, kaçmalardan ve terk etmelerden duyduğum o korkuyu... Kalmak için ruhunu satmak gerek, nerede olursa olsun zevkle.

Agustín Tavitian, 16 Ağustos 1987

* Jean Laplanche - Jean Bertrand Pontalis, *Diccionario de psicoanálisis*, Paidós, Buenos Aires, 2007; *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, Paris, 1967.

Ermenistan'da konuşulmayan Batı Ermenicesi, konuşulması istenmeyen Türkçe ve tüm varlığını ne toprakla ne ulusla bağı kalan bir dilin kaybına borçlu İspanyolca, Arjantin'deki diasporanın özgün halini tanımlar.

Sağ kurtulanların eşyaları arasında bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye dönemine ait belgeler, Arap alfabesinin kullanıldığı Osmanlıca ya da Ermenice karakterler kullanılarak Türkçe yazılmıştır.

Ermenice bir Hint Avrupa dilidir, Türkçe ise Batı Çin'den Balkanlara kadar uzanan bir coğrafi alana yayılmış Altay dil kolu içerisindeki Türki dillerdendir. İlk başta Arap alfabesini (Sami dilleri) kullanırken, sonradan Latin alfabesine (Hint Avrupa) geçmiştir.

Soykırım belleği üzerine yüklüce bir malzeme dil çevresinde döner. Ermenice kelimeleri telaffuz edenlerin dillerinin kesildiğini söyleyen tanıklıklar vardır, bu yüzdendir ki Kilikya'daki pek çok şehir (Sis, Adana, Tarsus, Antep) ana dillerini yitirmişlerdir.* Ermenice Türkler tarafından yasaklanmış ve art arda yedi kelimenin kullanılması küfür olarak görülmüştür

Bu nedenle olayların bir kısmı Türkçe anlatılmıştır:

Karadenizde fırtına
Al pırtını sırtına
*Mayrig*** düşman geliyor
Kızın kalmış yolda bir başına

"Türkçe Söylenen Tehcir Şarkıları"

---

* Kalustyan, *Maraş u Kermanig gam Heros Zeytun*. Şu eser içinde: Verjine Svazlian, *The Armenian genocide in the memoirs and Turkish language songs of the eyewitness survivors*, Erivan, 1999; *Ermeni Soykırımı: Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 43.

** Erm. anne.

Feodalizm - Modernite Dönüş Hakkı

Tıpkı ulus kategorisi gibi modernite kavramı da Batı tarafından üretilmiştir. Ermenistan topraklarında feodal ya da modern öncesi bir sistemin hâkim olduğunu söylemek homojen bir zaman-mekân fikrine, evrensel bir ütopik zaman düşüncesini eklemeyi gerektirir. Geçmişi, şimdiyi ve geleceği birbirine bağlayacak ve kimliğin tarihselci bir düzen içindeki tasavvurlarına imkân veren bir zamana.* Bu perspektiften bakınca, postkolonyal dünyadan modernitenin tüketicilerini yaratan Aydınlanma düşüncesinin mirasçılarını tarihin hakiki özneleri olarak görme eğilimi ortaya çıkar. Bu yüzden feodal rejimden ya da ulus devletin kendi temsil biçimi olarak romandan bahsederken, bunu Batı'nın kavramsal çerçevesinden bakarak yaparız. Feodal Batı ile Bizanslı Doğu arasında, bu iki politik sistem, iki etik anlayış, iki kültür arasında bariz farklılıklar vardır ama aynı zamanda birbirine tümüyle yabancı iki askeri sistem de vardır. Birbirine benzemeyen, yoğun, heterojen zaman başka hayali düzenleri de anlamayı gerektirir. Bu yüzden diaspora iki modele de hazırdır: hem yerleştikleri ülkelerden miras aldıkları Avrupalı estetik-politik standartlara, hem de henüz niteleyeceğimiz kelimelerden yoksun olan

* Partha Chatterjee, *La nación en tiempo heterogeneo*, Siglo veintiuno, Buenos Aires, 2008; "The Nation in Heterogeneous Time", *Indian Economic & Social History Review*, Aralık 2001, no 38, s. 399-418

ama herhangi bir evrensel düşünceden ayrılmış bir kavramsallaştırma için hayal dünyası özgürlüğü talep eden Batılı kalıpların aktarımına direnen bir başka modele.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, 2008'in başlarında seçimlerle ilgili olaylardan ve BM'nin Karabağ'daki Ermeni birliklerinin çekilmesine dair kararının tanınmasından sonra, "Hayal kırıklığını anlıyorum ama beklentileri ve tepkileri anlamıyorum. Şimdi Ermenistan'ın diasporaya ihtiyaç duyduğu zamandır, şimdi diasporanın, Ermenistan'ı bu krizden çıkarmak için sizinle çalışmaya hazırız demesi gerektiği zamandır. Aileyi tanımama zamanı değildi,"* diyordu.

Güvensizlik, korku, entrika.

Ulus terimi için kullanılan Ermenice kelime *azk*'tır. Bu ses özgün, karakteristik ve farklı olana gönderme yapar. Akraba, hısımlık anlamına gelen *azkagan* da aynı kökten türer. Felsefi-politik bir bakış açısından Ermeni toplumunun soykırım zamanında modern öncesi ya da yarı feodal bir yapıda olduğunu söyleyebiliriz. İmparatorluğun en önemli kurumu orduydu. Her bir gruba Hıristiyan, Yahudi ve Ortodoks *millet*i olarak örgütlenme yetkisi veriliyordu. Bu *millet*ler bir idari örgütlenme hakkından faydalanıyorlardı, kendi hastaneleri ve okulları vardı, her bir *millet*in idari sorumlusu o topluluğun dini lideriydi. İmparatorluk bir arada yaşanan bir İslami devlet, sultana bağlılığın zorunlu olduğu teokratik bir sistemdi. Modernleştirme süreci ya da *Kemalizm*, laikliği merkezi güç olarak aldı ama sistemin askeri mekanizmasına hiç dokunmadı. Tehcir ve onu takip eden nüfusun yok edilişi işte bu süreç içerisinde

* *Armenia*, Buenos Aires, 27 Mart 2008.

gerçekleşti. Faili tarafından adlandırılmayan katliam; Türk gazeteci Lütfü Tokatlıoğlu 1915'te yaşananları "aşırılıklar" olarak nitelendirir.*

Bu yüzden, hukuki açıdan bakılınca Ermenilerin vatandaşlık, milliyetlik ya da uyrukluk mevcudiyeti bulunmamaktadır. Şehirleri, Eski Yunanların yasaların gücünü gruplara dağıtan *polis* anlamında şehir değildi. Bu mekanizmada diğer siyasi aktörleri de düşünmek zorundayız: Mesela Doğu Hıristiyanlığı'nın Bizans Ortodoksluğu kolundan yaratılmasından itibaren bağımsız olan "ulusal" ve politik kiliseyi.

Eğer yalnızca diğeriyle ilişkideyken beliren bir kültürden bahsediyorsak, baştan sorunludur ya da daha doğrusu gergindir; sürekli bir Hristiyanlık-Müslümanlık, Doğu-Batı sürtüşmesi içinde olan bir kültürdür.

> Kutsal Cuma
> diye anarlar bu günü kendi kutsal dillerinde
> batılı kız ve erkek kardeşlerimiz.
> İlk Cuma
> deriz ona biz Ermeniler.
>
> Karekin II

Biz Batılı olmayana gönderme yapar.**

---

* *Página abierta*, no 187, Aralık 2007.

** Diaspora İşleri Bakanlığı'nın kurulmasını öngören Ermenistan Hükümeti'nin Yapısı Üzerine Kanun 21 Haziran 2008 tarihinde Ulusal Meclis tarafından kabul edildi. Ermenistan'ın şu anki nüfusunun neredeyse iki katına ulaşan yaklaşık 5.700.000 Ermeni, dünyanın farklı yerlerine saçılmış halde yaşıyorlar. En kalabalık Ermeni nüfusa sahip ülkeler Rusya (2.000.000), ABD (1.400.000), Gürcistan (460.000), Fransa (450.000); bu ülkeleri Brezilya, Arjantin ve Lübnan takip ediyor. Ermeni parlamentosu Mart 2007'de kabul ettiği bir düzenlemeyle Ermeni Anayasası'na tabi olmayı kabul eden, kendini Ermenice ifade edebilen ve 18 yaşından büyük olan tüm diaspora Ermenilerine çifte vatandaşlık hakkı tanıdı.

Gelinen noktada, Avrupa'dan ne anlaşıldığını da tanımlamamız gerekiyor. Avrupa daha bugünkü gibi bir coğrafi bölge bile değildi, dar bir su şeridi olan Boğaziçi'yle Asya'dan ayrılmış haldeydi. Boğaziçi'nin kuzeyine doğru Rus steplerine dönüşerek devam ederdi. Kültürü de, tıpkı örgütlenmesi gibi, benzer bir hal içerisindedir. Bu yüzden Avrupa asla tümüyle izole olmamıştır. Sosyal antropolog Jack Goody, bölgeyi tarihi açıdan inceledikten sonra Avrupa'nın hiçbir zaman saf olarak Hıristiyan olmadığını belirtir.* Avrasya kütlesi Batı'yı Doğu'dan ayıran yanal bir eksenle bölünür; ama yine de İslam coğrafi anlamda yalnızca Doğu'nun bir özelliği olarak kalmamıştır.

Epistemolojik bir yeniden yerleştirme gerçekleştirmek gerekir ve asimilasyon meselesine odaklanmak yerine, birlikte yaşam olgusu üzerine düşünmeye çalışmak daha yerinde olur.

Ermenistan Diaspora bakanı, Arjantin ziyareti sırasında, bakanlıklarıyla ilişkili pek çok hedef saptadıklarını açıkladı. İlk hedef *hayabaşdbanum*du, kelime anlamı, Ermeniliğin muhafazası ve "uzaklaşmaya karşı mücadele". Hükümet bu hedefe ulaşılması yönünde şunları göz önünde bulunduruyordu. 1) Dil bilgisini temel alan Ermenice eğitimi 2) Ermeni aile 3) Ermeni kültürü (söylemin, dili kültürden nasıl ayırdığına dikkat edelim) 4) Ermeni inancı: yalnızca inançlı insan "kutsanmış" bir kişi olabilir, ödevlerini yerine getirebilir ve vatansever olabilir.** İkinci hedef, yeniden ülkeye kazandırmak: *Nerkağt*. Bu fiziksel

* Jack Goody, *El islam en Europa*, Gedisa, Punto Crítico, Barcelona, 2005; *Islam in Europe*, Polity Press, Cambridge, 2004; *Avrupa'da İslam Damgası*, çev: Şahabettin Yalçın, Etkileşim, İstanbul, 2004.

** Ermenistan Diaspora Bakanı Hranuş Hagopyan'ın 8 Kasım 2008 tarihinde yaptığı konuşmadan bir bölüm. *Armenia*, Buenos Aires, 13 Kasım 2008.

değil, yalnızca ruhla, zihinle, gönülle bir ülkeye dönüş olarak anlaşılmalı.

Bu arada, Arjantin'deki Ermeni toplumunun tüm kurumlarının onayı alınarak bakan için kaleme alınan hoş geldin mesajında anavatana, Apostolik Kilise'ye ve Arjantin Cumhuriyeti'ne "sadakat" vurgulanarak, bir kez daha sadakat sözü verilmiştir. Sadakat ve ihanet düşüncesi diaspora zihninde hâlâ işlemeye devam etmektedir. Bakan sözlerine, o zamanın ruhuna uygun bir milli efsane anlatısı kurup Ermeni'nin bir kurban olarak konumu üzerine farklı bir bakış sunarak son verdi.

> Biz artık 20. yüzyıldaki yoksul, darbeler yiyen, soykırımdan mucize eseri kurtulan ve farklı farklı ülkelere gitmek zorunda kalan o eski halk değiliz. 21. yüzyılda sağlam, güçlü ve güçlenen bir halkız. Biz on milyonuz.

Zaman 1988'de, komutanları ABD'li bir diaspora Ermenisi olan bir grup silahlı Ermeni'nin, Azeriler tarafından yönetilmekte olan toprakları almasıyla başlayan Dağlık Karabağ ayrılık inisiyatifi süreci zamanlarıydı. 1994 yılındaki ateşkesle beraber kalıcı bir çatışma süreci başlamıştı.

Kurgu ve Eylem Arasında

Benim kutsal ülkem, sen yüreğimdesin,
yüreğimdesin sen, dilimde değil;
eğer kırarsan kalbimin içinden kalbimi,
orada alev alacak bayrak da yine senin.

Hovhannes Şiraz
"Ülkeme"

Yerin yokluğu ancak bir fantezi olabilir. Anlatılan hikâye, aslında bir bedene yüklenen borçtan başka bir şey olmayan fanteziyi talep eder. Yazının doğması için bedenin ölmesi gerekir, der Michel de Certau. Metin kurguya; daima uzakta olan şey-olaya karşı duyulan borca ya da ona ilişkin kayıp duygusuna verilen isme dönüşür.

"Yüreğimdesin, dilimde değil" yazan, eylem yapmak yerine yazar. Ama yine de, onu okuyan sözün fedakârlığını okur. Dehşetin temsil biçimlerine dair ikilem, gerçekçilik sorunsalıyla ilgilidir. Türkiye'de saklanan Ermeniler üzerine bir belgesel anlatıda, sağ kurtulanlardan biri kurgunun uçurumlarını ortaya döker. Sözleri yaratının ayrıcalıklı türü olan, şarkı olarak söylenen şiirlerin bunca çok oluşunu bir nebze açıklar:

> Bu tür şeyleri duyanlar öfkelenebilir, bana yalan söylüyorsun diyebilirler. Ama şarkılar yalan söylemez. Şarkılar yüreğin sesleridir, zihnin sesleridir.*

Todorov kurban veren toplumları, katliam yapan toplumlardan ayrı tutar. Katliam sosyal dokunun zayıflığını ve grubun birliğini güvence altına alan ahlaki ilkelerin kul-

* Kemal Yalçın, *Recogijas mi corazón*, Editorial Armerías, Buenos Aires, 2007; *Seninle Güler Yüreğim*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2006.

lanım dışı bırakıldığı bir varoluş biçimini ortaya çıkarır. Kurbanlardan farklı olarak, katliam yapanlar hiçbir zaman hiçbir talepte bulunmazlar. Katliam gizli tutulur ve inkâr edilir, çünkü katliamın sosyal işlevi kabul edilmez. Bir katliam kurbanının kişisel kimliği bir kenara bırakılır, çünkü öbür türlü cinayetten bahsetmek gerekir. Bu yüzden yıkımı tersine çevirmek için yapılan en önemli işlerden biri öznelerin her birine bir isim vermektir.

Musa Dağ'daki Fransız-Ermeni hareketini belgeleyen bir kitapta, Yenovk adlı Ermeni bir çocuğun hikâyesi öne çıkar. Bir Türk kurşunuyla kolundan yaralanan çocuk, yarasının üzerine bir ağaç yaprağı basıp, bir hafta boyunca ara vermeden ve "tedavi görmeyi reddederek", diye devam eder metin,* elinde eski bir tüfekle Türklere karşı dövüşmeyi sürdürür. Öksüz ve yetimdir, annesi ve babası Türkler tarafından katliamda öldürülmüştür. Bir kedi bakışı vardır ve hiç silinmeyen bir gülümsemesi. Fransızlar ona şekerlemeler ikram eder ve başka ne istediğini sorarlar; bana bir tüfek verin, der, ve izin verin geri dönüp savaşayım.

> Dam yoktu, ne de bir gölgelik; kayaya oyulmuş bir mağarada kalıyorum. Artık Bizans çağında bile değilim, tarih öncesi bir zamandayım. Eski çağlara dönüyorum, ama önemli değil, düşman beni görmüyor ve beni görmemeli.
>
> Charles Diran Tékéian, Ağustos 1916

Kutsal Kitap'a göre, kurban verilirken bir yandan da ilahiler söylenir, dualar okunurdu. İnsanlar ve tanrılar arasında bir bölüşüm olarak kurban, gücün ve güçsüzlüğün pozitif bölüşümüne, yani yasalara da atılan bir adımdır.

* Charles Diran Tékéian, *El salvamento de los armenios del Musa Dagh por la escuadra francesa y la legión armenia*, Ediciones del Sur, Buenos Aires, 2004; *L'action franco-arménienne pendant la guerre*, Ernest-Leroux, Paris, 1919.

Böylece öldürmek, parçalamak ve yemek şeklinde sıralanan kurban eylemi serisindeki ilk vazgeçiş ya da sınırlama yasalarla olur. Yasal boşlukların olduğu yerlerde, söz boşluğu dolduran tamamlayıcı bir form olur, özel durumlarda sosyal bağı yeniden üreten bir meşruiyete dönüşür. Eğer tarihin bu yapıcı anları meydana gelmezse, yalnızca öldürmek-kesmek-yemek için beden kalır geriye.

Temsil etmek ikame etmek, bir ikame nesnesi yaratmaktır. Kolektif bir belleğin oluşturulup aktarılması süreci, imgeler ve olabilirlikler arasında geçerli bir ilişkinin mevcut olduğunu varsayar. Tüm kavranılabilir ipuçlarına ait görüntüler, görüntülerden metinlere, görüntülerden görüntülere ve metinlerden metinlere giden bir anlatı oluştururlar. Tarihçi Aby Warburg bu ilişkisel ağı kurmuş ve Avrupa kültürünün görsel belleğini haritaya döktüğü bir fotoğraf arşivi olan *Mnemosyne* ya da *Bilderatlas** isimli tezinde görüntüler ve anlatı arasında bir alışveriş olduğu düşüncesine dikkat çekmiştir.

Temsil Ermeni topraklarında kilise tarafından dua, ilahiler, ayinsel unsurlar (kumaşların dokusu, kadifeler, gümüş, bakır ve törenin ardından gelen et, pirinç, ekmek, şarap) aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Temsil edenin kendi ikame değeri, öznede bir tepki oluşturmak amacıyla nesnenin küçük bir fotoğrafının çevresinde yoğunlaşır; ikamenin pratik uygunluğu. Bununla beraber, kilisenin, dini olanla devlete ait olanın sınırlarının net olarak çizilmediği bazı topraklarda kültür yaratıcısı olarak imgeler konusunda sahip olduğu bu temsili değer, diasporada gücünü yitirir. Sekülerleşmiş bir Batıda yaşayan Ermeniler artık

* Alm. Resimli atlas. (e.n.)

kendileri hakkında bir şeyler anlatan bir ikameyi, bir kurgunun inşasını meşru bulmazlar. Yalnızca bu unsurların şaşaalı militanlığı kalır geriye.

Amerikan edebiyatında intikamcı olarak sembolleştirilen Soğomon Tehliryan, 1921 yılında Talat Paşa'yı Berlin'de öldürdü. Olay, sonuçta kendisini suçsuz bulan Almanya mahkemelerine taşındı. Soykırım terimini yaratıp geliştiren Raphael Lemkin, ispatın tersine çevrilmesi vakasındaki absürt durumu şöyle dile getirir: Bir kişiyi öldüren adam mahkemeye gidiyor ama 1.500.000 kişiyi öldüren adam (Talat Paşa) sorgulanmıyor.

2005 yılında Katolikos Karekin II, Soğomon Tehliryan'ın Fresno'daki mezarının başında bir ağıt okudu ve adalet talep eden bir vaaz verdi.

Bir eser olarak metin, okuma eylemini gerektirir ve bu aynı zamanda eylem dünyasına geri dönüşün gerçekleştiği andır. İki ufkun, metnin ve okurun ufkunun, buluşmasında hem bir eylemlilik yeniden şekillenir hem de bu şekillenme yaratıcı bir yeni anlama bürünür. Okurun bu "hayal ettiren" faaliyeti, metinle alıcısı arasında diyaloğa sahne olan bir ilişki aracılığıyla eseri tamamlar. O zaman okurun beni, "kendisinin sahibi ben" iken, bizzat kendisi tarafından "metnin talebesi" olarak değiştirilmiş olur.* Böylece, bir "anlatı kimliği" onu oluşturan metinden gelir. Kendi beni üzerine imgesel çeşitlemeler üreterek, özne-okur kendine dair bir anlatısal kavrayışa girişir. Yani özne, metnin en başından itibaren kurulmayacaktır. Ya da, öyle kurulursa, edebiyat tarafından salıverilmiş bir narsisist bene indirgenmiş olma riski vardır; yani kültürel semboller tara-

* Paul Ricoeur, *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II*, Seuil, Paris, 1986.

fından oluşturulmuş bir kendi olmaya. Metnin karşısında kendini anlamak, Paul Ricoeur'a göre başkası olarak bir kendi kurmaktır. Anlatı kimliği, salt değişim ve hep aynı kalan kimlik arasından birini seçmekten kaçınır.

Sabit kimlik ya da salt değişim, deney laboratuvarı olarak kullandığı kurgu dünyası üzerinden eylemin tutarlılığını ve akla yatkınlığının test edilmiş örneklerini bulamayan diaspora öznesi narsisizmi için mümkün pozisyonlar gibi görünürler. Hikâyelerin kişileri tarafından üstlenilmiş farklı rolleri denemek kişinin kendisine dair bir anlatı kavrayışı verir; kendini başkası olarak hayal ederek, başkası sayarak kurban konumundan çıkma olasılığı oluşur.

Hayal eylemin öncülüdür, öyle ki hayal olmadan eylem olmaz. Hermenötik felsefenin metafor teorisi hayali artık algının bir uzantısı değil, dilin bir türevi olarak ele alır. Eğer hayallerimiz görülmeden önce konuşulmuşlarsa, onları ilk olarak anladığımız ölçüde görebiliriz. İmgelem tamalgıdır*, yeni bir onaylayıcı belirginliğin "vizyon"udur.

Diaspora öznesine dönersek; eylem dünyasındaki eksikliğine (hipotetik olarak başarısız bir okur olarak) temsiliyetteki bir eksiklik (bir ikameyi yoğunlaştırmaktaki yetersizlik) karşılık gelir, bunun kökeninde ise hayal gücündeki bir eksiklik yatar. Eğer hayal gücü, yukarıda söylediğimiz gibi, görmekten çok konuşmayla ilgiliyse, dillerin karmaşasının yarattığı boşluk, yani ne yaşanılan ülkenin dili ne de ebeveynlerinin dili olmasından kaynaklanan anadil eksikliğinin yarattığı bu boşluk diaspora öznesinde bir hayalgücü yetersizliğine neden olur. Dünyada olmaya dair yeni düşünceler, yeni değerler, yeni biçimler deneyemeyen bu

* Paul Ricoeur, *Hermenéutica y acción*, Prometeo libros, Buenos Aires, 2008.

yetersiz birey kendi gerçekliğini yeniden betimleyeceği ve ona göre harekete geçebileceği bir hayal gücü yaratıcılığından yoksundur.

Eğer bireysel travmalarda, bireysel hayal gücü yetersizliğini tamir ederek gündüz düşleri aracılığıyla yeniden eğitmek mümkün oluyorsa, bunu "fantezinin gece lüksüne erişmek"* için sosyal düzende de yapmak gerekir. Hegel'in dediği gibi, ruhun dış dünyada gücünü denediği yer metafordur. Şiir kendi bilimsel soyutluğunda genel bir hakikate erişmek gibi bir hedefe sahip olmadığı, kişiselleşmiş bir aklın tüm düşüncelerini temsil ettiği için kendini kavrayan, kavrama biçimi ve düşünceleriyle kendi eserlerinin ve temsil üslubunu da oluşturan halkın özel dehasına da ihtiyaç duyar.** Sanatçı, gerçekliği ve farklı biçimlerini kavrama kapasitesiyle çalışırken kendi görüşlerine yaslanmaz; reel dünyaya, şeylerin görünümlerini ruhuna kaydederek girmek için halk dilinde ideal olarak adlandırılan o bölgeyi terk eder.

> Ve her zaman, artık hikâye hayal gücünün
> tüm kaynaklarını tükettiğinde
> yorgun düşerdi anlatıcı ve belli belirsiz sesle
> ertelemeyi denerdi başka güne: -Gerisi öbür sefere...
> Ama -öbür sefer şimdi işte!
> diye haykırırdı çocuklar hep bir ağızdan neşeyle.
>
> Lewis Carroll
> "Alice Harikalar Diyarında"

---

* Gilbert Durand, *Las estructuras antropológicas del imaginario*, Fondo de Cultura Económica, México, 2004; *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, Dunod, Paris, 1960.

** Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Estética II*, Losada, Buenos Aires, 2008; *Vorlesungen über die Ästhetik II (1835-1838)*; *Estetik (Güzel Sanat Üzerine Dersler) Cilt II*, çev. Taylan Altuğ, Hakkı Hünler, Payel, İstanbul, 1994.

Alice'in kırmızı gözlü beyaz bir tavşanı takip ettiğini düşleyerek başlayan kitabın kahramanı hayalci Alice'tir ama ablası da vardır orada, anlatının başlangıcında bir nesnenin (resimsiz bir kitabın) sahibi olarak görünür, Alice'in merakını tetikleyen bir nesnedir bu ("ne işe yarar ki içinde ne konuşma ne de resim olan bir kitap?"); abla bir de anlatının sonunda Alice uyanınca görünür.

Eğer Carroll tüm metinde fantezinin suretlerini kat kat açıp yayıyorsa, orada, finalde, Alice ve rüyası arasına bir üçüncü olarak ablasını yerleştirerek, bize rüyaların anlatılması ihtiyacından bahsediyor demektir: "Ve hatırlayabildiği kadarıyla, sizin az önce okuduğunuz tüm bu tuhaf maceraları ablasına anlattı."

Sanat eserini, öznelliğin devredilemez işlevi olarak kendi antropolojik yerine yerleştirmek. Hayali mekân, eylem eksikliğinin bir çökeltisi ya da uçunumu olmaktan uzak, bilinç için gerekli olan bir kaynaktır. Estetik heyecan "lüks"ü, bireyde bir onu yaşama arzusu uyandırır, Gilbert Durand'ın deyişiyle, arzulayan insanı harekete geçiren şu örtmeceli eylemi tetikler. Platon, ölüme mahkûm edilen Sokrates'in son gününün ayrıntılarıyla anlatıldığı *Phaidon*'da, intihar üzerine yazarken birlikte yaşamak kadar üzerine çalışmak anlamına da gelen *syngignomai* kelimesini kullanır; "Bundan başka, öteki tarafa yolculuk etmek üzere olan biri için en uygun şey, öteki tarafa yapılan şu ziyarete dair ve bizim, onun nasıl bir şey olduğunu sandığımıza dair efsaneleri incelemek ve yine onlardan bahsetmektir." Çünkü, "başka ne yapılabilirdi güneşin doğuşuna kadar kalan zaman içinde?"* Efsanelerin anlatımı, nasıl bir

* Conrado Eggers Lan, *El Fedón de Platon*, EUDEBA, Buenos Aires, 1993.

şey olduğunu sandığımıza dair anlatma, kalan zamanında filozofun egzersizi olur. Filozof diğerleriyle çalışır: özgür insanın paradigması olarak filozof yine onlarla birlikte yaşar. *Devlet*'te ütopyanın uygulanabilirliği üzerine bir soruya, Platon eylemin (*praxis*) hakikatle dilden (*lexis*) daha az bağlantısı olduğunu söyleyerek yanıt verir.

Ama yine de, sanatsal ifadelerde bile mücadelenin kendi sembolik yapıları görülür. Las Natas isimli rock grubunun vokalisti, gitaristi ve bestecisi Sergio Chotsourian müziği bir militan gibi yaşar:

> Bizi Ermeni kanıyla birleştiren şey, sonunda bir yorumcu, bir yönetmen ya da bir besteci olmak değildir, bizi birleştiren şey daha çok müziğin bir neferi olmaktır, müziği hangi haliyle olursa olsun tutkuyla ifade edebilen gerillanın kendisi olmaktır, müziğin sana işlemesi ve başkalarıyla paylaşabilmen için bir unsura dönüşmektir.*

Bir grubun kimliği diğerleriyle kurulan diyalogla hatta yaşanan gerilimle oluşur. Başarısız bir diyalog başarısız bir kimlik mi getirir? Diasporanın yüreğinde, bu imkânsız diyalogdaki 'sen'in üstünü çizip duran sürekli bir "biz-onlar" vardır. Belki de bahsi geçen 'sen'in korunduğu yer Arjantin dünyasıyla kurulan ilişki olabilirdi. Ama 1914 tarihli *Cara y Caretas* dergisi sürgün Ermeni bireyleri yine onlara saldıranın ismiyle tanımlıyordu:

> Türkler çok anlamıyorlar tarımdan, belki de buraya gelenlerin neredeyse tamamının Küçük Asya'nın batı kıyılarından gelmiş olmasından kaynaklanıyor bu durum. Aslında belki de bu isimle tanınan bütün göçmenleri

* *La Nación*, *Espectáculos* eki, "Los armenios serán unidos", Buenos Aires, 12 Mayıs 2009.

Türk olarak adlandırmak da çok uygun değil: çünkü büyük çoğunluğunu Suriyeliler, Ermeniler ve Araplar oluşturuyor; ancak başlangıçta Türk diye anıldılar, Sultan'ın tebaasından oldukları için elbette, bu yüzden sonra da böyle anmaya devam etmek gerekti.*

Koruyucu bir kültürel ortamın yaratılması başlangıçtaki kopukluğu onarırdı ama unutmayalım ki sağ kurtulanların torunları burada Arjantin'de dehşetin başka bir biçimiyle karşılaştılar: Diktatörlükle.

Hiçbir coğrafi yeri olmama haline, yerleşilebilecek hiçbir ruhsal durumu olmama hali de eklenir. Duygu, harekete geçmek, harekette olmak demektir, felaket ise özneleri durdurur. İfadesiz bedenler; beden, Spinoza geleneğine göre, beden olarak hissedilen ruhsa şayet; ruhsuzlar, bedenlerinin hakikatini içlerindeki patlamaların biçimi altında sergilerler. Metin dışı. Bu yüzden, soy en önemli meşruiyet addedildiğinde, yetim olarak adlandırılmak tarihin dışında kalmak demektir.

Dolanıyordum aşağıda vadilerde
parçalanıyordum yukarıda uçurumlarda...
sisle kaplanıyordu dört yan
mavi dumanı değildi ama
o büyük kurban masasının
hâlâ tütmeye devam eden...

Sonra gözyaşlarına dönüşüyordu
o ölümcül duman:
-Ah vatanım,
doğduğum köy,

* *Caras y Caretas*, "En tierra argentina", 24 Ocak 1914. Şu eserde alıntılanmıştır: Taub Emmanuel, *Otredad, orientalismo e identidad*, Universidad de Belgrano, Buenos Aires, 2008.

yetimim benim, perişanım,
senin koca mezarına doğru yol alan sesim,
toprağında diz çökmek için,
öylece susmak için,
taşa dönüşmek için,
taştan bir haç gibi,
bedenimden haç gibi.

Vahan Tavitian
"Requiem"

Bir Gücün Tatbiki Olarak Etkilenme

Ruh asla hayalsiz düşünmez.

Aristoteles
"Ruh Üzerine"

Hayvanlar da, insanlar gibi, görünümler ya da biçimlerle donatılmamıştır, yalnızca onları oluşturmaya ya da almaya zorlanırlar. Bu yüzden de duygu ve deneyimlere ihtiyaç duyarlar.* Düşünen hayvan, kişisel hayallere düşünebilirliğin dahil edilmesi ya da kaynaştırılması aracılığıyla görünür olan bir hayal gücü egzersizinin sonucudur.

Güç, tutku hissedebilme yeteneği olmak demektir, etkilenebilmektir (*posse est pati***). Bir şeyi yapabilmek, gücü olmak, diğer biçimlerden ve kendisi dışındaki her şeyden etkilenebilmektir. Alıcı olmaktır, kendi içinde başka olası biçimleri alma ihtimalini kabullenen bir pasifliktir. Bu yüzden düşünce de, öznenin etkilenme kapasitesi nedeniyle, tutkunun bir biçimidir. Arzu ve tutku gizil bir gücün ifadesidirler; etkilenen kişi olma gizil gücünün. Düşünüyorum, öyleyse varım, der Kartezyen formül; ve bunu söylerken öznenin kendisini "ben" olarak adlandırabilmek için sahip olması gerektiği düşünceyi vurgular. Aristoteles ve daha sonra ortaçağda İbni Sina ve İbn Rüşd takipçileri hayallere yönelmeden düşünemediğimizi anlarlar, çünkü hayallerden ayrıştırılınca ortada düşünen bir tür kalmamaktadır. Düşünülebilen şeyin, ruh hazır olduğunda oluşan kompozisyonun ifade edilişi ölçüsünde gizil güç özelliği vardır.

* Averroes, "De sensu et sensibilibus". Emanuele Coccia, *Filosofía de la imaginación: averroes-y averroismo* içinde, Adriana Hidalgo, Buenos Aires, 2008.

** Lat. Güç duygulanma yetisine sahip olmak.

Bu yüzden bireye hayal gücü çerçevesinde "ben" denir. Eğer düşünce deneyimi insan için kendisinden değil başka biçimlerden etkilenme ölçüsünde, pasif bir deneyime dönüşürse, o zaman "ben düşünüyorum" diyemeyiz, bizim yerimize hayallerimizin etkilendiği bir deneyimin özneleri oluruz. Bu yüzden, hayal (ilkin sözel hayal) düşüncenin motorudur. İnsana dair olana politik statü veren şey hayal etme kapasitesidir. Hukuk*, akıl eylemi olarak anlaşıldığında, şeyler grubundan uzaklaşır ve bu durumdan bir gizil güç ya da (duygulanım)** yetisi olarak kavranabilmek için "adil olan"dan uzaklaşmış olur. Hukuki enstrüman tarafından "yaratılan" kişinin hak ve yükümlülüklere sahip olması için aklı olduğu varsayılır.

Ve akıl da etkilenmeye hazır olmayı gerektirir. Bu yüzdendir ki Cornelius Castoriadis düşünceyi Eros olarak anlar.*** Öyle ki, hukuk kendi kurallarını koyan bağımsız bir yapı olarak yaratıcı bir hayali kurumdur. Atinalılar Atina için Atina'da yaratıldılar. Atina'nın var olması için, der Castoriadis, Atinalıların olması gerekiyordu, genel anlamda insanların değil. Ermenistan'ın olması için de Ermenilerin olması gerekir. Ama hangi Ermenilerin?

Yönetmen Atom Egoyan, hakikat ve inkâr üzerine olan ama hikâyenin asıl konusu bir hayalet olduğu için filme çekmenin mümkünatı ve imkânsızlığı üzerine de bir film olan *Ararat*'ı çekti. Elbette söz konusu olan Danimarka'yı dolanan Şekspiryen hayalet değildi, hayal etmenin zorlu-

* Santo Tomas de Aquino, *Suma Teológica. a.g.e.*

** Burada yasa ve hak arasındaki ayrım ortaya çıkıyor; hak adilane olanın kendisiyken, yasa kamu yararını gözeten ve yetkili otorite tarafından bildirilen mantıksal bir düzenlemedir. Bu ayrım bu çalışmanın alanı dışındadır, yasa ve hak kavramlarının tarih boyunca sıklıkla birbirine karıştırıldığını da dikkate almak gerekir.

*** Cornelius Castoriadis, *Hecho y por hacer. Pensar la imaginación*, Eudeba, Buenos Aires, 1998; *Fait et à faire*, Seuil, Paris, 1997.

ğuydu. Ana teması Ermeni Soykırımı olan film, parçalanmış bir anlatı üzerinden, inkârı amaçlayan durumlar yaşayan karakterle, üç farklı sahnede çekilmiştir: 1915 Türkiyesi'nde, ressam Arshile Gorky'nin atölyesinin bulunduğu 1934 Brooklyn'inde ve bir sanat profesörünün Gorky üzerine bir konferans verdiği 2002 Kanadası'nda; bitmemişlik, boşluk, ensest, kurtulanları kurbanların yaşadığı katliam kadar dehşete düşürür.

Bu bir aile tablosu.
Bir anne ve oğlu denilebilir
bunu onlarda seğiren bir iz söyler
yüzlerini yaralayan ve
bakışlardaki o kesik izine
sürekli tanıklık eden bir iz söyler.
İki ağız da birbirinin eşi.
İki ağız da sessizliğe demirli.
Annenin ellerinde bir leke var
asılan birinin soğuk beyaz elleri.
Oğul biliyor
dua bile edemez
elleri olmayan bir beden.
Bakire ve oğlu olabilirlerdi
ama bir delik vardı orada
hemen kolların bittiği yerde
parmaklarda bir belirsizlik
acelesiz bir dünyevilik.
Oğul biliyor o vazgeçişte
vahşi bir açlık gizli
elleri bile yiyen.

Ana Arzoumanian
"Sanatçı ve Annesi.
Arshile Gorky ve Annesi Van'da"

Sanatçı ve Annesi, 1912 yılında Van'da çekilmiş bir fotoğrafın resmidir ama bir fotoğrafın resim versiyonundan çok daha fazladır. Gorky'nin babası Türk ordusunda askerlik yapmamak için ABD'ye göç etmişti. Annesi, kız kardeşleri ve Arshile, Van'dan Erivan'a göç ederler. Annesi 1918 yılında orada açlıktan ölür. Arshile iki yıl sonra New York'a gelir. Resminde bakire ve oğlunu hatırlatan ikonografik bir hava vardır, yalnızca bir ikonayı sekülerleştirmiş gibidir ve ikisi arasına sonsuz derecede melankolik bir mesafe koymuştur. Figürler birbirine bakmazlar, resmin alıcısına bakarlar. Anne oturmuş, oğul ayaktadır. Bariz bir kübizm, ama doğulu bir sıcaklıkla yüzlere bir tedirginlik tonu da verilmiş. Eller için "silme" tekniği kullanılmış. Egoyan'ın filminde Gorky karakteri bir nefret, terk edilmişlik, elem krizi içinde ellerin üzerini beyazla kapatırken gösterilir. Haziran 1948'te bir otomobil kazası geçirir, boynu kırılır ve sağ eli felç olur. Temmuz'da intihar eder.

Diaspora öznesinin hayal gücündeki işlev bozukluğu kendini illa ki bir kurala tabi kılma biçimi olarak bağımsızlık eğilimi eksikliğine ve bir arzuya göre yaşama güçlüğüne karşılık gelir. Her bir bireyin derinlerine kök salan bu yetersizliğin siyasi etkileri de vardır, çünkü hayal gücü başkalarından etkilenme gücünü ifade etmeyi hiç bırakmadığı bir toplumsal düzen içindedir. Öyle ki, üçüncü kuşağın yakındığı, kurumlardaki kriz (hep söylendiği gibi) asimilasyonun bir sonucu değildir; çok daha derin ve çok daha sarsıcı bir nedeni vardır: aslında bir hayalin olması gerektiği yerde bir boşluk, bir beyazlık bulunmaktadır.

Kökenlikten Çıkarmak

Artık ışığın tek bir yere düştüğü
aynı basitlikle yaşayamayız.

Peter Sirr
"Peter Street ve Diğer Şiirler"

Bilginin, hayal gücünün (ya da hayal gücü eksikliğinin) üretilmesinde ve gündelik hayat pratiklerinde soykırımın, köken olarak, ne tür bir yapıcı rolü vardır? Nasıl olur da bu denli organik ve temel bir ilke, soykırım yok sayılır?

Kendine dair bilgi, bedenlerle anlamları birbirine bağlayan göstergebilimsel bir malzeme gerektirir. Özne inşa edilir; bilgi sınırlardan yoksun bir yer olarak kabul edildiğinde bir çarpıklık, salt akıldışılık olur. Güç ve ahlak bilimin, siyasetin, askeri stratejinin ve klinik tıbbın spesifik alanlarını çok yoğun bir etkileşim içinde kat ederler; bu disiplinler normal olan ve patolojik olanın sınırlarını belirler. Tıbbın, savaşın ve ticaretin kurumlaşmış söylemleri bir savunma ve işgal semantiğini takip eder. Kökene dair hikâyeler, onları bireysel mitolojilere dönüştüren bir tür duygular ekonomisi için "kârlı" alanlardır. Arzu, isim vermek ve isimlendirilmek, toplumu yapılandıran ve birbirine bağlayan kimliksel çerçeve olarak, anlatıya bağlıdır.

Donna Harraway belleğe kelimeler aracılığıyla işlerlik kazandırılmasına dair denemesinde, İngilizcede hatırlamak kelimesinin ortak olanla temel bir bağlantısı olduğuna, çünkü özneyi grupla ilişkisinde tekrar tanımladığına işaret eder: *re-member.** Diasporanın içine gömüldüğü

* İng. *Re* (tekrar) önekiyle, *member* (üye) kelimesinden oluşur. Donna Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women*, Routledge, N.Y, 1991.

Batılı epistomoloji Ermenistan'ın Doğulu (Arapça/Farsça/Türkçe) ve Sovyet kodlarıyla gerilim yaşar. Çünkü kökenlerin hikâyesini yeniden anlatarak başlangıca dair ana miti, yaradılış mitini altüst eder. Diaspora öznesi bu mitle sömürgeleştirilmiştir, (kendini) ölümden önceki o zaman içinde düşünmeyi başaramaz hale getirilmiştir. Ermeni halkını binyıllık şartlarında, ("boyunduruk altında" der anlatı) tarih boyunca diyelim biz, yer aldığı yüzyıllar içinden geçerek düşünemez. Ama sonunda bugünlere varmayı başarmışsa, kendi gücü, savaşçı karakteri sayesinde değil midir acaba? Hangi halk yüzyıllarca boyunduruk altında kalıp da yaşamayı başarır? Ortadoğu'nun sosyal dokusu içinde birlikte yaşayan bir halkın başkaldırı tarihi, kurban sahnesini yeniden üretmeyen kimlikler inşa edilerek anlatılamaz mı?

Günahla kirlenmemiş o ilk masumiyetle başlayan tüm tarihler acı çekenin bir zamanlarına yeni bir kapı aralar. Ama Ermeni masallarındaki gibi "*gar u çıgar*"* ile başlayan biçim kendisiyle beraber ne getirecektir? Artık "bir zamanlar bir ... varmış" diye başlamaz, "bir varmış bir yokmuş" diye başlar her şey. Boyun eğdirilenin pozisyonu yeniden ele alınmayı, yeniden çözümlenmeyi, yeniden yorumlanmayı gerektirir. Şaşkınlıktan kavrayışa geçiş bir zaman düzeni kurar. Tüm tarihsel olaylar diakron ile senkron arasındaki bir mesafeyi, zamanın düz akışı ile bir ara zamanın hücumu arasındaki bir uzaklığı sergilerler.** Giorgio Agamben, Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde*'sini yazar tara-

* Erm. Bir varmış bir yokmuş. (e.n.)

** Giorgi Agamben, *Infancia e historia*, Adriana Hidalgo editora, Buenos Aires, 2004; *Infanzia e storia*: Distruzione dell'esperienza e origine della storia, G. Einaudi, Torino, 1979; *Çocukluk ve Tarihi: Deneyimin Yıkımı Üzerine bir Deneme*, çev. Orhan Koçak, Kanat, İstanbul, 2010.

fından yaşanmış bir deneyimin aranışı olarak değil de hiç yaşanmamış, daha önce tanınmamış bir şeyin arayışı olarak yeniden okur. Bu "deneyimsizlik" mirastan mahrum bırakılmış bir öznenin dışlanması gibi hissedilir.

> Tut nefesini,
> zıpla, delir.
> Giderek azalan dalgalarda
> göreceksin bir anda
> beliriverecek mesafeler
> ve bana dair her şeyin
> buz tuttuğu kökenimle
> giriştiğim o mücadele.
>
> Ana Arzoumanian
> "İdam İpi"

Hikâyeler, özneyi içine alan bir anlatıma hayat veren nesnelerdir, sosyal bağ unsurlarıdır; hatta şarkılar, fotoğraflar ve sözlü ilahi geleneği biçiminde anlatılan felaket hikâyeleri dahi kaynaştırıcı işlev görürler. Peki ama ölümü sembolik reprodüksiyon unsuru olarak öne çıkaran bir toplumu nasıl bir çözülme tehlikesi bekler?

Günümüz dünyasının büyük anlatılarındaki inandırıcılıktan yoksunluk, bireysel yeniden yorumlamayı, melezliği, çokkültürlülüğü tetikliyor ve duyarlılığı toplumsal bir etik meydana getirerek eğiten yeni metinlerin üretilmesine neden oluyor. Belki de bu yüzden, acıya dayanarak sosyalleşmeyi güvence altına alan bir anlatımın yeniden değerlendirilmesi ve eleştirilmesi için en uygun andayız. Atalardan evlatlara aktarılan sözlü anlatılar, ilahiler, dedelerin hikâyeleri, okul ya da kilise ortamında yapılan aktarımlar duyguları bir hak talebi, sorgulanamaz kesinlikler ve inkâr ritmiyle kodlarlar.

Film, görüntü yoluyla bir sihir ekler anlatıya. Dilinin kendine has hızı ilk anda en teksesli zihinsel görüntüyü (üst üste yığılmış kesik başlar, açlıktan ölenler) kavramaya neden olsa da, yeni görsel akışlara ihtiyaç duyan hızlandırılmış bir görmeyi kışkırtır. Bu yanıyla düşünülebilir *Ararat* filmi; bir görüntüden diğerine geçme biçimi olarak, sabit bir görüntünün ikonik söylemini kırıp sahneleri birbiriyle diyalog içine sokma tarzı olarak filme almanın imkânsızlığı ele alınabilir. Böylece, saniyede yirmi dört görüntüyü aşan bir hızla dijital anlatımın mümkün olmadığı yerlere, namevcut mekânlara ulaşan bir anlatı, paralel, simültane ya da zaman ve uzay ilişkisinde dallanıp budaklanan farklı okumalara açık bir okuyucu-izleyicinin ortaya çıkışının önünü açar.

Toplumun hassas dünyasına ve siyasete nizam veren büyük hanımefendiler olarak manastır rahibelerinden *ora et labora*'ya* uzak düşen dijital medyalardaki diaspora algısına kadar olan mesafede romanın hayali kimlikleri destekleyerek hâkim olmadığı bir açıklık da vardır.

> Ah, seçilmiş kadın! Geleceğe
> çiçekler içinde, zevk yüklü bir
> geleceğe yükselmek için
> yıkmamız, yok etmemiz gerekir
> en derindeki talihsizliklerimizden
> sessizliğin o trajik izini.
> O kutsal ve coşkun kelimeyle başlar
> büyülenmelerin büyük ritmi.
> Ah seçilmiş kadın! Sen oldun
> insan mutluluğu tarafından istenen, sensin
> kutsal bakire, sevilen bakireler arasında.

* Lat. Dua et ve çalış. (e.n.)

Tıpkı canlı aleviyle bir lamba gibi
gösteriyorsun bana dünyasını
sessizlerin salındığı
soğuk mezarlıkların.
Mihraplarda ateşi
yanıyor yıldızların.

Hrant Nazaryantz
"Doğu, Sonsuza Dek Işıldayan Ruh"

Deponun Mimarisi

Hiçbir milliyetten değilim
Devlet başkanlarınca öngörülen.

Aimé Césaire
"Memlekete dönüş güncesi"

Bir depo kullanılmayan nesnelerin saklanıp biriktirildiği bir mekândır; şeylerin bir medeniyetin, bir kültürün, bir gerçekliğin kalıntıları gibi atıldığı yerdir. Arzunun askıya alındığı malzeme kalıntıları, şiddetin, yıkımın ve talanın inkâr edilemez kanıtlarıdır.*

Depoda mekân ve eylem, bir mekânı altüst eden örgütleme ve dönüştürme politikaları arasındaki ilişki gözlemlenir. Önce bölme stratejileri, ardından boşaltma. Türkiye'de Ermeni kültür mirasının yerle bir edilişi yalnızca bir vandalizm ve inkâr eylemi değildir, aynı zamanda birlikte yaşamın tarihsel kanıtlarını ortadan kaldıran etnik temizlik stratejilerine ve taktik oyunlarına da karşılık gelir. Genel görünüm üzerindeki optik manipülasyon, yani bir zamanlar orada yerleşik olan halktan hiç iz kalmamış yerlerdeki manastırları yıkmak, nüfus kayıtlarının Türkiye Cumhuriyeti kayıtlarıyla değil, Osmanlı kayıtlarıyla örtüştüğü bölgelerde oluşan demografik problemle birleşir. Harabelerden oluşan yapay bir topografi.

Buenos Aires'teki Ermeni toplumu Ermenistan'daki Eçmiadzin Katedrali'nin benzeri olarak inşa edilen kilise etrafında kurulmuştur. Bir kilise, hemen bitişiğinde bir okul ve yan yana uzanan evler Ermeni mahallesini oluş-

* Nicole Brossard, *Ayer*, Editorial Aldus, México, 2003; *Hier*, Québec Amérique, Montréal, 2001.

tururlar. Böylece, mimarinin bakış açısına göre, mekâna hakim olan ve kontrol eden unsur kilisedir. Tıpkı manastırların olası İslami akınların ortasında güvenlik ve savunma unsurları olarak inşa edilmesi gibi, aynı model Batılı Arjantin kültürüyle olan ilişkide de uygulanmıştır.

Depo yalnızca kullanılmayan eşyaların saklandığı bir yer değil (bir mevtanın gömülünceye kadar uygun bir yerde bekletilmesine de *–degositar–* depolamak denir)* aynı zamanda ihtiyaç duyulacak malzemelerin ve gereçlerin vakitleri gelinceye ya da bir işlem gerçekleştirilinceye kadar bir araya getirilip hazır tutulduğu yerlerdir de. Mülteci durumu tekrar edilecekmiş gibi, diaspora üyesi birey yerinden edilme şemalarını kullanır ve katıldığı toplumla ilişkisinde "beklemede" kalır. 1951 tarihli Mültecilerin Statüsü Üzerine Sözleşme mülteciyi "ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti olmayıp ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen" kişi olarak tanımlar.

Gettoların kentsel etnografileri bağlantılı bir çözülmeyi sergiler. Sömürge dönemine ait bir kavramsal alan içerisinden gelen melezlik terimine Avrupalı araştırmacılar tarafından ihtiyatla yaklaşılmıştır, çünkü sözcük araştırılmaların yapıldığı alandan çoktandır dışlanmış bir kavram olan "ırk" teriminden yola çıkılarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber Amerika'da melez olan işgalci-sömürgecinin "saf"

* María Moliner, *Diccionario del uso español*. Editorial Gredos, 1994, Madrid.

olanına baş kaldırandır. Bu anlamda melezliğin, Ermeni toplumuyla ilişkili olarak, dil üzerinden kendini gösterdiğini gözlemleyebiliriz. İki dilli bir hayat kurularak gerçekleşir bu durum; Ermenice hane içi meseleler ve tutkular için kullanılırken, İspanyolca mesleki ilişkilerdeki dil olarak geçerlik kazanır.* Dili zulme karşı ilk sığınak olarak kullanmak çok eski bir yöntemdir. İspanya'da Engizisyon'dan kaçabilmek için pek çok Yahudi mezarlıklara gidiyor, kendilerine artık ziyadesiyle "ihtiyar İspanyollar"dan birinin ismini alıyor ve o isimlerle Amerika'ya doğru denize açılan gemilere yazılıyordu.

Depoda "temizlik yapma" düşüncesinin de rolü vardır. Temizlik yapmak orijinal yapının tasarımında işe yaramayan tüm unsurların atılmasıdır. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde Adorno ve Horkheimer, Holokost'un nasıl da modernizmin en gaddar ifadesi olduğunu gösterirler. Ya da Batılı aklın nasıl da kendi kötülüğünün tohumlarını saçarak hâkimiyet ilkesi üzerinde biçimlendiğini. Burjuva idealinin, şiddetini katlayarak, özneleri sosyal bir düzenleme için işaretleyerek doruk noktasına ulaştığını söylemek, o toplumda ya da o idealde Yahudilerin de yaşadığını varsayar. Depo aynı zamanda öteki olanın, bir toplum tarafından özümsenmesi (melezleştirilmesi) "mümkün değildir-yapılmamalıdır" olanların da sığındığı bir ardiyedir. Bu durum Arjantin'deki Ermeni bireyin kendini bulunduğu mekânda, bu iki taraflı işleyen oyununun hem öznesi, hem nesnesi olarak konumlandıran biri olarak düşünmesine neden olur.

* Aynı dilsel tutum Katalanca ve Kastilyanca arasında da mevcuttur. Bakınız, Ignasi Riera. *Emigrantes y refugiados*. Plaza & Janés editores, Barcelona, 2002.

Şiirlerini Almanca yazan Yahudi şair Paul Celan, eğer o dilde yazmazsa yalan söylediğini söyler; şiirlerinde yıktığı o dilde, kendini şair olarak kurmak için kendini kaybedinceye kadar yıktığı o dilde yazması gerekmektedir.

... sabahın altın rengi iskandili,
deler o yemini pay-
laşan kazıyı pay-
laşan yazıyı pay-
laşan
topuklarını.

Paul Celan

Şiir onu suyun üstünde tutar. Paylaşılan yemin, kazı ve yazı. Bir şeyi, pek çok kişinin (Yahudiler ve Almanlar mı?) birlikte sahip olarak, kullanarak ya da tüketerek paylaşması; bir şeyi ondan elde edilmesi gereken tüm parçaları (yazıdaki kazı üzerine edilen yemin mi?) elde etmek için dikkatle bölüştürmek. Dilin içinden geçmek, kaçmak yerine yemini kiminle paylaşman gerekir? Almancada *mit* (*mitschürfende*, kazıyı paylaşanlar) "ile" anlamına gelen bir önektir, ile yemin eder, ile kazar, ile yazar... Peki sen kim ile yemin etmeli ve yazmalısın? Zulme uğrayanlar ile mi? diye kendisine sorar Gadamer.* Eğer Auschwitz sonrası tanımlamasındaki "sonra" bu şairler** için hiçbir zaman gelmemişse, şiirdeki ben "zulme uğrayanlar ile" yazamazdı, çünkü zaten onlardan biri olurdu; acaba o zaman zulmedenler ile mi yazardı? *Ölüm Füg*ü'nde şiirin çift taraflı hayaleti toplama kampının komutanıdır; ölümün Almanyalı

* Hans Georg Gadamer, *¿Quién soy yo y quién eres tú?*, Herder, Barcelona, 1999; *Wer bin Ich und wer bist Du?*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973.

** Susan Gubar, *Poetry After Auschwitz*, Indiana University Press, Bloomington, 2003.

ustası. İnsanın anadilinin, katillerinin diliyle katlanılmaz iç içeliğidir; çünkü Abraham Sutzekever'in dizeleriyle söylersek "insanın inandığı sözcüklerin ülkesi musibetlerle kaplıdır artık." Musibetle, pislikle, lekeyle.

Ermeniler Türkiye'den Hıristiyan olduklarını belirten bir belgeyle çıktılar. İlk başta hareket etmeleri kısıtlanan vatandaşlardı, sonra yerlerinden sürüldüler, daha sonra da yok edildiler. Sağ kurtulup Suriye'ye, Lübnan'a, Yunanistan'a sığınanlar çadırlarda ve yetimhanelerde depolandılar.

Dünyada 2007 yılı için hesaplanan on dört milyon mülteciden dokuz milyonu *warehousing* olarak adlandırılan durumda yaşıyor, terim bazen on yıl ya da daha fazla süren bir statüyü, yani mülteciye oturma izni veren ama çalışma, mülkiyet edinme, serbest meslekler icra etme ve özgürce seyahat etme haklarını vermeyen ülkelerdeki durumu niteliyor. Böylece sığınmacıyı kısıtlanmış bir hareketlilik halinde tutuyorlar. *Warehousing*, depolama ya da ambarlama anlamına geliyor.

Kaçıp Arjantin'e gelen Ermeniler vatandaşlık statülerini ve haklarını aldılar, göçmenlerin anayasal olarak tanınmasını sağladılar. Ama yine de, her ne kadar yer değiştirebilmiş, çalışabilmiş ve kendi kültürlerini yaşama hakkına sahip olmuşlarsa da, kendi içlerinde ve bir grup olarak depolanmış/sığınmacılar gibi davranıyorlardı. Bu yerelle karışma (melezleşme) korkuları bir başka korkularına eklendi; çok daha zor fark edilen ve çok eskiden gelen bir başka korkuya, Osmanlı İmparatorluğu içindeki yerel kültürlerle karışmış olarak bilinme paniğine. Bu paniğe karşı saflık ve teklik üzerine eğitici bir söylemle kurgulanmış bir ideal inşa etmişlerdi. Bir İslami ortam içerisindeki biricik dil, din ve gelenek olarak bir ideal. Sığınak içerisinde sığınak.

> Ermenistan'daki gençler şarkı söylemeyi sever ama ben adabıyla söylesinler diye bu işi yapıyorum, çünkü bizim klasik müziğimiz saf olmalı. Arap ya da Türk müziği gibi farklı türlerle karışırsak kendi müziğimizi kaybederiz.*
>
> Ruben Sahakyan, tenor

Ashot Artzruni'nin *Ermeni Halkının Tarihi* isimli kitabının ilk bölümü Fransız tarihçi Rene Grousset'den bir alıntıyla başlar: "Avrupa ve Asya arasındaki bitmeyen büyük düelloda Ermenistan Avrupa medeniyetinin, yani o zaman kullandıkları ismiyle Hristiyanlığın yanında yer almıştır." Bir tarih kitabı yazan kişi aynı zamanda kendi öznelliğini tartışmaya açan bir anlatıcıdır, belgelerin koruması altında anlatacağı şeyi kendi seçtiği sahnelerle geliştirir. Bu örnekte, anlatıcı-tarihçi ilk sahnesi için kültürünün Avrupa medeniyeti mirası olduğunu söyleyen ötekinin (Avrupalı bir ötekinin) bakışını seçiyor. Aynı ilk bölümde anayurdunun coğrafi karakterinin ve konumunun, dünyada olma biçimini de tanımlayan coğrafi durumunun bir tanımını yapıyor: "...Ermeni Platosu deniz seviyesinden 700 ila 2200 metre arası bir yükseklikte yer alır, onu çevreleyen topraklardan çok yüksek olduğu için dağlık ada olarak adlandırılır." Bir ada, denizle çevrili bir toprak parçasıdır ve yaygın olarak onu çevreleyenlerden bariz biçimde farklı olan şeyleri tanımlamak için kullanılır. Yanındakiyle, komşusuyla, diğerleriyle olan radikal farklılığı üzerine kurulmuş bir kimliktir.

> Peki Ermeniler Hıristiyanlığı reddetmiş olsalardı ne olurdu? Eminim sonunda Müslüman olurlardı, çünkü kesinlikle Budist olmazlardı. Ve hepsi bu, bitti. Sonunda onlarla kaynaşacak ve yeryüzünden silinip gidecekler miydi?

* *Armenia*, 26 Şubat 2009, Buenos Aires.

Olabilirdi ama olmayabilirdi de. Bakın çeşit çeşit bir sürü Müslüman var ve hiçbiri kaynaşıp yok olmadı.

Goar Markosian-Kasper
"Penelope"

Bir ada olarak depo ya da bir depo olarak ada, kuşatma üzerine hâkimiyet kuran bir gözlem ve kontrol noktası gibi işler. Kapatılmış ve izole edilmiş haldedir, mekân politikası hareketin bloke edilmesiyle yaşar. Zihinsel mekân, duygusal ekonomisinde herhangi bir harcamanın gerçekleşmesine bile direnir ve tekrar tekrar aynı kalıntı pozisyonunu üstlenmeyi dener.

Yerellik yaşama biçimlerinden meydana gelir, mekânın kendisiyle doğmayan ama sakinlerin onu kullanış biçimiyle ilişkili olarak tanımlanan bir mimariden. Depo doğası gereği geçici bir yerdir, çünkü şeyler orada belki kullanılırlar diye saklanırlar ve genellikle "bir göçebe mekânındaki düzensiz bir bedenin potansiyeli"ne sahiptirler.* Dağıtmayı ve dağılmayı öğrenmek göçebe düzenine özgüdür. Bu biçimiyle mekânın geçiciliği, kapalılığıyla birleşir, oraya yerleşenin veya sonunda bir kenara atılanın değil, (kullanılmış bir şey gibi) içten bir çekip gitme niyetiyle saklanan bir öznenin bir tür altüst oluş (bir şeyin kendi içinde tersyüz olması anlamında) yaşamasına neden olur. Göçebenin güzergâhı insanları (ya da hayvanları) açık bir mekâna dağıtır, yerleşiklerin yolu ise kapalı bir mekânda yapar bu dağıtımı. Yerleşik olan kendi bölgesini işaretler, bölgesi sanatının etkisini taşıyacaktır. Sanatçı, Deleuze ve

* Gilles Deleuze - Félix Guatarri, *Mil mesetas, Capitalismo y esquizofrania*. Pretextos, Valencia 2006; *Mille Plateaux – Capitalisme et schizophrénie 1*, Les éditions de Minuit, Paris, 1972; *Anti Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni*, çev. Fahrettin Öge, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2012.

Guatarri'ye göre, bir hudut taşını ilk diken ya da ilk işaret koyandır. İfade edilen şey kendini üreten özneye ait olan bir bölge çizer. Böylece, mülkiyet alanları kutsayarak sanattan türer, çünkü "meskenlerin kendi isimleri vardır ve esinlenilmişlerdir."* Göçebeler kuyumculuğu, bezemeyi hatta dekorasyonu yaratırlar; ama yazıyı değil. Yazı, tıpkı sanat gibi, şeyler arasında isimleri ya da sözcükleri bölüştüren bir yasanın ürünüdür.

* *a.g.e.*

Kayıp Coğrafyası

> Bu uyuşuk şehirde, iğdiş etme, kaçma, vazgeçme anını sezmede mahiri bu birleşmeyen, birbirine karışmayan tuhaf kalabalıkta. Bu kalabalık olmayı bilmeyen kalabalıkta, birisi bu gök kubbenin altında tamamen yalnız olduğunun farkına varır, tıpkı insanın yalnızca kalçalarının lirik ritmiyle ilgilendiğini sandığı bir kadının, görünür bir neden olmaksızın çabucak çıkartılan bir istavroz gibi, aniden farazi bir yağmur dileyip sonra da ona yağmamasını buyurması gibi.
>
> Aimé Césaire
> "Memlekete dönüş güncesi"

Tarihi yazanlar, toplumu hukuki olarak örgütleyip disipline eden devletin birleştirici bir aparatı olarak yerleşik halklardır. Toynbee'ye göre göçebeler ne göçmendir ne de yolcu, onlar hareket etmeyenlerdir, hareketsiz bir kaçışı takip ederek stepe yapışıp kalanlardır. Bir iç sınıra takılı kalarak kendileriyle beraber çölün hafızasızlığını da taşırlar. Ne yolculuk ederler ne de hareket; kaçarlar. Arjantin'deki Ermeni diasporası da kendiyle beraber hiçbir yönü olmayan hareketsiz evini taşır.* Yakın zamanlı sayılabilecek imparatorluklar onlara bedenlerine yazılmış kayıtlar sundu. Polonyalı-Arjantinli yazar Gombrowicz için "sürgün bir mezarlıktır". Eğer ağırlanılan ülkede ve onun kültürel ortamında bir dünya vatandaşına dönüşme isteği ve arzusuna sahip olunmazsa, o zaman sürgün gerçekten de bir mezarlık olur.** Eğer özne gettonun sınırlarına hapsedilirse

* *Yön* burada eylemi yöneten vektör anlamıyla kullanılmıştır ve sözcüğün verdiği muğlak izin ölçüsünde, yersiz manasında.

** Mehmed Uzun, "El renacimiento kurdo en el exilio en Autodafe", *Revista del Parlamento Internacional de los Escritores*, Anagrama, Barcelona, 2000.

sürgün ölümcülleşir. Ama yine de ne hareket ne de yolculuk eden göçebenin kaçışı başarılı olabilir. Ve bu kaçış eylemi bedenleri o kayboluştan çıkarıp alıveren yaratıcı bir hareketlilik vakasına dönüşür.

Ne hayal eder göçebeler? İçinde yaşayacakları evler mi? Ya da, daha doğrusu, asla onlara ait olmayan merkezi bir hükümetin anlattığı bir tarihten kaçabilecekleri başka başka yollar mı? Belki de bu yüzden, vatandaşlığa dair, bölgesel, modern düşünceleri sorgulayan yeni kimlikler için model olarak melezlik öne sürülür.

Eğer göçmenlik (*migración*) geçiş anlamına geliyorsa (bir "in" önekiyle, *inmigración*, yeni bir ülkeye giriş; "e" önekiyle, *emigración*, bir ülkeden gidişi işaret eder) yerinden edilen, sürülen, diasporaya ait olan özne, bir yolcunun perspektifinden yoksundur. Bedenin kavrayışı eksiktir onda; mekânı inceleyen, onu yaşayan, mektuplarla, sonradan gezi rehberi olacak taslak metinlerle inşa edilen bir edebiyattaki manzaraya bakış eksiktir. Bir mülteci kampına gönderilmek üzere, yerlerinden edilmiş insanlar bir vatandaş olma ile düşman bir yabancı olma potansiyeli arasında yer alan bıçak sırtı bir pozisyonda bulunurlar. Hannah Arendt, 1943 yılında yayımlanan *We Refugees* başlıklı kısa denemesinde* gündüz ulusa katılma yolunda ilerleyen biri olarak görülen aynı kişinin geceleyin bir başkası tarafından nasıl da bir komplocu olarak görülebileceğinden bahseder. Birey, o izole hali içinde, asla özgür değildir Arendt'e göre. Ancak polisin toprağına adım atarsa, harekete geçerse özgür olabilir. İnsanın harekete geçme yetisinde olması de-

* Hannah Arendt, "We Refugees". Şu eser içinde: *Sujetos en tránsito*, Fernández Bravo, Garamuño, Sosnowski (editörler), Alianza Editorial, Madrid / Buenos Aires, 2003; "We Refugees", *The Menorah Journal*, 1943.

mek, ondan hiç beklenmedik, olası görünmeyen bir şey beklenmesi demektir.

Yerinden edilen, sürgün edilen, sığınmacı birey polis içinde hareket etmedikçe özgür değildir, o izole edilmişliği içinde yalnızca siyasi ve hukuki bağlarını kaybetmez, aynı zamanda bedeninde vücut bulan eylemin öznesi olma kapasitesi de günbegün silinip kaybolur.

Ölü bir beden değildir bu, canlıdır, örgütlülüğünü giderek yitirmiş ayarsız bir bedendir. Bedenlerle beraber, sürgün bireyin zihnindeki kendine ait görüntü de yok olur. "Ben"in ve isminin kaybı, olası bir diyalogu da kesinlikle zedeler.* Bir sürgün olarak söylediği son söz her zaman iyice zayıflamış kesik kesik bir soluğun içinden gelir, çünkü cellat "biz"i ortadan kaldırınca, ötekilik şemasını da yıkmıştır. Söylenmeyenler, görünmeyenler; sağ kurtulanlar söylenmez ve görünmez yaparlar kayıpları. "Anlamları boşaltarak, hareketsizliği çoğaltarak, körlüğü yaygınlaştırarak."** Dehşeti anlatan sözcükler kurbanların maruz kaldıkları şiddetin detaylarını verir ama bir şiddet hareketinde çoğalan ve toplumu tam ortasından çürüten yine aynı sözcüklerdir. Çünkü şiddet yalnızca dışarıdan kaynaklanmaz. Afrika'daki mülteci kamplarında çocuklara yönelik cinsel istismar üzerine bir rapor, sürgün edilenlerin ne kadar savunmasız olduğunu ortaya koymaktadır.*** Mülteciler her gün diğer mülteciler tarafından taciz edilmektedir; kamplarda cinayet, suç ve terör vardır. Geldiği ülkede kendisine verilmesi gereken koruma ve güvenlik ortadan kalkınca, bir terk

* Sarah Kofman, *Paroles suffoquées*, Édition Galilée, Paris, 1987.

** Claudio Martyniuk, *ESMA Fenomenología de la desaparición*, Prometeo, Buenos Aires, 2004.

*** Olivier Longué, "La violencia como ética de supervivencia", *Huir para vivir*, Icaria, Barcelona, 2003.

edilmişlik hali hasıl olmakta, benzer birkaç güvencenin daha kaybedilmesiyle bireyin artık tehlikeyi önlemesi ve kontrol etmesi mümkün olmamaktadır. Ortamdaki düşmanca hava mültecilerin içinde bulunduğu güvensizliğin ve güvencesizliğin bir yansımasıdır. Kökendeki şiddet (soykırım) her şeyi yok eder, tüm insanları ve malları ama her şeyden çok değerleri, aidiyetleri ve inançları. Ailenin vahşice kaybedilmesi, kişisel tarihin yok edilmesi, tüm çevrenin bir anda ortadan kaybedilivermesi sosyal grupta, üyelerini tam bir fiziksel ve psikolojik savunmasızlık durumuna atan bir dağınıklığa neden olur. Topluluğun kendini koruma anındaki bu etkisizliğinin cezasını en savunmasız bireyleri çeker. Mevcut dış tehditlere, toplulukta çözülmeye neden olan iç tehditler eklenir. Artık amacı refah olmayan, yalnızca hayatta kalmak olan bir güç için verilen bir kavga doğar. Uluslararası toplumun pasifliğinin sonucu olan hukuki ve ahlaki boşluk, topluluğu kendi meşruiyetiyle olan ilişkisinde bir uçurumun kenarına yerleştirir. Topluluğun içindeki yeni güç, algı dünyasındaki tüm esnekliği "kaybettirir" ve kendi kültürünü sağlamlaştırır.

Bu göçebe öznenin yapısal bozukluğu, bir otoriter rejimin ardından kopmuş ve yeniden kurulmuş bir soy bağı tarafından dayatılan değerlere sınırsız bir itaatkârlıkla bağlanıp kendini pasifliğe bıraktığı ölçüde yıkıcı olacaktır.

> Çöl diyorum ve güneşin bir bakışıyla, acıyla
> hipnotize oluyorum
> döşek diyorum ve işte, razı olunmuş bir azabın
> kuru stratejisini canlandıran şen bir mezar.
> Ama kamuflaj dediğimde, bana toz ve yıkımla kirlenmiş
> gerçeklikler esinliyorlar. Duvarlar
> bundan çok zaman

evvel yıkıldı. Ve işgalciler geçti
durmadan.

Agustín Tavitian
"Her Şeyi Şiirleştirmek Gerek"

Diasporalar, göçler, sürgünler, Latin Amerika kültürlerini ve o kültürlerin üzerine inşa edilen söylemleri meydana getirdiler. Sömürgeci seferlerden siyasi ve ekonomik nedenlerle gerçekleşen sürgünlere kadar, bu yersiz yurtsuz imgesinin hem geleneksel hem de modern Latin Amerika anlatılarında önemli bir yeri olmuştur.* Bir ulus meydana getirme düşüncesi bu yersiz yurtsuzlarla bir gerilim oluşturur ve bir kez daha modernliğin o bildik karşıtlığını üretir: uygarlık mı barbarlık mı? Arjantin'de ortak öznelliğin fabrikasyonu göçmen unsurların kaynaştırılmasım öngördü. Bu faktör belki Ermeni toplumunun yerel kültür karşısında ürettiği cevapları gözden geçirmek için önemli bir nokta olabilir. Avrupa'da ve ABD'de otokton bir üretim söz konusuyken, Latin Amerika'da bir "Ermeni" anlatısı profili şekillenmez; bunun nedeni tam olarak Güney Amerika ülkelerinin göçmen olanla yek vücut olarak kendilerini bir "ırklar potası" olarak inşa etme arzusu ve baskısıdır.

Devlet bir güç merkezidir; ama devlet her zaman bir ulus devlet değildir. Bu yüzden Judith Butler devlet terimini ulus teriminden ayrıştırarak onları birleştiren senaryonun ötesine geçmeyi dener.** Devlet yani *state* kavramını

* Florencia Garramuño, "Rebeldes modernos: os sertoes, estado y refugiados". Şu eser içinde: *Sujetos en tránsito*, Fernández Bravo, Garamuño, Sosnowski (editörler), Alianza Editorial, Madrid / Buenos Aires, 2003.

** Judith Butler - Gayatri Spivak, *¿Quién le canta al estado-nación? Lenguaje, política, pertenencia*, Paidós, Buenos Aires, 2009; *Who Sings the Nation-State?: Language, Politics, Belonging*, Seagull Books, 2007; *Ulus-Devlet Marşını Kim(ler) Söyler?* çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

"durum" anlamında alarak, eğer ulus devlet homojen ve tekil bir ulusal kimlik varsayıyorsa, devlet kavramı da bir durum anlamıyla, hukuki aidiyetin çoklu biçimi olarak, gücün dağıtımının farklı ağlarını varsayar. O zaman bir tarih, artık yerleşik olanın anlatısıyla değil, tarihin mitopoetik potansiyelini teslim eden ve soykırım versiyonundan başka şeyler söyleyen sözlü anlatılara yer verilerek yazılır.

Fatih Akın, *Yaşamın Kıyısında* (*Auf der anderen Seite*) filminde yolları birbiriyle kesişen ya da ölü bir zaman düşüncesi karşısında giderek anonimleşen çocuklarının sorularına yanıt veremeyen ebeveyn figürleri üzerinden çözülen bir toplumun hikâyesini anlatır. Cannes Film Festivali'nde 2007 yılında en iyi senaryo ödülü alan film üç bölümden oluşur. İlk bölümün başlığı"Yeter'in Ölümü"dür (Yeter'in Türkçedeki anlamı dikkat çekicidir), ikinci bölüm "Lotte'nin Ölümü" başlığını taşır ve üçüncü bölüm de "Yaşamın Kıyısında"dır. Film bir oğulun babasını aramaya Trabzon'a (soykırım zamanında en korkunç şeylerin yapıldığı kurban şehir) gelmesiyle biter, karşılaşma sahnesi gerçekleşmez ve kahraman orada yıkılmış bir halde denize (binlerce Ermeni'nin kaybedildiği o denize) bakar kalır. Toplumsal haklar savunucusu bir kadın karakter, filmin ortasında kadehini kaldırır ve ölülere içtiğini söyler. Adında ölüm olan iki bölümden sonra gelen bir üçüncü bölüm vardır: Yaşamın Kıyısında (filmin Almanca adı tam olarak çevrildiğinde "Öteki Tarafta") ya da *Auf der anderen Seite* ya da *The Edge of Heaven*. Eğer bu üç bölümün güzergâhına bir göz atacak olursak, öteki tarafın (*heaven*) bir çizgiyle belirlendiğini, filmin cennetin kıyısında olduğunu söyleyebiliriz; Hıristiyan mitolojisindeki öteki tarafı varsaymanın farklı bir biçimi. Belki de inkârcı zihniyet üzerine bir ale-

gori ve çağdaş Türk toplumunun sessizleştirilen, mezarsız bırakılan, anonim bir denize istif edilen ölülere dair bir bilme isteğidir.

> Türkiye hâlâ gerçeği saklamaya devam ettiği için bugün zehirlenmiş haldedir. Çünkü saklanan gerçek çok büyük bir suça işaret ediyor, çünkü saklayanlar iktidarı gasp etmişlerdir ve çünkü gerçekten mahrum bırakılanlar ülkedeki tüm vatandaşlardır; bu tavırla ulusun geleceğinin de zehirlenmekte olduğunu söyleyebiliriz.*
>
> Ayşe Günaysu
> İnsan Hakları Derneği
> Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı
> Komisyon Üyesi

* "Reconocer el Genocidio Armenio es la única vía de traer justica a nuestras vidas", *Armenia*, 2 Nisan 2009, Buenos Aires.

Söz: Bedenden Ayrılmak mı?

Kayıp bir zamanla yeniden karşılaşmak. Gerçekleşmemiş bir zamanla. Tam olarak anlaşılmamış bir ilk darbeyle. Biçimsiz bir kütleye biçim verme, analiz etme, yazma, tarihleştirme kararı. Öznelerin bir şeyi temsil etme ve şeyleri ilişkilendirme yeteneğinden yoksun oldukları yer olan çocukluklarından çıkması. Bir aşırılık durumu; bir taşkınlık, kayda geçilmemiş olandan kaynaklanan bir öfkenin adıdır. Deneyim olarak gerçekleşmeyen şey yazıya geçilirken bir sorgulama gerektirir. Temsilin dışına yerleştirilen uzun bir girizgâh, birleştirilmek ister ve bütün birliktelikler gibi zamana yerleşir: önce-sonra.

Çölde, Fırat'ta kaybedilen bedenler, birer boşluk olarak, Ermeni hayal gücünün sınırları içerisinde bir bedenin parçalanışının diğer temsilleriyle karşılaşırlar. Şimdi Antik Çağ Roma birliğinin biraz sonrasına, Bizans'ın ayrılışına, Latin Orta Çağı'nın başladığı zamana dönmek cüretkârlık olmaz. Hıristiyan hayatının tüm tarzları çeşitlenir, farklı egemenlikler altında farklı nitelikler öne çıkar. İsa'nın doğası çevresinde dönen Hıristolojik polemikler buradan kaynaklanır. Bedene bürünme ekonomisi üzerine tartışma şu soru çevresinde döner: Tanrı'dan gelenler ve insana özgü olanlar tek bir varlığı, İsa'yı meydana getirmek için bedene bürünmüş Söz'de nasıl bir araya gelmişlerdir?

Bedene bürünmüş sözün insani ve tanrısal olan doğası arasındaki farklılık, "dillerin iletişimi" olarak adlandırıla-

gelen şeyi ortaya çıkarır; yani insana Tanrı'nın oğlu nitelemesi ya da tanrısal Söz'e insanın zayıflıkları atfedilir. Bedene bürünmüş Söz kişi birliği olarak anlaşılmaya çalışılır ki Doğu kiliseleri öyle anlamazlar. Monofizitler bedene bürünmüş yerine çarmıha gerilmiş nitelemesini kullanırlar.

Buraya kadar şiirlere, şarkılara, romanlara, gazetelere bırakılan izlerden yararlanarak parçalı bir kimliğin profilini çıkarmayı deneyen bir gezinti yaptık; bu kısımda insani olana dair bir anlatı kurma çabasında ortaya çıkan ilk belirtilerdeki (ortaya çıkarılan-kaybedilen) beden dinamiği üzerinde duracağız; Ermeni hayal dünyasındaki İnsan-Tanrı üzerine eğileceğiz.

Monofizitizme göre, eğer birlikten önce iki farklı doğa varsa, "birlik"te bunlardan yalnızca bir doğa vardır: "Tektir bedene bürünen Söz'ün doğası." Efes Konsili kararının ikinci kısmını ("babasıyla aynı tözdendir, tanrısallığı itibariyle; bizimle aynı tözdendir, insanlığı itibariyle") reddeder. Batı kilisesinde, her iki doğanın da özellikleri korunmuş ve tek bir kişide ve tek bir hipostazda* bir araya getirilmiştir. Ancak Doğu kilisesinde, İsa'nın bedeni, Söz'ün gücü sayesinde çürümekten korunmuş olarak ortaya çıkar. Bedene bürünmüş sözün tanrısallığında çok fazla ısrar edilir ve tüm insanlık yeterince değerli olmama tehlikesine, hatta bütünlüklerini kaybetme tehlikesine maruz bırakılır.**

5. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Ermeni kilisesi Hıristolojik polemiklerin dışında kalır; Ermeni Hıristiyanlığının tüm gücü Sasani işgaline karşı gelişen direniş hareketi için kullanılır. Bu durum yüzünden Ermenistan 451 yı-

* Temel, dayanak. Tanrı'nın üç temel vasfından her biri. Tanrı ve insanın İsa'nın şahsında birleşmesi.

** "El Oriente Cristiano". Şu eser içinde: *Nueva Historia de la Iglesia*, Tomo I, Desde los orígenes a San Gregorio Magno, Madrid, 1982.

lında gerçekleşen Kalkedon Ekümenik Konsili'ne katılamaz. Daha sonra 505 yılından itibaren Mezopotamya ve Suriye'den gelen monofizitler Konstantinopolis'e karşı kendi partikülarizmlerini kabul etmeleri için bastırırlar. 5. yüzyıl boyunca alfabenin oluşturulmasına odaklanan kültürel bir gelişme ortaya çıkar, Ermenice kültür dili kategorisine yükselir, sonraki yüzyıllarda Kilise tarafından Aziz Çevirmenler (Surp Tarkmançats) ilan edilecek olan din adamları kutsal metinleri çevirirler, özgün tören usulleri ve sıralaması yaratılır, özgün bir edebiyat filizlenir. 7. yüzyılda Ermenistan'da belki de Batılı romantik sanatın uzak kaynaklarından biri olan kubbeli kiliseler ortaya çıkar.

Tarihçi Ashot Artzruni Ermeni kilisesinin, İsa'nın tek bir kişilikte birleşen Tanrı ve mükemmel insan olduğunu söyleyen İznik kararına sadakatini koruyarak kendini yenilemediği görüşündedir.* Ancak Katolik Kilisesi, Kalkedon Konsili'ne bir temsilci gönderilmemesini ya da bir onaylama bildirilmemesini, Ermeni kilisesinin bahsettiği İsa'nın şahsında beliren insanlığın artık onun tanrısallığına dahil edildiği şeklinde yorumlar.

İçine katılan, tüketilen, gömülen olmak. Tanrısal doğanın içine bırakılan beden, batar, dibe çöker. Tanrısallık insanlığın, toplum bireyin, toplumsal kimlik tekil kişiliğin üstüne yerleştirilir.

Beden gibi çok temel kavramlar üzerine kültürel çevirilerin ve melezlemelerin hangi biçimlerde gerçekleştiğini böyle keşfediyoruz. Yine de burada bir ikinci tur daha atıp erkek ve kadın bedeni üzerinde farklılaşan bakış açısı üzerinde de durabiliriz.

---

* Ashot Artzruni, *Historia del pueblo armenio*, Fundación Ararat, Buenos Aires, 1971.

Ve bu da kadın olarak kabul edilir
ruhların arzusu yerine getirilinceye kadar.

Ğazaros Ağayan
"Areknazan"

Destan, Areknazan'ın bir kadın olarak büyüdüğünü anlatır ama kadın olduğuna ikna olsa da, kız kardeşlerin en güzeli de olsa, kadınlara özgü şeylerden nefret etmekte ve yapmayı reddetmektedir. Annesi yoktur, babası onu ava götürür, at binmeyi, silah kullanmayı öğretir. Baba artık yaşlandığında ve iyice parasız kaldığında kızlarından kralın ordusuna yazılmalarını ister. Arek gönüllü olur, hemen gidip orduya katılmak ister, bunun üzerine babası onu erkek gibi giydirir. Saray yolunda maskeli bir savaşçı Arek'e meydan okur, o da kılıcını çekip hücum ederek karşısına çıkar. Tam rakibini alt edip kafasını kesmek üzereyken, rakibi maskesini çıkarır ve Arek onun babası olduğunu görür. Bu şekilde, baba kızının "erkekliğini" kanıtlamıştır. Kralın bir kızı vardır, Nenufar. Arek'e âşık olur ama Arek onu reddeder, bunun üzerine kız hasta olur. Kral, Arek'ten kızını iyileştirmek için ölümsüzlük pınarına gidip su getirmesini ister. Arek pınarda kendisine su veren ve bir dilek dilemesini isteyen bir periyle karşılaşır. Arek erkek olmayı diler.

Sonunda, Nenufar Arek'le evlenir ve Arek'in hayatını "uzun bir balayına çevirir". Burada erkekliğin nasıl kurulduğunu okuyabiliriz. Oğul, erkekliğini kanıtlamak zorundadır, bunun için önce kadın olmalıdır. Ama oğul sadece savaşarak (savaşmak kılık değiştirmenin bir parçasıdır) erkek olmaz, gerçek bir erkeğe dönüşümü ancak âşık olunca gerçekleşir. Adem'in kaburga kemiğinden ya da rüyasından doğar Havva. Burada Areknazan'ın rüyasından bir erkek doğar. Savaşlar, meydan okumalar, destanlar kültü.

Cinsiyetlerin Konumları

Sana yüzyıllar boyu
düşmana karşı savaşma gücü veren,
iradenin ateşini her zaman canlı tutan,
seni yeniden hayata döndüren o ruh
şimdi kayaya çakılı bir kartal oldu.

Silva Gabudikyan
"Halkıma"

Jöntürkler, Zafer Toprak'ın işaret ettiği gibi,* siyasi devrimlerini sosyal bir devrimle ya da *Yeni Hayat* diye adlandırdıkları şeyle sürdürmek istiyorlardı. 1908 devriminin dogmaları "Yeni Hayat"ın ya da onun eş anlamlısı "Milli Aile"nin, eski ataerkil yapının yerini almasını emrediyordu. Batı modernizminin aşk temelli bir ilişki çevresinde şekillenen tek eşli, heteroseksüel, çekirdek aile söylemi, bir kadınlar toplumu olarak temellenen mevcut hane içi hayatla çelişiyordu. İlerleme düşüncesi İslam öncesi Türk kaynaklarına ve Orta Asya kökenli destanlara ve söylencelere başvuruyordu. Anlatılar, toplumu bireyin üzerinde tutuyordu. Bu temsiller arasında Doğu dünyası için bir Jean D'arc efsanesi de "çevrildi". Orada da, çağdaş Avrupalının hayalinde olduğu gibi, Jean'ın erkek kıyafeti savaş meydanı için mecburiyet olarak görülür ve önemsenmez. Ulusal görev kalıbına dökülen insan hayatı ile kadınların hayata

* Zafer Toprak, "The Family, Feminism and the State during the Young Turk Period, 1908-1918". Aktaran Deniz Kandiyoti, "Algunas cuestiones incómodas sobre las mujeres y la modernidad en Turquía". Şu derleme içinde: *Feminismo y modernidad en Oriente Próximo*, (ed.) Lila Abu-Lughod, Ediciones Cátedra, Universidad de Valencia, Madrid, 2002; "Some Awkward Questions on Women and Modernity in Turkey". Şu eser içinde: *Remaking Women: Feminim and Modernity in the Middle East*, (ed.) Lila Abu-Lughod, Princeton University Press, 1998, s. 270-87.

etkin katılımı üzerinden bir kalıba dökülen ulus düşüncesini eklemleyen bir kadınlıktı bu. Kuşatma altında bir ulus, kırılgan bir içsellik ve sürekli mücadele içindeki bir ben olarak kadın metaforu, İran ulusal kimliğinin amblemi.*

Kamusal olanla özel olanın Batı toplumundakiyle aynı anlamlara gelmediği bir ilişki içinde temellenen bir toplumda kadının, eşin ve annenin kendini kocasına adaması gerekmez, orada kadınların ve erkeklerin temel sadakatleri ailelerine yöneliktir. Bu yüzden, evli çiftin ideali yalnızca üzerinde uzlaşılmış bir evliliğin dünyasını kapsamaz. Dolayısıyla, arkadaşlar arasında bir evlilik, daha çok, burjuva düşlerinin bir çevirisidir.

Ulusun hizmetinde besleyen bir anne olarak kahraman kadın, coğrafyayı (toplumsal ve şahsi) bir savaş alanı olarak görür. Ermeni ikonografisini ve Erivan'daki *Ermenistan Ana* heykelinde kadının nasıl da bir savaşçı olarak temsil edildiğini hatırlayalım. Yalnızca soykırım geçmişine, erkeksiz kalan, ailesini ve ulusunu yeniden kurmak zorunda olan o kadına gönderme yapmaz; aynı zamanda savaşa yalnızca erkeklerini "vermeyen" kendisi de kendi bedenini savaş için sunan/sunmaya devam eden bir kadın olarak Karabağ'daki mevcut duruma da işaret eder.

Savaştaki cinsellik düşkünü kadının kökeni, *Afrodita Mylitta* kültüne ve efsanesine gider, isim Yunanların, Babilli ve Asuri tanrıça İştar ve Anadolulu Astarte için kullandıkları isimdir. Batı dünyasının, özellikle de Roma'nın,

* Zoreh T. Sullivan, "¿Eludir a la feminista, desbancar lo moderno? Transformaciones en Irán durante el siglo XX". Şu eser içinde: *Feminismo y modernidad en Oriente Próximo*, (ed.) Lila Abu-Lughod, Ediciones Cátedra, Universidad de Valencia, Madrid, 2002; "Eluding the Feminist, Overthrowing the Modern: Transformations in the 20th Century Iran". Şu eser içinde: *Remaking Women: Feminim and Modernity in the Middle East*, (ed.) Lila Abu-Lughod, Princeton University Press, 1998, s. 215-42.

anaerkil hatıralardan ve Helenik-Asyatik etkilerden kurtulmak için unutmayı denediği köken. Ataerkillik kesin olarak On İki Levha Kanunları'nın Roma Cumhuriyeti'nde geçerlik kazanmıştır, Julius ırkının annesi Venüs'ün Asyatik miti, Roma efsanelerinde ve tarihinde yerini kaybetmeye başlamıştır. Kadının ahlaki bütünlüğüne dair Batılı görüş, kişisel mülkiyet düşüncesiyle birlikte işlerlik kazanıp gelişti ve kadın iffeti kısmen bir beden sahibi olmanın bir bileşenine dönüştü.* Efsane dünyasının figürleri iffetin varlığını libidodan yola çıkarak yeniden yorumlarlar. Batı ise cinsel düşkünlükle, tümüyle hayvansı işleyişini birbirinden gittikçe daha da ayrı tutar. Olimpos tanrıları ve temsilleri Asyatik tanrılara ve temsillerine karşı giderek daha çok alan kazanır. Buna rağmen, Doğu'yla Batı arasındaki sembolik sınır bölgelerinde (Ermenistan) o en eski figürleri ve onların kültürel işlevlerini hâlâ hayatta tutan bir gerilim gözlemlenebilir.

Barcelona Çağdaş Kültür Merkezi'nde, 2003 yılında "Harem Fantezileri ve Yeni Şehrazatlar" başlıklı bir sergi açıldı; sergi *Batı'daki Harem* isimli bir kitap da kaleme alan Faslı yazar Fatma Mernissi tarafından tasarlanıp yönetildi. Sergi, Doğulu minyatürler ve Batılı tablolar arasında bir diyaloga izin veriyordu. Böylece Gérôme, Delacroix, Picasso ve Ingres eserleri, Abdullah Buhari gibi Türk sanatçıların eserleri ya da efsane kahramanı Şirin'i gösteren Pers minyatürleri karşısında, onlarla beraber görülebiliyordu. Batının hayal gücünde haremin nasıl da çıplaklık ve sessizlikle öne çıktığı gözlemlenebiliyordu. Uzanmış, sessiz, sakin halleriyle kadınlar kırılgan imgeler olarak sergilenir-

* Pierre Klossowski, *Origenes culturales y miticos de cierto comportamiento de las damas romanas*, Arena libros, Madrid, 2006; *Origines culturelles et mythiques d'un certain comportement des dames romaines*, Fata Morgana, Paris, 1968.

ler. Diğer tarafta ise, tam aksine, bir minyatürde resmedilen İranlı muhteşem kadın kahraman Şirin bir maceracıya dönüşmüş köle kadın olarak görünür. Erkekler ise Batı resimlerinde sadece bakarlar, gözlerler ya da uzak dururlar; harem ortamında katıksız birer dikizci gibidirler. Ama Doğulu eserlerde, erkek, temsilin aktif taraflarından biri olarak resmedilir, kul köle olan ya da şüpheler içinde bir âşık olarak sergilenir.

Kadına dair bu farklı kavrayış, Batılı erkekte, Doğulununkinden çok farklı bir fanteziyi söyler. Batı'da arzulanan kadın hareketsizdir, uyuyan güzeldir; Doğulu erkeğin fantezileri ise Şehrazat ya da Şirin gibi ismi olan aktif kadınlar üzerinedir. Kıtalar aşabilen, vahşi hayvanları avlayabilen kadınlardır. Bir ortaçağ İran edebiyatı efsanesi olan Şirin, bir Ermeni prensesin hikâyesini anlatır; bu prenses krallığını bırakır ve uğruna her şeyden vazgeçmeyi göze aldığı İranlı bir gencin ardından İran'a doğru yollara düşer. İranlı yönetmen Abbas Kiarostami 2008 yılında Venedik Film Festivali'ne Şirin isimli filmiyle katılır; çarşaflı yüz on dört aktrisin sessiz yüzünde, teslim olmayan, başkaldıran bir kadının anlatısı karşısında duydukları heyecan sergilenir. İran'da Şah Rıza Pehlevi tarafından, kadınları özgürleştirmek için uygulamaya koyulan zorunlu plan çerçevesinde yasaklanan çador, sömürgeci niteliklere sahip bir rejime karşı devrimci bir protesto sembolü olarak kullanılmıştır. Bu haliyle çarşaf zıt tarafların simgesi olur. Çünkü çarşaf Arap dünyası için de, çoğu zaman Batı sömürgeciliğinin unsurları olarak görülen modern hallere karşı bir tepki gösterme biçimi olmuştur.*

* Lila Abu-Lughod, "El matrimonio del feminismo y el islamismo en Egipto: el repudio selectivo como dinámica de la política cultural postcolonial". Şu

Arjantin'de günlük *Página 12* gazetesine yazdığı "Ermeni Soykırımı Üzerine" başlıklı makalesinde* Jose Pablo Feinmann kurbanla özdeşleşme üzerine şöyle yazar: "Bir Ermeni Anne Frank yok. Anne'ınkiyle aynı tatlılıkta bir yüz yok, hiçbir Ermeni çocuğun, içimizi onunki gibi şefkat ve acıyla dolduran bir gülümsemesi yok. Hukukçu Carlos Rozanski, çocukluğunun geçtiği Boedo mahallesinde, her yıl nisan ayı boyunca asılı kalan bir afişte raflara dizilmiş kesik başlar gördüğünü anlatıyor... Ama bir çocuğun o görüntülere sırtını dönmeye ve bakmaktan kaçınmaya sevk eden bir itilme, dayanılmaz bir korku hissetmemesi imkânsızdır." Feinmann, bir çocuk için imkânsızdır, der; sanki cümlenin şöyle de okunabileceğini açıklamaya ihtiyaç duyar gibi: Bir itilme hissetmemek imkânsızdır.

Belki masumdur altı çizilen bu farklılık, belki samimidir. Günlük tutan öksüz kalmış güzel bir kızın etrafından dönen bir hikâye veya raflara dizilmiş tüyler ürpertici kesik başlar. Hatırlamanın bu farklı biçimleri tesadüfi değildir. Anne Frank Almanya'da, Hesse'de doğmuş bir kız çocuğu, kesik başlar Küçük Asyalı kişilere ait. Holokost belleğinin güzel bir Alman Yahudi kız çocuğunun günlüğü üzerinden gerçekleştirilen inşası, Batılı ve Hıristiyan medeniyetin vicdanının karşılığıdır. Genel olarak Avrupa, özel olarak ise Almanya için bir kırılma, aydın ve mantıklı bir dünyanın korkunç gölgesi anlamına gelen *Şoah*, Batı kültürü reji-

eser içinde: *Feminismo y modernidad en Oriente Próximo*, (ed.) Lila Abu-Lughod, Ediciones Cátedra, Universidad de Valencia, Madrid, 2002; Abu-Lughod, Lila, "The Marriage of Feminism and Islamism in Egypt: Selective Repudiation as a Dynamic of Postcolonial Cultural Politics". Şu eser içinde: *Remaking Women: Feminim and Modernity in the Middle East*, (ed.) Lila Abu-Lughod, Princeton University Press, 1998.

* José Pablo Feinmann, "Sobre el genocidio armenio", *Página 12*, 26 Nisan 2009, Buenos Aires.

minde müsaade edilemez ve akıl almaz olarak görülen bir durumu onarma biçimi olarak hatırlanmaya ihtiyaç duyar.

Ermeni Soykırımı Küçük Asya'da gerçekleşiyordu ve Avrupalıların ve Batı'nın, Asya dünyasına dair önyargılı bir fikri vardı, onarıcı anlatılara ihtiyaç duyulmamasına dayanan bir fikir. Bu yüzden, Soğomon Tehliryan'ın Talat Paşa cinayeti nedeniyle yargılanmasının ikinci gününde savunma avukatı Johannes Werthauer şöyle der:

> Belki de, insan hayatının daha değersiz olduğu Asya'da bu tür zulümlerin anlaşılır olduğunu söylemek haksızlık olur. İki önemli Fransız düşünür Gustave Lebon ve Henri Barbusse'ün bu konudaki teorisi şudur: Suçları işleyen tekil kişilerin ardında, onları teşvik eden bazı ruhlar veya şeytanlar vardır.

Hukuk Fakültesi profesörü, savunma avukatı Kurt Niemeyer de aynı yargılamada şu düşünceyi ileri sürmüştür:

> Doğulu insanlar, bir eylemin yasal veya yasadışı sayılması meselesine bizden farklı yaklaşır.

Ve Mahkeme kararında da şöyle denir:

> Türkler 1683'te Viyana kapılarına dayanmıştı. Almanya'ya gelmiş olsalardı, bu ülkeden geriye pek bir şey kalmazdı. Bu güneylilerin kanla yıkanmış bir tarihi vardır. Sadece Türkler değil, Ermeniler için de geçerlidir bu.

Asya'da bu tür vahşilikler anlaşılır olarak kabul edilir, orada insan hayatı daha az değerlidir. Güney halkları arasında kanlı bir tarih vardır, Doğuluların bize göre bir eylemin meşruluğu ve gayri meşruluğu üzerine farklı düşünceleri vardır. Nazilerin yaptıklarına karşı telaffuz edilmeleri mümkün olmayan cümlelerdir bunlar. Kimse Holokost'ta

yaratılan vahşetlerin "anlaşılabilir" olduğunu söyleyemez. Avrupa'nın (Batı) olaylarla ilgili yaptığı yorumlar, kurduğu anlamsal çerçeveler, sürdüğü izler kendi içinde bir yargı içeriyor. Parçası olmayanın, kurtarılmayı gerektirmediği yargısı. Sonuç olarak, eğer kurban-katil denklemindeki iki terim de yabancıysa ya da biri yahut ikisi birden Avrupa kültür geleneğine aitse kurbanların değerlendirilmesi de (bazı kurbanlar diğerlerinden daha çok kurban) farklı olacaktır mutlaka.

Yani, yaşananla özdeşleşme sevimli bir Anne Frank'ın varlığıyla değil, yalnızca sevimli bir Anne Frank hikâyesinin anlatımı "seçildiği" için gerçekleşmektedir. Sevimli bir Anne Frank hikâyesi seçilir, çünkü o güzel ve kültürlü Almanya'nın ortasında doğmuştur. Kesilmiş başlar ise Avrupa'nın Doğu hakkında sahip olduğu vahşilik düşüncesiyle örtüşür. Asya'da ya da Afrika'da gerçekleşen olaylar, şeylerin paylaşımını yeniden yaparak adalet duygusuna ambargo koyan bir dağıtımla hegemonyasını yeniden kuran siyaset akademisi için merkezi değildirler. Holokost'a dair bellek aynı zamanda Batılı ve Hıristiyan adalet duygusunu besleyen bir yapıdır. Oysa Ermeni Soykırımı üzerine yapılacak sembolik bir güç ve güçsüzlük "dağıtımı", ancak "kan dökücü" oldukları düşünülen iki halk arasında yapılacaktır.

İhanet Yarası

Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2009 yılının 7 Mayıs günü Prag'da düzenlenen bir Avrupa Birliği zirvesi kapsamında bir araya geldiler. İki devlet başkanı arasındaki görüşme, Ankara ve Erivan'ın diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ve sınırların açılması için bir "yol haritası" oluşturulduğunu açıklamalarından iki hafta sonra gerçekleşti. Diyalog, Karabağ bölgesindeki barış sürecinde kilitlendi. Ermenistan'ın ilişkileri yeniden kurmak için önkoşulsuz görüşmeye hazır tavrı, Türkiye'nin, ilişkileri yeniden başlatmanın ancak tartışmalı bölgedeki birliklerin çekilmesi durumunda mümkün olacağını belirten tavrıyla karşılaştı. "Yol haritası"nın içeriği kamuoyuna açıklanmadı.

Bu yaşananlar bir açık yaraya dokunur. Ermenilerin ruhu sadece, imparatorluk döneminde uğradıkları ihanet, Türkler tarafından maruz bırakıldıkları acılar sebebiyle yaralanmamıştır. O yara, meşruiyeti insanları koruması için tanınmışken, şartları belirlenmiş olan bir arada yaşam kurallarını uygulamak yerine o kuralları ihlal edip insanları öldüren bir idarenin işlediği suç yüzünden de açılmamıştır yalnızca. İhbarı, içerden ihaneti, "kendini bu davaya verenlerin" ele verilişini görmekten gelen çok derin ve sorunlu bir şey de bu yaranın müsebbibidir.

Ermeni Devrimci Federasyonu Ermenistan Yüksek

Konseyi üyesi ve Karabağ'da da savaşmış eski bir asker olan İgor Sarkisyan, kendi vatandaşlarının sadakatinden duyduğu şüphe karşısında mücadeleye bağlılık düşüncesini tazeleme gereği duyar:

> Halkımız yeniden silahlanmaya ve Ermeni kanı pahasına özgürleştirilen toprakları savunmaya her zaman hazırdır.

Eski bir savaşçı olan Vrej Danielyan'ın da özgürleştirilmiş toprakların iadesine dair rivayetler karşısındaki tavrı çok nettir:

> Her Ermeni, sınırları savunurken aslında kendi evini ve ailesini savunmakta olduğunun farkına varmalıdır mutlaka. Biz topraklarımızı özgürleştirdik ve savaş kuralları kanla kazanılan toprakların yine kanla savunulması gerektiğini söyler.*

Sahtekârlık, korkaklık, ikiyüzlülük, ihaneti tercüme etme biçimleridir ve kimliğe dair çelik gibi bir fikir oluştururlar. Yerleşilen toprakların vatandaşlığını kabul etmeyi pek de soylu bulmayan bir fikir mesela. Kaliforniya (1908-1981) doğumlu yazar William Saroyan, İngilizce yazmasına, yazılarının yayımlandığı yerler ve üzerine yazdığı şeyler Amerikalı olmasına rağmen kendisini yazmaya iten ruhun Ermeni ruhu olduğunu söylerdi. "Bu yüzden ben bir Ermeni yazarım" derdi ve büyükannesinin sürekli tekrar ettiği sözü aktarırdı: "Seni övenlerden kork oğlum. Seni sevmediklerini göreceksin."

Kabzası kardeşin parmak izlerini taşıyan bir bıçağın açtığı yaralar. Ya da, Kutsal Kitap'ta anlatıldığı gibi, kardeşini öldürenin üzerine konan nişan mıdır bu? Bir damga,

---

* *Armenia*, Şuşi'nin kurtuluşunun 17. yıldönümü, "El espíritu de lucha fue un factor decisivo en el éxito", Buenos Aires, 14 Mayıs 2009.

belleğe seslenen bir şey. Hatırlamaya yarayan bir işaret. Arjantin'de soykırımdan kaçıp ülkeye gelen Ermeniler, Türkiye'den altmışlı yıllarda gelen Ermeniler bir arada yaşıyorlar. Ermeni toplumun bu iki kesimi arasında çok da açık olmayan bir ilişki oldu hep; şüphe ve hınç yüklü bir ilişki. Altmışlı yıllarda Türkiye'den gelen Ermeniler çok değerli bir şeylerini kaybetmişlerdi: kimliklerini. Bunun için ödemek zorunda kaldıkları bedel epey yüksek oldu. İsimlerini değiştirdiler, soykırımı takip eden yıllarda Türk topraklarında yaşayabilmek için "Türkleşmeleri" gerekti. Yetmişli yıllarda Ermeni toplumuna ait kurumlarda, bu yeni göçlerle ilgili bir tür nefret vardı. Neşeli tabiatlı insanlardı, dikkat çekmeyi seven, Ermeni dilini iyi bilen ama aile içinde Türkçe konuşan insanlardı. Bu sıkıntılı ilişkinin ekonomik nedenleri de vardı elbette: Türkiyeli Ermeni grubun üyeleri Arjantin'e kendi işyerlerini açmaya yetecek kadar parayla gelmişlerdi. Bu, perde arkasında başka olayları gizleyen bir sahneydi. Ama yine de ilişki sessizliğin işgali altındaydı, hatta aynı sessizliğin ilişkiyi bugün bile işgal ettiğini söyleyebiliriz.*

Türkiye'den 1962 yılında, daha iki yaşındayken gelen bir Ermeni'yle, soykırımdan kurtulanların torunu olan ve Arjantin'de 1960'ta doğan bir Ermeni arasındaki sohbette; çocukluklarında okul arkadaşı olan bu iki adam arasında yakın zamanda gerçekleşen sohbette Arjantinli-Ermeni bu ilişkinin o ana kadar dile getirilmemiş bir yönünü anlatır:

* "Davutoğlu: 24 Nisan'ı iyi yönettik", 6 Eylül 2010'da Milliyet gazetesinde yayımlanan Taha Akyol imzalı söyleşide, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu şöyle diyordu: "Türkiye Cumhuriyeti'nden yurtdışına göçmüş Ermeniler, 'Türkiye diasporası'dır! Ermenistan'ın diasporası değil! Ermeni diasporasının da hepsini aynı kefeye koymayacağız. Tavırlarına göre diyalog kuracağız."

P. ailesi ülkeye çok parayla gelmişti, çünkü soykırım sırasında dedesi bir muhbirdi. Türklere bilgi aktarıyordu; kim, nerede, hangi köyde kaç Ermeni var, bunlar kimdir, söylüyordu. Sonra Türkler gidiyor ve onları öldürüyorlardı. Bilemeyiz tabii (anlatı, bu tür şeyleri bilen ama susan Arjantin Ermeni toplumunun öznelerini kast ederek çoğulu kullanıyor) bu ailelerin malları onlara mı geçti, bunu bilemeyiz. Yine de böyle olduğunu düşünürüz. Üstelik yalnızca P. ailesi değil, T.'lerin dedesi ve F.'lerin amcası da öyleydi.*

Türkiye doğumlu Ermeni, Arjantinli Ermeni nüfustan kendine yöneldiğini hissettiği onca yıllık aşağılayıcı bakışın nedenini ancak o zaman anlar. Sonradan gelen Ermenilerin kaybettiklerine ve farkına bile varmadıkları o kayba bir türlü akıl erdiremeyen bir horgörüydü bu. Bu yüzden, farkında olmadıkları için, bir zamanlar kimlikleri olan bu şeyi geri kazanmayı da bilmiyorlardı; yani kendilerini geri kazanmayı.

Diğer taraftan, ihanete dair sessizlik de vardı. Çatışmaya "uzak" bir ülkede, akrabalarına ihanet etmiş Ermenilerle bir arada yaşama duygusu. Türkiyeli Ermeni nüfusta çok bariz olan unutmak ve anı yaşamak arzusu, Arjantinli Ermenilerin unutmamak ve geçmiş için mücadele etmek arzusuna çarpıyor. İnkârlar birbirine eklendikçe daha da zorlaşan bir çarpışmaya dönüşüyor. Türkiye soykırımı reddediyor, Türkiyeli Ermeniler kimliklerini kaybettiklerini kabul etmiyorlar. Zarların bu kombinasyonu karşısında, kendi içlerinde durumu yargılamadan duramayan Arjan-

* Kimlikler saklı tutulmaktadır. Sohbet, yoğun bir Ermeni nüfusuna sahip olan ve Ermeni toplumuna ait sosyal kurumların çoğunun bulunduğu liman mahallesi Palermo'da bir barda gerçekleşmiştir.

tinli Ermeniler, kendileri de kurban olan bu insanları affetmiyor ve sürekli bir vicdan azabı yaşıyorlar. Hainler, kalleşler, teslimiyetçiler; eğer büyük suç (soykırım) tanınmazsa, o suçla gerçekleştirilen cinayetler nerede aranıp tanınmaya başlanacak?

> Bazen annemin memelerini görüyorum rüyamda.
> Rüyamda, annem çıplak
> ve beşiğimi sallıyor
> bir yandan da nar taneleri yiyor
> bir yandan da ayçiçeği tohumları yiyor.
>
> Bazen rüyamda yalnızca bir memesi oluyor.
> Rüyamda annemin yalnızca bir memesi oluyor
> beni memesine bastırıyor, çığlıklarımı kesiyor.
> Nar taneleri sanki kanlı birer kist gibi
> memelerini kirletiyorlar.
> Ayçiçeği tohumları kuru birer gözyaşı gibi
> ayaklarına dökülüyor.
>
> Naira Kuzmich
> "Genesis"

Amerikalı Ermeni şair Naira Kuzmich meme kanserine yakalanan Ermeni kadınlarını bir yüzleşmeye çağırdığını söylüyor:

> Ermeni kadınlarının meme kanserini bir tür kendi bedenlerine *ihanet* olarak gördüklerini düşündüm hep; memelerinin, çocuklarına hayat verdikleri o şeylerin, günün birinde onların hayatlarına son vereceğini. Meme kanserini Ermeni anneliği bağlamında yazmayı denedim. Nar bizim kültürümüzün bir sembolüdür, ayçiçeği tohumları da halkımızın bir eğlencesi. Şiirin sonunda hüzün verici imgelere dönüşen bu iki değerli nesne memelerimizin

ihanetçi doğasını* yansıtıyorlar, aynı zamanda doğurmayan kadınların durumunu anlamayan, değerli bulmayan bir toplumun doğasını da.**

Hem şiirsel imgelemden, hem de yazarın yaptığı açıklamalardan diaspora Ermenilerinin ihanet içinde oldukları fikrini gözlemlemek mümkün. Bu kısmı, şu on satırdan kısa paragrafı iki fırsat için kullanarak bitiriyorum. Bedendeki eksiklik düşüncesini öne çıkaran şey şu "yaratma" (eserin ismini düşünün: Yaratılış) halidir, bedeni kendisi için bir yabancıya dönüştürerek bedeninin ele geçirilişini*** tecrübe edermiş gibi bir ihanetin üreticisi olma hali. Bu "ben"i yabancıya çeviren olan duyarsız, haklardan ve yakınlıktan yoksun kimlik. İçeriden bir kırılmadır bu.

---

* Her iki uygulamada da (ihanet-ihanetçi) italikler bana aittir, şair tarafından kullanılan kavramlar vurgulanmaktadır.

** *The Apple Walley Review, A Journal of Contemporary Literature*, cilt 3, no 2, Güz 2008.

*** Jean-Luc Nancy, *El intruso*, Amorrortu, Buenos Aires, 2006. *L'intrus*, Galilée, Paris, 2000.

Ulusötesi Bir Diaspora

Komşular arasında imkânsızlaşan bir ortak yaşamdan yüzyıl sonra, Türkler ve Ermeniler arasındaki çatışmalı ilişki, gerilimini şimdi de kırık bir Ermeni kardeşliğinin tam kalbine taşıyor. Öyle bir kırıklık ki bu, tek bir Ermenistan düşüncesine ya da tek belirleyicisi kan olarak saptanan bir Ermeni kimliğinin varlığına sarıldığımız sürece hep böyle kırık kalacak.

Amerikan gazetesi Asbarez, Michael Mensoian imzasıyla yayımlanan bir haberde, Ermenistan ve Türkiye sınırlarının açılmasına dair yol haritası hakkında şöyle diyor:

> Dağlık Karabağ'ın özgürlüğü için savaşan 7 bin kahraman, Osmanlı Türk hükümeti ve ardından gelen Kemal Atatürk tarafından kurban edilen bir buçuk milyon şehitten daha az değerli değildir.*

Soykırımın tanınması ve Ermenistan ve Karabağ konusunda yeni askeri kazanımların elde edilmesi bir yandan; Ermenistan'ın brüt hasılası ancak 18 milyar dolar eden ekonomisine karşı Türkiye'nin 800 milyar dolarlık ekonomisi diğer yandan, Ermenistan'ı diasporadan ayırmıştır. Türkiye, pazarlıklar için öngörülen yol haritası aracılığıyla Ermenistan ve diasporanın arasını açmayı istemekle suçlandı. Ama böyle olsa bile, açılan bu aranın hem diasporada hem Ermenistan'da günbegün gerçekleşen farklı

* *Armenia*, "La hoja de ruta es un plan para sepultar en el olvido a Armenia", 28 Mayıs 2009, Buenos Aires.

duygusal oluşumlarla ilgili olduğunu da anlamak gerek. Tanımak fiilinin farklı halleri üzerine düşünelim: etken hali, tanıyorum; edilgen hali, tanınıyorum. Böyle olduğu zaman, özne iki tarafın da birbirini tanıdığı karşılıklı bir ilişkinin himayesi altına girer.* Ötekini tanımak bir eşitlik ilişkisi içine girmektir ve diasporanın büyük bölümü Türkleri "düşman" kategorisi içine yerleştirir, mesele şu ki eğer kurban-katil kavramlarının sınırlarını belirleyen bir karşılıklı "tanınma" mevcut değilse, politik mahiyette bir pazarlık da bir yere varmaz. Zulme uğramış olma travması, atfedilen suçun affolunmaz niteliği ve şu sınırsız suçluluk duygusu, ötekinin "yanıtına" karşı araya girip sözü kesebilir. Yanıt sorumluluğu getirir. Yanıtlamak, karşılıklı konuşmak, bir şeyin başka bir şeyle "zorunlu bir ilişkide" olma hali. Bir diaspora öznesine kulak verilebilmesi, bu kopuk bağın enerjisi üzerine yeniden bir sorgulamanın başlamasını sağlayabilir.

Bir anlaşmanın bir vaat sunması gerekir ve bir şey vaat edebilmek de söyleyebilmeyi, dünya üzerinde hareket edebilmeyi, eylemlerinden ilk önce kendini sorumlu tutabilmeyi gerektirir. Destanın, trajedinin eylemlilik halindeki kişileri, Homeros karakterleri, konuşkan öznelerdir, sürekli kendi eylemlerinden konuşurlar, öyle ki sonunda Britanyalı filozof John Langshaw Austin tarafından dile getirilmiş ifadeyle şeyleri kelimelerin kendisinden yapabilecek kadar çok konuşurular. Kaybı nesneyi görüş alanından çıkarır ve alıcı öznenin hakim olmadığı bir yokluk evresine bırakır; İspanyolcadaki *reconecer* (hatırlamak) fiili *re* (yeniden) öneki ve *conocer* fiilinden türemiştir; hatırla-

* Paul Ricoeur, *Caminos del reconocimiento. Tres estudios*, Fondo de Cultura Económica, México, 2006; *Parcours de la reconnaissance*, Stock, 2004.

mak, evvelden zaten tanınan birine dair düşünceyi zihinde yeniden kurmak, belleğin işidir.

Vatan, ulus devlet, ülke, bedenin yayılıp dağılışını da biçimlendirirler, sakinleri onlarda evlerinde gibi olma duygusuyla hareket ederler; aynı ulustan olanların derilerinin altında bulunan duygudur bu. İnsan ülkesiyle bir bedene dönüşür, tıpkı kimliğin de bir coğrafyayla, bedenin kimliğini hatırlayan bir coğrafyayla ilişkide yaşanması gibi.*

Bu durum üzerine düşünmek için hem kamusal alanda hem de kişiliğin iç mecralarında yakın düşülen bir komşu karşısındaki gündelik hayat koşullarını tanımamız gerekir. Bunu denerken sosyolog Farhad Khosrokhavar'ın Filistin-İsrail ortak yaşam ilişkisi üzerine çalışırken kullandığı bir terimi kullanacağım: iç-içelik. Fiziksel ve zihinsel iç-içelik unsurları vardır. Ermenistan bakımından bunlar, Türkiye siyasi sınırları içinde kalan Ermeni bir Ararat'ın değişmez görüntüsü, Ermenistan pazarının talep ettiği Türkiye malı tüketim maddeleri, bir ekonomik gerilik hali, modernizm üzerine düşünceleri Batı'nın onayını almış bir ülkeye yakınlık olarak sıralanabilir. Ama diasporanın kültürel hayal dünyasında yer eden bir düşman karşısındaki talepleri, kimliği olumsuzlayıcı nitelikler (Batılı gelişmişliğe sahip olmamak, Türk olmamak) üzerinden tanımlayarak Ermeni algısına dair kafa karışıklığına neden olur. Çünkü Ermeni gerçekliğinde kısmen içeride, kısmen de dışarıda yer bulan niteliklerdir bunlar: İçeride Ermenistan Ermenileri olumsuzlayıcı zihinsel iç-içelik üzerinden kurmazlar kendilerini; Türk olmadıkları açıktır, bunu dünyaya göstermeleri gerekmez. Dışarıda ise, diaspora Ermenileri batıdaki geliş-

* Farhad Koshrokhavar, *Les nouveaux martyrs d'Allah*, Flammarion, Paris, 2002; *Allah'ın Yeni Şehitleri/İntihar Bombacıları*, çev: Tülay Duman, Versus Kitap, İstanbul, 2006.

mişliğin keyfini sürerler, modernizmin getireceği kazanımlar için pazarlık yapmaları gerekmez.

"Doğum yerinin poetikası artık belirleyici değil" der Peter Sloterdijk, küreselleşmenin felsefi teorisi üzerine yazarken. Simetri endişesinden enginliğin yeniden keşfine geçilmiştir. Bir kahramanlık destanı olarak sunulan o pek ışıltılı tek taraflılık romanı bir parçalanmaya, tarihsel etmenlerin atomlarına ayrılışına yenilmiştir. Küreselleşmeyi uzaklıkları ortadan kaldıran teknik kaynaklara sahip olma imkânına çevirmiştir.

> Devletin varlığının meşruiyeti artık Hobbesyen işlevlerine indirgenemez, yaşamsal fırsatların ve konfora erişimin genel dağıtımcılığını yapıp vergi toplamak üzerine temellenmiş bir devlettir artık. Kendini vatandaşlarının her konudaki hayali terapisti olarak, böylece de pek çok kişi için maddi ve hayali sevginin güvencesi olarak sunmaktadır.*

Bir yerde yaşamak ölçmek ya da indirgenmek değildir; insan evine gelir, uzantısını tecrübe ettiği ve ürettiği bir ortamda tekrar tekrar görünür olur. Böylelikle hem ulusal devlet hem özne kendilerini yeniden tanımlanmış bulurlar ve bu tanımlar modernitenin tanımlarından farklıdır. Çokkültürlülük ve yerleşilen ülkenin günden güne artan etkileri Khosrokhavar'ın "ulusötesi *yeni-ümmet*" adını verdiği şeyi biçimlendirirler (bakınız *Les nouveaux martyrs d'Allah*). İletişim araçlarının, özellikle de internetin etkisi yeni bir hayali tipi devreye sokar. Vurgunun görüntüye yapıldığı İngilizce ya da Ermenice hazırlanmış videolarda,

---

* Peter Sloterdijk, *En el mundo interior del capital: para una teoría filosófica de la globalización*, Editorial Siruela, Madrid, 2007; *Im Weltinnenraum des Kapitals: Für eine philosophische Theorie der Globalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2005; *Kapitalist Dünyanın İç-Evreninde*, çev: İlknur Aka, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.

savaşçı kimlik, diaspora öznesinin kökenine nostaljiyle bakmayıp dışarıdan onayladığı "Ermeni"nin anlamı esas alınarak onun üzerine kurulur.

Bu yüzden, Ermeni ve diaspora gerçekliği üzerine bu farklı bakışlar törpülenmesi gereken bir gerilimin tezahürleri değildir, çoklu olmanın anlamına aittirler. Tek değil pek çok Ermenistan vardır ve hiçbiri diğerinden daha meşru değildir. Ermenistan'daki Diaspora Bakanlığı'nın kuruluşu üzerine yapılabilecek olası okumalardan biri, Ermeni devletinin dünyanın dört bir yanına saçılmış diğer Ermenilere kadar uzanan bir hegemonya kurma arzusu olacaktır. Bir resmi tabela aracılığıyla eylemlerini meşrulaştıran, söylemleri birleştiren, bir kimliğe dair resmi tanımlamalar oluşturan bir bakanlık. Buna rağmen, böyle bir bakanlığın kuruluşu, boğulan birinin çırpınışlarından başka bir anlam ifade etmez. Hem dijital gazeteler, hem Youtube'daki videolar ve sosyal ağlardaki gruplar bize periferi (Anavatan değil, ne de onunla aynı çıkar ve çelişkilere sahip) pozisyonunu giderek sağlamlaştıran bir diaspora resmi sunuyor, bu kullanıcılar (ağlarda "milliyetler" yok) birbirleriyle sürekli bir ilişki kurmuş durumdalar ve vatandan çok öte bir vatanseverlik ve aidiyet duygusunu besliyorlar. Farklı ülkelerden finansal katkı sunma biçimleri olarak merkeziyetçi olmayan bir işletme ve ilişki biçimi olarak iletişim teknolojileri kimlikleri tanımlayan geleneksel sistemlerden kaçıyor. Akıllı cihazları benimsemek, tıpkı alfabede, matbaada ve başka pek çok teknolojide olduğu gibi, zorunlu olarak kişisel bedenin sınırlarını aşan yeni bir psikoloji yaratıyor.* Sosyal ağlar öznelliğe, aidiyete, topluma, gerçeksiliğe dair

* Alejandro Piscitelli, *Ciberculturas 2.0*, Paidós Contextos, Buenos Aires, 2002.

merkezi düşünceleri yeniden tanımlıyor. Fiziksel olarak uzak olan kişileri birbirine bağlayan ortak inançlar ve pratikler bu sanal ve siber uzay gruplar arasında özellikle heyecan verici görülüyor. İnternet yerel olarak bir bilgi dağıtım ağına bağlı bilgisayarlar anlamına gelir. Her kullanıcının evinden ya da çalıştığı yerden bağlanmasıyla uzaklıklar geçerliliğini yitiriyor; herhangi biri tüm dünyadan milyonlarca kişiyle bağlantıya geçmekte özgür oluyor. Seslere, animasyonlara, fotoğraflara, grafiklere, görüntülere ulaşılıyor. Herhangi bir insanın (anlatıya dönüştürülebilen, yazıya dökülebilen, görselleştirilebilir, müzikleştirilebilir olan) herhangi bir deneyimi, kimseye hiçbir ayrıcalık tanınmayan, çok farklı yerlerden ulaşılabilen karmaşık bir yapı içinde birbirine bağlanıveriyor ama özellikle, diye vurguluyor Piscitelli burada, bize neyi, nasıl yapacağımızı, hangi yolu tutacağımızı, neyi seveceğimizi ya da ilgilenmeyeceğimizi söyleyecek bir *Vatan Matan** gerekmeden oluyor bu. Bu yüzden siberuzay, elektronik araçlardaki bir yenilikten çok daha fazlasıdır, söz konusu olan hakiki olanla aynı duygunun deneyimleneceği bir mekanizmadır. Burjuva modernizmi çerçevesinde inşa edilen, koruma altındaki tekil beden, siberuzay toplumunda yeniden tescillenmiş bir bedenselleşmeye evrilen bir çeviri sürecinden geçmiştir.**

New York'tan Lola Koundakjian tarafından kurulan *Armenian Poetry Project* Ermeniler tarafından İngilizce, Fransızca ya da Ermenice dillerinde yazılmış şiirleri yayımlıyor, projenin http://armenian-poetry.blogspot.com isimli sitesinde yalnızca şiirlerle değil farklı yazarlara ulaşabileceğimiz bağlantılarla da buluşuyoruz. Oradan okuyalım:

---

* Ulus düşüncesine vurgu yapan italikler bana ait.

** *a.g.e.*

Madem ki hiçbir yere ait değilim
gelmek ve hiçbir yere ait olmayan
şeylerimi burada yapmak isterim.
Yardım eder misin... elbisemi giymeme?
Yoksa sen de sana biçileni mi deniyorsun orada?

Nora Armani

Eve, aidiyete dair yeni bir tanım, farklı ifadelerin iç içe geçmesine izin veren karmaşık biçimler üzerinden ikircikliğin hâkim olduğu bir edebiyatı kuvvetle etkiliyor. Yerleşik edebiyat kurumlarıyla bağını koparmış diaspora edebiyatı ya da toplu göç halindeki edebiyat ekonomik, politik, sosyal unsurlarla kirleniyor. Tıpkı siyasi kimlikler gibi bulanıklaşan bir edebi kimlik. Yeni edebiyatlar şimdiyi üretir; Josefina Ludmer'in deyişiyle, post otonom edebiyatlardır. Şimdiki düşünce ise kurumun var olmaya devam etmesine izin vermek, hatta ona ait olmak ama bir yandan da onu aşan, otoritesini yıkan ya da geride bırakan bir alan işaret etmeyi sürdürmektir. Kurum kendi sorunlarıyla, kendi törenleriyle, ödülleriyle devam eder ve bir gün tek başına ölüp gider.*

Müzikler eklenerek, görüntüler üst üste bindirilerek ya da Berlin'de Soğomon Tehliryan'ın yargılanışı gibi tarihsel olaylara ait görüntülerle dramatize edilerek, montajla estetize edilen ve internette dolaşıma sokulan Karabağ Savaşı üzerine videolar, yeni bir kardeşlik uzayı yaratıyor ama aynı zamanda karşılıklı bir inkâra ve kültürel yanlış anlaşılmaya da neden oluyorlar (Ermeniler tarafından Dağlık Karabağ savaşı hakkında yapılan videolara Azeriler tarafından hazırlanmış benzer videolarla yanıt veriliyor).

* Josefina Ludmer, "Elogio de la literatura mala", *Revista Ñ*, Clarín.com, 1 Aralık 2007.

Haççalanlar Toplumu

Arkadaşlarıyla özel bir dil konuşuyor,
haççalanlar toplumuna ait olmayan birinin
anlayamayacağı bir dil.

Raffi
"Haççalanların Hatıratı"

2007 yılında Buenos Aires'teki Karabağ'a Yardım Komitesi bir Ermeni edebiyatı klasiğini yeniden yayınladı: *Haççalanların Hatıratı*. Raffi tarafından 1882 yılında yazılan ve İspanyolcaya ilk çevirisi 1949 yılında yapılan bir eser. Sonradan Raffi takma ismini kullanmaya başlayan Hagop Melik Hagopyan Rusya, Türkiye ve İran arasında bölünmüş olan bir Ermenistan'daki İran tarzı feodal sistemin adaletsizliklerini ifşa eder. Merkezi gücün boyunduruğu çobanların ve köylülerin vicdanını öyle sakatlar ki onları cinayetin eşiğine getirir. "Haç Hırsızı" (belki de böyle bir çeviri daha isabetli olurdu, çünkü İspanyolcada bileşik kelimeler pek yaygın değildir, bu yüzden de Haççalanlar kelimesi başlığın ahlaksız niteliğinin önüne geçiyor. Düşünün, kilisenin siyasi gücü temsil ettiği had safhada dindar bir toplumda bir kitap çıkıyor ve adı, Haç Hırsızı.)

> Ailesini savunmasız bırakır ve uzun, çok uzun yıllar boyunca dünyayı bir ucundan diğerine avarelik ederek gezer... Haççalanın her şeyi vardır ama hiçbir şeyi yoktur. Bir öküzün iç organlarını parçalayan, ciğerini yiyen, kanını içen ve kalanını bırakarak çekip giden vahşi bir hayvana benzer. Sonra, av bulamayınca, günlerce aç kalır. Haççalan bir gün alabildiğine toktur, diğer gün kurt gibi aç. Bir gün zengindir, ertesi gün yoksul.

1915'teki büyük kıyımın öncesiydi, edebiyat bir iletişim ihtiyacının savurgan mirasçısı eğilimini açıkça belli ediyor ve tuhaf, alışılmadık, şüpheli bulduğu her konuda sözcükler aramış olmanın mutluluğuyla korku içgüdüsüne göğüs geren bir şeyler keşfetme arzusuna boğulabiliyordu.* Şunu söyleyebiliyordu: Ama nereye kadar saklayacağız lekelerimizi?** Sanatçı ele geçirilmeye, uzlaşmaya izin vermiyordu, tüm çıkarlardan sıyrılıyor ve hiçbir şeyi saklamıyordu. Belki de onda Ermenistan'ın Hıristiyanlık öncesi ilk dini inanışın, her işi kendini vererek yapmayı kutsayan o Zerdüştlüğün işaretleri vardı. Sasani hanedanının kurucusu I. Ardaşir Roma'ya savaş ilan edip Ermenistan'ı ele geçirdiğinde, Zerdüştlük en güçlü din olarak yeniden kurulmuştu. Devletin resmi inanışı ve güçlü bir devlet örgütlenmesi olarak Zerdüştlük, Sasanilerin Yunan klasik eserlerini araştırmalarına, derlemelerine ve Pehlevi diline çevirmelerine izin vermişti. Zerdüşt, Ahura Mazda'yı tanrı olarak tanıyan bir peygamberdi. Zerdüşt'ün gülerek doğan tek bebek olduğu söylenir ve Zerdüştlük de dünyayı iyiyle kötü arasındaki mücadelenin sahnesi olarak gören iyimser bir din olarak bilinir.

Haççalanın maceralarının anlatıldığı bir bölümde şu cümleyle karşılaşırız: *Hangi soygunlarla övünürsünüz siz? Ben gençken Hinduların tanrısının gözlerini çalmıştım diyordu ihtiyar bir haççalan kendini beğenmiş bir gülümsemeyle.* (Zerdüştlük İran'ın kuzeyinde doğar ve Hindistan'a kadar yayılır.)

---

* Friedrich Nietzsche, *La gaya ciencia*, Biblioteca Edaf, Madrid 2002; *Die fröhliche Wissenschaft*, Ernst Schmeitzner, Chemnitz, 1882; *Şen Bilim*, çev: Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul, 2004. Nietzsche bu kitabını *Haççalanlar Hatıratı*'nın da yayımlandığı yıl yayımlamıştır.

** Raffi, *Las memorias del hurtacruz*, Editorial Diario Armenia, Buenos Aires, 2007; *Vosge Akağağ*, 1882.

...Ben kusursuz bir kötü olmak isterdim, tohumlarımda hiç iyilik olmasın isterdim. O zaman vicdanım rahat olurdu. O zaman kötü olduğumu hissetmezdim. Çünkü yalnızca iyilik hissettirir bize kötülüğümüzü. Ancak o zaman açıkça fark edilir siyah üzerindeki beyaz. İsterdim ki her şey tek renkli olsun benim kalbimde, siyah ya da beyaz, iyi ya da kötü. Şeytanlar bu yüzden mutludurlar, çünkü çok kötüdürler ve melekler de mutludur elbette, çünkü salt iyiliktendir onlar. Peki ya ben? Korkunç bir karışımım sadece. Nasıl mutlu olacağım kalbimde aralıksız bir iç savaş sürerken ve özellikle de, içimdeki kötü iyiden daha güçlüyken?...*

Bu metin, daha önce belirttiğimiz gibi, 1915 soykırımının öncesine aittir. Felaketten sonra edebiyatta kurbanla özdeşleşme yoluna gidildi. Kurbanın konumu masumiyetin yeridir ve bu yerden yazılan kurban her zaman iyidir, farklı tonları yoktur. Ailenin ve sosyal bağların yerle bir edilmesi, kesintiye uğrayan toplumsal hafızanın koruma altına alınmasını gerektirir.** Belleğin derisi, yılan derisi gibi vakti gelince kendiliğinden yenilenmez; bir işlem, bir emek ister. Katliamın yaşattığı kopukluk yüzünden toplumsal ve ailevi ortamdan yoksun olmak, özneyi, tarihin dışındaki bir nesne gibi anlatılacak bir hikâyesi olmayan haline getirir. Ama eğer anlatmak, anlatılan o şeyi düzenleyip değiştiriyorsa, kurbanın tek renkli, kahramanlık anlatısını kurmak hayatta kalanın o konumdan çıkmasına yardım etmeyecektir. Kamplarda insan hayal dünyasına sığınamaz.*** Kamplardan dönüldüğünde, dilin Babil'i konuş-

* *a.g.e.*

** Lawrence Langer, *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory*, Yale University Press, Connecticut, 1991.

*** Charlotte Delbo'dan alıntı. Langer, *a.g.e.*

maktan çok yemekle meşguldür. Blanchot'nun "deneyimsizleme" olarak adlandırdığı şeydir bu, felaket deneyimini hissetmenin imkânsızlığı. Şiir bu sayıklamayı, parçalara ayrılmış söyleyişini, sözünden dönüşünü harekete geçirerek yansıtır:

"...eczane anahtar asma kilit cezaevi
tiyatro ter kuyu dilenci kadın kapı
fosfor itiraz taşınma beta karınca
çoban konsolos şüphe bayrak kaplan"

Ezequiel Alemian

*Ben bedenimdim, o kadar. Bedenim ise fiziksel ve metafizik anlamda onurumdu.** Açlık ve çalışma, çalışma ve açlık Auschwitz kamplarındaki ritimdi. Arjantin diasporasında hayatta kalanların yerleştirildiği benzer yerlerden depo olarak bahsederiz. Ve depoda kampın kuralları işler: açlık ve çalışma, çalışma ve açlık. Açlık olunca insanlar birbirinden çalar. Ahlaki yıkım ilişkilerin altını oyar, özne kendisinin iyi olduğunun teyidine dönüşen kurban rolüne neredeyse huzur içinde tutunur. "Soykırım kurbanları" kısaltması, kimlikleri saptanırken onları toplum yapan bir nitelik olarak onlarla birlikte taşınır durur. Meydan okuma kendini yeniden adlandırmaktır. Kendini Haççalan olarak tanımlayabilmektir; hikâyenin karanlık tarafına yönelik garipseme sürecini tersine çevirmek, iç kaosu verimli kılmaktır.

Takıntılı biçimde olumlu olanı, şeffaf olanı, tam olanı arayarak kimliğe yöneltilen soru çok uzağa gidemez, çünkü kendi yabancılığını sorgulamaz. Ermeni olanı varlığının derinliklerine, bilinmeyen, karanlık taraflarına kadar taşıma kapasitesinden yoksunluk. Ortak olan: Ermeni diasporası

* Jean Améry'den alıntı. Langer, *a.g.e.*

her şeye hâkim ve her şeye kadir olarak kurbanın yerini, ötekiliği kamulaştıran genetik senaryoyu sahneledi.

Açıklamalardan kurtulmak,* görüntülere inanmak, kendinin ve dünyanın söz aracılığıyla sahnelenmesinden başka bir şey olmayan görüntülere, kurgulara inanmak. Pierre Legendre'ın "insanlığın mecburi teatralliği" olarak tanımladığı şeydir bu, bir ayna gücü olarak kültür. Bir sahneleme, tiyatrolaştırma becerisi olarak isimlendirme. Karanlıkta olanın yakalanması olarak edebiyat, tercümanın yerini almak için işte böyle girdi evrene.

Elif Şafak *Baba ve Piç* romanına şu epigrafla başlar:

> Bir varmış, bir yokmuş. Tanrı'nın mahlukları tahıl kadar çokmuş. Fazla konuşmak günahmış...
> Bir Türk masalına mukkadime... ve bir Ermeni masalına**

Türk'ün ötekisi olan Ermeni, Şafak'ın romanındaki kurguya (Türklerin ve Ermenilerin) ortak tarihindeki suçun ağırlığını kabul ederek karışır, böylece mutlak katil pozisyonundan çıkılmasına izin verilir:

> Allah'ın gaffar ve hakim ve rahman gözü, her şeyi gören, hiç kapanmayan, bir kez olsun kırpılmayan bir göz olsa da, kimse kalkıp dünyanın daima gözlemlenebilir bir yer olduğunu söyleyemez. Burası Semavi Seyirci için birbiri ardına oyunların gösterildiği bir sahneyse eğer, perdenin iniverdiği zamanlar da olmalı arada; ince bir eşarbın gümüş bir kabın üzerini kapadığı zamanlar gibi.***

* Pierre Legendre, *Lo que Occidente no ve de occidente*, Amorrortu editores, Buenos Aires, 2008; *Le que l'Occident ne voit pas de l'Occident: Conférences au Japon*, Mille et une nuits, Paris, 2004.

** Vurgu bana ait.

*** Elif Shafak, *La bastarda de Estambul*, Lumen, Buenos Aires, 2009. *Baba ve Piç*, Metis, İstanbul, 2006.

Bir zamanlar aynı ülkeyi paylaşan aileleri farklı duygular sarmalar. Korku, ailelerinin soykırım zamanında yapmış olabileceği şeylere dair şüpheler, katliam sırasında katlanmak zorunda kalmış olabilecekleri şeylere dair şüpheler. Kurbanların ve faillerin, hayatta kalanların vicdanlarına tekrar tekrar dönüp görünen hayaletleri:

> Levon ya da Levent adını almak Şuşan'ın oğlu için bir şey değiştirmemişti. Her halükârda ismiyle müsemma olamadı. Hırçın ve haşin bir adamdı... Hikâyeler birbiriyle öyle iç içedir ki nesiller önce vuku bulmuş hadiseler şimdiki zamanın tümüyle alakasız gelişmelerine etki eder. Geçmiş geçip gitmez kolay kolay.*

* *a.g.e.*

Bir Varmış Bir Yokmuş

> Sango dili bana hiçbir şey hatırlatmıyor, benim anılarım ona yabancı, bende her şeye yeniden başlayabileceğime dair çok hoşuma giden bir hayali uyandırıyor yalnızca. Babamın ölümünü Yunanca değil de Sango dilinde hatırlamak daha az acı veriyor bana.
>
> Vassilis Alexakis
> "Yabancı Sözcükler"

Tanınmayan bir anne olarak anavatan.

Tanrı'nın adı Ermenicede *eutyun*'dur, yani *hakk*, yani "var olan" (... İslam'da Tanrı'ya verilen doksan dokuz isimden biri...)

"Bir varmış bir yokmuş..." Ermeni çocuk hikâyeleri paradoksun retorik kullanımıyla başlar. Hareketin var olmadığını Zenon'un paradoksları yöntemiyle yeniden tanımlamayı deneyen bir karşıt ya da alternatif görüştür "bir varmış bir yokmuş". Böylece hikâyeler, anlatılmakta olanın çok daha ötesine geçer ve artık Batılı "bir keresinde bir ... varmış" gibi bir başka zamanın başlangıcı olanı değil de alternatif bir zaman duygusuna ait bir düşünceyi aktarırlar. Paradoks iki zıt ve görünürde uyuşmaz düşünceyi birbirine yaklaştırır ve etkisi yoğun bir yabancılaşma olur. Yalnızca sözlü gelenekteki anlatım müziğine dönüşen semantik bir gerilim yaratır. Okumak ve yazmak görsel bir bakış açısından bir metin üzerindeki dikkatin zihinsel olarak yoğunlaştırılmasını gerektirirler. Sözlü bir kültürün içinde yaşayan birey ise duygularını kullanır ve onları farklı biçimlerde geliştirir, kendi bedenine dair başka türlü bir kavrayışa sahip olur. Bir sözel kültürle bir yazılı kültür aynı şekilde

düşünmez, kavramaz ya da âşık olmazlar.* Alfabeleştirme olgusu dokunsal-işitsel dünyayı kâğıt üzerinde kelimeler dünyasına çevirir. Bu durumun erotizmde etki yarattığı görülür, çünkü artık bir hikâyenin grup halinde dinlendiği karşılaşmalar bırakılmış, özel olarak okunmasına geçilmiştir; mahremiyet kavramını yeniden tanımlayan bir erotizmdir bu. Bu yüzden, (kişisel olanla kamusal olan arasındaki) sınırların kontrolü yazılı kültürün temelidir. Sözel kültür ortamında çizgilerle belirlenmiş olmayan sınırlar. Ve Eros artık sınırlar ve hudutlar meselesidir.

Bir aktarım biçiminden diğerine geçiş dinleyicideki yabancılaşma duygusunu daha da vurgular: bir varmış bir yokmuş, dilin devamlılığında dağılıp yok olur, birisi anlatıyordur, bir varmış bir yokmuş, bir saray varmış... Bir Doğuluymuşlar bir değillermiş, bir Batılılar bir değiller, bir kurbanlar bir değiller, bir zulme uğrayanlarmış bir değillermiş (anlatısını zulme uğrama üzerine kuran ama kendisine zulmedenlerden geriye hayatta kalan bir halk). Bir varmış bir yokmuş, bir anne varmış...

Yetmiş yıl Sovyet rejimi altında kalan, hapishanesinden çıkamayan bir anne, ziyaretine gidilemeyen bir anne. O zamanlar, diasporada, bir annenin iadesinin talep edilmesi söz konusu olabiliyordu. Talep etmek fiili istemek, geri almak fiilleriyle eştir burada, hukuk dilindeki anlamında kullanılmaktadır. Bu yüzden hak talep eden, bir eylem, bir yaptırım hedefler; bir şeyin sahipliğini, sahiplik haklarını elde etmeyi, ona el koyan üçüncü tarafın iade etmesini sağlamayı hedefler. İspanyolcada talep etmek anlamında kullanılan *reivindicar* sözcüğü Latincede şey anlamına ge-

* Anne Carson, *Eros the Bittersweet*, Princeton University Press, New Jersey, 1986.

len *rei*'den ve öç almak anlamına gelen *vindicare*'den gelir. Diaspora, özgürlüğü yetmiş yıl boyunca elinden alınmış bir anneyi geri istedi. Ama bu anne, sonunda özgürleştiğinde, kime yöneltecekti bakışlarını? Yoksa, yetişkin çocuklar olmak bu ayrılığı anlamayı mı gerektirir? Ama yine de, soykırım felaketinde "babanın ölümü"nden sonra annesiz geçen yetmiş yıl, bu çocuklarda yaşamsal güçlerini yaralayan, gereği yapılmamış ve yok edilmemiş bir nefret bırakır. "Üretim kapasitesini harap eder, düşüncesini değersizleştirir, insanın doğuştan sahip olduğu yaşama azmine yapışık olarak gelen yaratıcı verimlilik konusunda kendini yetersiz bulmasına neden olur. Kişiyi yıkıcı eylemler planlamaya ve gerçekleştirmeye teşvik eder, ki bu eylemler nefretin yöneldiği hedefi bulmadıklarında hep birlikte kendisinin tutsağı olan özneye hücum ederler. Bu geri dönüşün biçimleri pek çoktur."*

Nefrette de aşktakine benzer bir aktarım yaşanır, karşılaşmadan değil, daha çok karşılaşma eksiliği üzerinden inşa edilen bir tür bağ oluşur. Bir adaletsizliği onarmak peşinde değildir, daha büyük bir adaletsizlik kurmayı arar.

Kuşaktan kuşağa miras kalan bir nefret, daha önce bir tanınmanın olmuş olması gerektiği yerdeki bir "yok-bakış" üzerinden birbirine bağlanır. Zamansal deneyime yeniden katılım imkânsızdır; bu yüzden zaman bir cinayetin etrafında, anlatıdan yoksun görüntülerin etrafında donar. Bellek yaralı, hatta, hastadır bellek, der Paul Ricoeur.** Özne olayı

---

* Jaime Epstein, *Tramitación del odio: presencias y dinámicas del odio en el tratamiento de niños que se quemaron*. Revista *Imago Agenda*, no 141, Temmuz, 2010.

** Paul Ricoeur, *La memoria, la historia, el olvido*, Editorial Trotta, Madrid, 2003; *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Le Seuil, Paris, 2000; *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev: M. Emin Özcan, Metis, İstanbul, 2012.

bir anı olarak değil, bir eylem olarak yeniden üretir. Bu yer değiştirme yıkımla "büyülenmiş" kişinin psikolojik alanını ele geçirir. Tartışma öfke boyutundadır.* Felaketi de içine alan duygusal çatışma tutkularda öyle bir kristalleşmeye neden olur ki sonunda tuttuğu yol öfke yüklü bir şiddet olur. Farklı ruh halleri üzerinden gelişen bir şiddettir bu; umut gibi, üzüntü gibi, hınç gibi. Böylece nesnel bir sebebi (uluslararası tanınmadan yoksunluk, inkârcılık, ve en kötüsü: bir anne/vatanın tanınmaması) olan bir talep; düşünme tarzıyla, kutuplaştırıcı yanıyla, hedef düşüncesiyle bir toplumun yakalanabileceği bir hastalık halini betimleyen tutku kaynaklı bir sendrom yaratır. Tutku temelli hastalık hali başlangıçtaki hayat dolu yanıyla, başlangıçtan beri bilinçli biçimde tek şeyi hedeflemesiyle ve tutkusu dışında başka hiçbir şeyi gözetmeyişiyle belli eder kendini. Eğer Buenos Aires'teki Ermeni toplumunun gazetelerine bir göz atacak olursak, siyasi meselelerin, tüm ilgileri dışarıda bırakan merkez olduğunu görürüz. Politikanın bu kadar aşırılılıkla radikalleştirilmesi ve yoğunlaştırılmasını Roberto Esposito politik olmayan olarak tanımlar.** Toplumun talep etme dışında, kendiyle uzlaşmasının imkânsızlığı. Kendine ait olanın yapısı hukukun gücünden gelir. Bir dağıtım olarak anlaşılan hukuk, paylaşım, takas, nicelik kavramlarına bağlanır. Hukuk adil taksimdir. Dönüşmek hukukun yüklemidir, ihtimal ise ikametgâhıdır. Kendini gösteren bir özneye tekabûl eder ve öznenin kendini gösterme biçimi güç istencinin biçimidir. Ruh, elinden geldiği

* Gaëtan Gatian de Clérambault, *Automatismo mental, Paranoia*, Editorial Polemos, Buenos Aires, 2004; *L'Automoatisme mental: Empêcherus de penser en rond*, 1992.

** Roberto Esposito, *Categorias de lo impolitico*, Editorial Katz, Buenos Aires, 2006; *Categorie dell'impolitico*, İl Mulino, Bologna, 1988.

kadar, bedenin eylem potansiyelini artıracak ya da artırmasına yardımcı olacak şeyleri hayal etmek için kendini zorlar.* Aşk dış etkenden kaynaklı bir düşünceye eşlik eden neşeden başka bir şey değildir, der Spinoza, nefret de dış etkenden kaynaklı bir düşünceye eşlik eden hüzünden başka bir şey değildir. Âşık olan, aşk duyduğu şeyin kendisiyle olması ve kendiyle kalması için çaba gösterir. Nefret eden ise nefret duyduğu şeyi uzakta tutmak ve yok etmek için çaba gösterir. Korku ise şüphe edilen bir görünümün doğurduğu bir hüzündür. Nefret ettiği şeyin yok edildiğini hayal eden kişi mutlu olur, der Spinoza etiğinin 20. önermesi. Nefret duyguları aynı zamanda kıskançlığa da gönderme yapar; birini bir biçimde başkasının başına gelen kötülükten zevk almaya ve aynı kişinin yaşadığı iyi bir şeye üzülmeye sevk ettiği düşünüldüğünde nefretten başka bir şey olmayan kıskançlık. Nefret edilmeden kıskanılmak mümkün müdür acaba?

Sağ kurtulanlar ve onların soyundan gelenler Türk barbarlığının kıskançlığının hedefi olduklarını "anlatırlar". Kültürü, sanatı, ticari zekâyı, tarihi sıralarlar. Çünkü, yok edilmelerine sebep olan bu duygu ancak nefret kıskançlığa "çevrilerek" isimlendirilebilir. Bu nefret-kıskançlık öznesi Spinoza'nın 40. önermesinde şöyle tanımlanır: *birinin kendisinden nefret ettiğini ama nefret etmesini gerektiren bir durum olmadığını düşünen kişi, sonunda ondan nefret edecektir.* Çünkü birinin nefretten etkilendiğini düşünen kişi, sırf bunu düşündüğü için nefretten etkilenecektir ve bu

* Baruch Spinoza, *Ética demostrada según el orden geométrico*, Fondo de Cultura Económica, México, 1996; *Ethica, Ordine Geometrico demonstrata*, 1677; *Ethica, Geometrik Yöntemlerle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*, çev: Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

dış etkenden kaynaklı bir düşünceye eşlik eden hüzündür. Öyleyse, nefret etmeyi gerektirecek haklı bir sebep olduğunu düşünen kişi (burada soykırımdan kurtulup Arjantin'e yerleşen Ermeniler ve ülkeye Türkiye'de bir süre kaldıktan sonra gelenler arasında bir ayrım yapmaya değer. Sonuncular, değiştirilmiş isimleriyle Ermeni azınlığın Osmanlı rejimine "ihanet" ettiğine, devrimci karşı çıkışın "suçlu" olduğuna dair anlatılarla eğitilip büyütüldüler); kendinden haklı olarak nefret edildiğine inanacak ve utanç duyacak. (İmparatorluk yıkıldıktan sonra da Türkiye'de yaşayıp öyle göç eden Ermeniler): Bu önermenin de gösterdiği gibi, nefret ettiğimiz kişiye kötülük etmek için gösterdiğimiz çabaya nihayetinde öfke denir; ama yapılan kötülüğü iade etmek için gösterilen çaba intikam olarak adlandırılır.

Ruh, tavır alma potansiyelini düşününce, göz önüne getirince mutlu olur. Yetersizliğini düşününce hüzünlenir. Bir zayıflık düşüncesinin eşlik ettiği bu hüzün, bu satırların yazarı tarafından şöyle adlandırılır: alçakgönüllülük.

Ermeni toplumunun kendisi için kullandığı niteleme de tam olarak alçakgönüllülüktür. Birlikte bu duygunun nasıl geliştiğine dair izleri takip ettiğimize göre, bu talebin doğasını anlayabiliriz. Düşünce tarihinin en uzak topraklarına ilerlersek Lucretius'la karşılaşırız, *De rerum natura*'nın en etkileyici bölümlerinden birinde şöyle denir: "...ölüm korkusu insanlara hayattan ve gün ışığından öyle bir nefret duygusu esinler ki onlar da acı dolu sineleriyle kendilerini ölüme teslim ederler"* Ölüm arzusu...

Rafael Badganyan'ın bir şiiri Lilit Pipoyan'ın ninnisine dönüşür:

---

* Diego Tatián, "Czernowitz, Amsterdam, Pau.-Spinoza en un poema de Paul Celan", *Nombres; Revista de Filosofía*. no 23, yıl IX, Córdoba, 2009.

Hadi gel, bülbül, bırak o bahçeni
burada uyku serp şakıyarak
oğlumun gözlerine
ama dur, gelme hayır, bak ağlıyor, oğlum istemiyor
rahip olmak.
Hadi gel, kumru, çık artık o yuvandan
gel ve şarkı söyle
oğlum uyusun diye
ama dur, gelme hayır, bak ağlıyor, oğlum istemiyor
diyakoz olmak.
Hadi gel, bıldırcın, tatlı uykular getir
o yeşil kırlardan, çayırlardan
benim küçük oğluma
ama dur, gelme hayır, bak ağlıyor, oğlum istemiyor
tüccar olmak.
Hadi gel şahin, mavi dağlardan, yükseklerden.
Yoksa bebeğim dayanamaz mı senin şarkına?
Gel cesur şahin, gel de oğlumu sakinleştir.
Bak uyuyup kaldı işte oğlum
müziğiyle savaş davullarının.

Rafael Badganyan
"Ninni"

Görüldüğü üzere "Batı Ermenistan'ın yok edilişi"* kolektif belleği korku ve incinebilirlik üzerinden biçimlendirir. 1915-1917 yılları arasında yaşanan bir katliamdı ve kültürel yıkım da hedefteydi. Aynı korkuya bağlı olarak kimlik duygusu zarar gördü. Şimdiyse, soykırımın psikolojik sonuçları, Karabağ toprakları üzerine Azerbaycan'la yaşanan çatışmada etnik karakterli anlatı terimleri olarak

* Lusine Haroyan, *Nagorno Karabagh Conflict. National Movements in Armenia and Azerbaijan over Nagorno Karabagh Conflict: Ethno-psychological Approach to Nationalism*, VDM Verlag, 2009

yeniden ortaya çıktı. Rafael Badganyan'ın şiiri 20. yüzyılın öncesinde yazılmış olsa da Lilit Pipoyan tarafından yakın zamanda müzikleştirilip Karabağ savaşından gelen, çatışmada ölen asker görüntüleriyle hazırlanan bir videoyla sunuldu: Oğlunun savaş sesleriyle susmasını, sakinleşmesini ve uyumasını (ölmesini) dileyen annenin arzusunu yerine getiren askerlerin görüntüleriyle.

Bir varmış bir yokmuş, bir ... varmış, anlatma eylemi anlatıyı zamanın içine kurar. Kamusal bir dış zamanın, dinleyiciye ait olan bir kamusal bir zaman.*

Heidegger *Varlık ve Zaman*'ın yetmiş dördüncü paragrafında yineleme düşüncesini ele alır; Almancası *Wiederholung*, fiil kökü *wiederholen*, yine ya da yeniden anlamına gelen *wieder* ve almak anlamına gelen *holen* sözcüklerinin birleşmesinden oluşur. Yani yineleme basit bir retrospektif değildir; etkilenebileceğimiz bir şey üzerinden yeniden başlamaktır. Bir varoluştan tarihi bir varoluş çıkarabilen bir yaratıcılık bulmamız gerekir.** Dünyadaki bir varlık olarak bize miras kalan ama aynı zamanda seçilmiş olan bir olasılıkta "olabilmek" gerek. Yineleme bir gelenektir ama geçmişin bir dirilişi değildir. Zamanın şimdisi mekânsal bir "burada" gerektirir, öyle ki zaman da mekânın uzaklıkları gibi ölçülebilmelidir, çünkü geçip giden şey mekânın kendisidir. "Zamandan iyileşme"nin bir yerin bulunmasını gerektirdiğine dikkat edelim, ikisi de diaspora öznesinin ikilemidir. "Mesken" bir nesne değildir, bir kalma maki-

* Paul Ricoeur, *La función narrativa y el tiempo*, Editorial Almagesto, Buenos Aires, 1992; *Temps et récit*, Le Seuil, Paris, 1983; *Zaman ve Anlatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

** Martin Heidegger, *El ser y el tiempo*, Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 1990; *Sein und Zeit*, Tübingen 19. Auflage, Niemer, 2006; *Varlık ve Zaman*, çev: Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

nesidir: insanın tanrıların örnek Yaratısını, o kozmogoniyi, taklit ederek kendisine inşa ettiği evrendir.* Bir ev inşa etmek hayati bir karar almayı gerektirir; hem toplum hem birey için. Çünkü, Mircea Eliade'nin de işaret ettiği gibi, söz konusu olan yaşamak için seçilen dünyayı yaratmaya soyunmaktır. Madem ki tanrıların bir deniz canavarını ya da bir ilk varlığı alt edip ondan dünyayı çıkarmaları gerekmiştir, insan da dünyasını, şehrini, evini inşa ederken onu taklit eder.

Çocuklara anlatılan masallar, efsaneler de böyledir; kahramanı bir arayışın yollarına düşürmeden önce, başlangıç bölümlerinde bir tür önhazırlık olarak yolunu kaybettirip yanlış yollara (tehlikeli canavarlar, karanlık ormanlar) sokarlar; hikâye bu aşamada düşsel bir boyut kazanır. Yineleme burada bir dalıp gitme, neredeyse bir geri çekilme karakterini korur. Bununla beraber, bu tür yinelemelerin bir kırılma eylemiyle aşılması gerekir, o kırılmayla beraber bir eylem dünyası düşler ülkesinden sıyrılmaya başlar. Fantazmagorik yinelemeden arayışın kendisini büyüten bir başka tür yinelemeye geçilir. Ricoeur da *Odissea*'daki Odisseus'un yolculuğunu ya da Aziz Augustinus'un İtiraflar'ını, Rousseau'nun İtiraflar'ını, hatta Proust'un *Yakalanan Zaman*'ını bu çizgide ele alır ve çözümler. Anlatı teorisi bu biçimde, sürekli bağlayan biri ile, serbest bırakan diğeri arasında pek çok yineleme düzeylerini açıklar. Öykünün girişi, finalinde saklıdır; akıldan çıkarılmayan kökene dönüşte ama bir kesme, bir anı diğer andan ayırır. Eylemin kesintiye uğraması. H. G. Gadamer'in terimleriyle; anlatı-

* Mircea Eliade, *Lo sagrado y lo profano*, Labor / Punto Omega, Barcelona, 1988; *Le Sacré et le Profane*, Galimard, Paris, 1965; Mistik Öyküler: Kutsal ve Dünyevi, Çeviren: Berat Çelik, İthaki Yayınları, İstanbul, 2000

sallık ortak bir zamana yerleşir, bu ortak zamanı miras ya da gelenek kurar. Ortak olma tasarısını yeniden yazan bir bellek söz konusudur. Kurgunun paradoksu, kavrayışın (gerçekliğin idrakinin) bariz biçimde bozulmasının bizim şeylere dair görüşümüzü artırmasıdır.* Gerçek uygulama ile yorumlar arasındaki sürekli yenilenen mesafe, gruba bir anlamda varoluşunun ve eylemlerinin bilincine varma hali bahşeder.

Tutkuludur annesinden kaçan, der şair Lezama Lima. Yazmak için bir ele, kalemi tutmak için ötekine sahip olmak ve sonunda anneyi (vatanı) bırakmak. Yazı aracılığıyla kendine "anneler" yapmak, çünkü *buradayım neden, nasıl, kime, ne, yazıyorum: süt. Güçlü besin. İadesi mümkün olmayan bir armağan. Yazı da süttür. Ben besliyorum. Ve tüm besleyenler gibi ben de besleniyorum.***

Bir damlanın sessiz ışığında yıkanıyorum
ve nasıl olduğumu hatırlıyorum:
bir kurşun kalem elimde
annemin soğuk eli var elimin üzerinde
benim elim sıcak ama.
Ve öyle başlıyoruz yazmaya
yaylardan ve oklardan bir denizaltı alfabesiyle
gire çıka satırlara
.....
Kanatlanıp dile gelir gibiydi kelimeler,
ama sonra yine kuma gömülürdüler,
ya da sıra sıra dizilmiş tek bir hamlede
sessizce, yüzlercesi birden salınan lalelerdiler.
Cümleler, balık gibiydiler sürüler halinde

* Hélène Cixous, *La llegada a la escritura*, Amorrortu editores, Buenos Aires, 2006; *La Venue a l'ecriture*, Union générale d'éditions, Paris, 1977.

** *a.g.e.*

yüzgeçlerini vurarak çıkarlardı yüzeye
ve kanat çırparlardı hepsi aynı ritimde,
kanım gibi atarak, elleriyle
yıldızları yoklayan
yüreğimin
o karanlık göğünde;
elinin elimi bıraktığını
gördüm ve anladım o an
onun elinden kurtulmuş
kendim yazıyordum çoktan.

Pia Tafdrup
"Annemin Eli"

Bedenlerin yok edilmesi esnasında bir başka katliam daha oldu, çok daha örtülü, çok daha belirsiz bir katliam: bir toplumun bağ işlevi gören sembolik dokusu imha edildi. John Berger'in hatırlattığı o şey: *Montealbor mahallesinde Manda'ya ateş ettiklerinde, anlattığı tüm hikâyelere ve her birine de ateş etmişlerdi.** Bedenler hikâyelerdir. Hayat, ev, yiyecek, hava, sıcaklık, hareket. Bir dilin dölyatağı. Yazı bizi kendimizle olan ilişkimizde bir mesafe koymaya zorlar. Bu mesafede yazılır kitaplar, der Edmond Jabès. Deponun dışında bir mekânda konumlanarak, artık depolanmamış halimizle, tek bir sözcükle sayfanın beyazına direnecek güçte bir anlama bürünebilen bir kimlik, bir beden-tarih kurabiliriz. Beyaz sayfa, diasporanın yerleştiği o boşluktur. Görüntülerden örülmüş bir yalnızlık, ancak kelimelerin gelebileceği derinlikte bir sessizlik. Orada yazar, hikâyelerin anlatıcısı, yeni bedenlerin ebe kadını, kelimenin kelimeyle

* John Berger, *De A Para X. Una historia en cartas*, *Alfaguara*, Buenos Aires, 2009; *From A to X: A Story in Letters*, Verso, New York, 2008; *A'dan X'e: John Berger Tarafından Kurtarılmış Mektuplar*, çev: Aslı Biçen, Metis, İstanbul, 2008.

cazibesini tek tek kullanıma sokar. Çünkü bizler kurgudan başka bir şey değilizdir, kendimizden yaptığımız düşünceden başka bir şey değilizdir. Bir biz varsa tabii. Ya da bir düşünceye bunca açlık duyan bir yer varsa.

Yavaş yavaş keşfediyordu; yazı asla, söylenebilenin ölçüsünde, yokluk karşısında bir zafer değildi, tam aksine yokluğun kelimeler aracılığıyla keşfiydi.* Bir soru işareti daha koymaktı. Soruyu çoğaltmak. Bütün soruların hedefi olmaktı.

* Edmond Jabès, *Del desierto al libro*, Alción editora, Córdoba, 2001; *Du désert au livre*, Paris, Belfond, 1980.

Kaynakça

Abu-Lughod, Lila, *Feminismo y modernidad en Oriente Próximo*, Ediciones Cátedra, Universidad de Valencia, Madrid, 2002.

Agamben, Giorgio, *La comunidad que viene*, Pre-textos, Valencia, 2006; *Gelmekte Olan Ortaklık*, çev: Betül Parlak, Monokl Yayınları, İstanbul, 2000.

———*Infancia e historia*, Adriana Hidalgo editora, Buenos Aires, 2004; *Çocukluk ve Tarih*, çev: Betül Parlak, Kanat Kitap, İstanbul, 2010.

Altounian, Janine, *L'intraduisible. Deuil, mémoire, transmission*, Dunod, Paris, 2005.

Anderson, Benedict, *Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*, Fondo de Cultura Económica, México, 2007; *Hayali Cemaatler*, çev: İskender Savaşır, Metis Kitap, İstanbul, 2007.

Artzruni, Ashot, *Historia del pueblo armenio*, Fundación Ararat, Buenos Aires, 1971.

Arzoumanian, Ana, *Labios*, Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires, 1993.

———*Debajo de la piedra*, Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires, 1998.

———*La mujer de ellos*, Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires, 2001.

———*El ahogadero*, Tsé-Tsé, Buenos Aires, 2002.

———*La granada*, Tsé-Tsé, Buenos Aires, 2003.

———*Mía*, Alción Editora, Buenos Aires, 2004.

———*Juana I*, Alción Editora, Buenos Aires, 2006.

———*Cuando todo acabe todo acabará*, Paradiso ediciones, Buenos Aires, 2008.

"Aspectos jurídicos y económicos del genocidio armenio", compilación Consejo Profesional Argentino-Armenio, Buenos Aires, 1984.

Autodafe: la revista del Parlamento Internacional de Escritores, Anagrama, Barcelona, 2000.

Barrionuevo, Adriana; Battán Horenstein, Ariela; Olmo, Darío; Scherman, Patricia; *Identidad, representaciones del horror y derechos humanos*. Encuentro Grupo Editor, Córdoba, 2008.

Berger, John, *De A para X. Una historia en cartas*, Alfaguara, Buenos Aires, 2009; *A'dan X'e: John Berger Tarafından Kurtarılmış Mektuplar*, çev: Aslı Biçen, Metis Kitap, İstanbul, 2008.

Blanchot, Maurice, *La escritura del desastre*, Monte Avila editores, Caracas, 1990.

Borradori, Giovanna, *La filosofía en una época de terror, Diálogos con Jürgen Habermas y Jacques Derrida*, Taurus, Madrid, 2004; *Terör Günlerinde Felsefe*, çev: Emre Barca, YKY, İstanbul, 2008.

Brossard, Nicole, *Ayer*, Editorial Aldus, México, 2003.

Burucúa, José Emilio, *Historia, arte, cultura, de Aby Warburg a Carlo Ginzburg*, Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 2007.

Butler, Judith; Spivak, Gayatri; *¿Quién le canta al estado-nación? Lenguaje, política, pertenencia*; Paidós, Buenos Aires, 2009; *Ulus-Devlet Marşını Kim(ler) Söyler*, çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

Carson, Anne; *Eros the Bittersweet*, Princeton University Press, New Jersey, 1986.

Castoriadis, Cornelius, *Hecho y por hacer. Pensar la imaginación*. Eudeba, Buenos Aires, 1998.

Césaire, Aimé, *Poesías*, Ministerio de la Cultura - Consejo Nacional de la Cultur, Caracas, 2005.

Chartier, Roger, *El mundo como representación*, Gedisa, Barcelona, 2005.

Chattarjee, Partha, *La nación en tiempo heterogéneo*, Siglo veintiuno, Buenos Aires, 2008.

Cixous, Hélène, *La llegada a la escritura*, Amorrortu editores, Buenos Aires, 2006.

Clérambault, Gaëtan Gatlan de, *Automatismo mental. Paranoia*, Editorial Polemos, Buenos Aires, 2004.

Coccia, Emanuele, *Filosofía de la imaginación*, Adriana Hidalgo editora, Buenos Aires, 2008.

Cuadernos Bíblicos N° 118: El sacrificio de Cristo y de los cristianos, Editorial Verbo Divino, Navarra, 2004.

Dadrian, Vahakn, "Los factores comunes de dos genocidios descomunales. Una reseña de los casos armenio y judío" *Indice, Revista de Ciencias Sociales*, yıl 35, no 21 içinde, DAIA, Buenos Aires, 2001.

———*Warrant for Genocide: Key elements of Turko-Armenian Conflict*, Transaction Publishers, New Jersey, 1999.

———*La Cuestión Armenia y la suerte de los armenios durante la guerra según documentación de funcionarios de los aliados del Imperio Otomano en la primera guerra mundial: Alemania y Austria- Hungría*, Artes gráficas Ararat, Buenos Aires, 2006.

———*Historia del genocidio armenio. Conflictos étnicos de los Balcanes a Anatolia y al Cáucaso*, Imago Mundi, Buenos Aires, 2008.

Daniélou, J.; Marrou, H. I., *Nueva Historia de la Iglesia, Tomo I, Desde los orígenes a San Gregorio Magno*, Ediciones Cristiandad, Madrid, 1982.

Deleuze, Gilles; Guatarri, Félix, *Mil mesetas. Capitalismo y esquizofrenia*, Pre-Textos, Valencia, 2006; *Anti Ödipus: Kapi-*

talizm ve Şizofreni, çev: Fahrettin Öge, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2012.

"Diaspora arménienne et territorialités, *Hommes et migrations* no 1265, Ocak-Şubat 2007: Martine Hovanessian (ed.), Paris, 2007.

Durand, Gilbert, *Las estructuras antropológicas del imaginario*, Fondo de Cultura Económica, México, 2004.

Eliade, Mircea, *Lo sagrado y lo profano*, Labor/Punto Omega, Barcelona, 1988; *Mistik Öyküler: Kutsal ve Dünyevi*, çev: Berat Çelik, İthaki Yayınları, İstanbul, 2000.

Epstein, Jaime, "Tramitación del odio: presencias y dinámicas del odio en el tratamiento de niños que se quemaron." Yayımlanmamış makale.

Espósito, Roberto, *Categorías de lo impolítico*, Editorial Katz, Buenos Aires, 2006.

Fernández Bravo, Álvaro; Garramuño, Florencia; Sosnowski, Saúl; *Sujetos en tránsito; (in)migración, exilio y diáspora en la cultura latinoamericana*, Alianza editorial, Madrid/ Buenos Aires, 2003.

Friedlander, Saul (derleyen); *En torno a los límites de la representación. El nazismo y la solución final*, Universidad Nacional de Quilmes, Buenos Aires, 2007.

Freud, Sigmund, "Recuerdo, repetición y elaboración", *Obras completas tomo II*, Editorial Losada, Buenos Aires, 1997.

———"Consideraciones de la actualidad sobre la guerra y la muerte", *Obras completas, tomo XV*, Editorial Losada, Buenos Aires, 1997.

———"Introducción al simposio sobre las neurosis de guerra", *Obras completas, tomo XVIII*, Editorial Losada, Buenos Aires, 1997.

———*El porqué de la guerra. Obras completas, tomo XXIII*. Editorial Losada, Buenos Aires, 1997; *Niçin Savaş*, çev. Emre Ak, Ayraç Yayınları, 2009.

Gadamer, Hans-Georg, *¿Quién soy yo y quién eres tú?*, Herder, Barcelona, 1999.

Garibian, Sévane, "Génocide arménien et conceptualisation du erime contre l'humanité. De l'intervention pour cause d'humanité à l'intervention pour violation des lois de l'humanité", *Revue d'Histoire de la Shoah*, no 177- 178, Paris, 2003.

Garramuño, Florencia; Aguilar, Gonzalo; di Leone, Luciana (derleyenler), *Experiencia, cuerpo y subjetividades*. Beatriz Viterbo editora, Rosario, 2007.

Goody, Jack, *El islam en Europa*. Punto Crítico dizisi, Gedisa, Barcelona, 2005; *Avrupa'da İslam Dalgası*, çev: Şehabettin Yalçın, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

Gubar, Susan, *Poetry After Auschwitz*, Indiana University Press, Bloomington, 2003.

———*Lo largo y lo corto del verso Holocausto*, Alción editora, Córdoba, 2007.

Hadjian, Bedrós, *¿Sonia, haierén kidés?*, Instituto San Gregorio El Iluminador, Buenos Aires, 1999.

Hamman, A. G., *El martirio en la antigüedad cristiana*. Editorial Desclée de Brouwer, Bilbao, 1998.

Haraway, Donna, *Simians, Cyborgs, and Women*, Routledge, New York, 1991.

Haroyan, Lusine, *Nagorno Karabagh Conflict. National Movements in Armenia over Nagorno Karabagh Conflict: Ethnopsychological Approach to Nationalism*, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2009.

Hassoun, Jacques, *El oscuro objeto del odio*, Catálogos, Buenos Aires, 1999.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Estética I y II*, Losada, Buenos Aires, 2008; *Estetik (Güzel Sanat Üzerine Dersler) Cilt II*, çev. Taylan Altuğ, Hakkı Hünler, Payel, İstanbul, 1994.

Heidegger, Martin, *El ser y el tiempo*, Fondo de Cultura Econó-

mica, Buenos Aires, 1990; *Varlık ve Zaman*, çev: Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

Heller, Ágnes; Fehér, Ferenc, *Biopolítica, la modernidad y la liberación del cuerpo*, Ediciones Península, Barcelona, 1995.

Horkheimer, Max; Adorno, Theodor, *Dialéctica de la Ilustración*. Editorial Trotta, Valladolid, 1998; *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.

Jabès, Edmond, *Del desierto al libro*, Alción editora, Córdoba, 2001.

———*El pequeño libro de la subversión fuera de sospecha*, Editorial Trotta, Madrid, 2008.

Jenofonte, *Anábasis*, Editorial Gredos, Madrid, 1982; *Anabasis - Onbinlerin Dönüşü*, çev: Oğuz Yarlıgaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Kaniuk, Yoram, *El hombre perro*, Libros del Asteroide, Barcelona, 2007; *Adam'ın Dirilişi*, çev: Gül Greenslade, Koton Kitap, İstanbul, 2014.

Karekin I, *Edición a cargo de Alemian Carlos*, Fundación Armen Bezazian, Buenos Aires, 1998.

———*Testimonio de sangre, el martirio de los cuarenta inocentes*, Ediciones Ararat, Buenos Aires, 2006.

Khosrokhavar, Farhad, *Les nouveaux martyrs d'Allah*. Flammarion, Paris, 2002; *İntihar Bombacıları: Allah'ın Yeni Şehitleri*, çev: Tülay Duman, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

Klossowski, Pierre, *Orígenes culturales y míticos de cierto comportamiento de las damas romanas*, Arena libros, Buenos Aires, 2006.

Kofman, Sarah, *Paroles suffoquées*, Éditions Galilée, Paris, 1987.

Koop, Guillermo, *Cuerpo, sueño y teoría. En Cuadernos Sigmund Freud*, Ediciones Altazor, Buenos Aires, 1978.

Landro, Fernando, *Medio Oriente, historia, política y cultura*, Ciudad Argentina, Buenos Aires, 2004.

Langer, Lawrence, *Holocaust Testimonies, the Ruins of Memory*, Yale University Press, Connecticut, 1991.

Laplanche, Jean; Pontalis, Jean Bertrand, *Diccionario de psicoanálisis*, Paidós, Buenos Aires, 2007.

Le Brun, Jacques; *El amor puro, de Platón a Lacan*, Ediciones El cuenco de plata, Buenos Aires, 2006.

Legendre, Pierre, *Lo que Occidente no ve de Occidente*, Amorrortu editores, Buenos Aires, 2008.

Leiva, María Luján, (der.); *El derecho a la verdad. Turquía, armenios y kurdos*, Ediciones Instituto Movilizador de Fondos Cooperativos, Buenos Aires, 2008.

Longué, Olivier, *Huir para vivir. La libertad de los refugiados en un mundo global*, Icaria, Barcelona, 2003.

Lyotard, Jean François, *Heidegger y "Los judíos"*, La Marca, Buenos Aires, 1995.

Marín, Francisco Marcos, *Poesía narrativa árabe y épica hispánica*, Editorial Gredos, Madrid, 1971.

Markosian-Kásper, Goar, *Penélope*, Siruela, Madrid, 2003.

Martyniuk, Claudio, *ESMA Fenomenología de la desaparición*, Prometeo, Buenos Aires, 2004.

Mekas, Jonas, *Ningún lugar adonde ir*, Caja Negra Editora, Buenos Aires, 2008.

Naïr, Sami, *Diálogo de culturas e identidades*. Editorial complutense, Madrid, 2006.

Nancy, Jean Luc, *Corpus*, Arena libros, Madrid, 2003.

———*El intruso*, Amorrortu, Buenos Aires, 2006.

Nasón, Publio Ovidio, *Las tristes*, Universidad Nacional Autónoma de México, 1974.

Nietzsche, Friedrich, *La gaya ciencia*, Biblioteca Edaf, Madrid, 2002; *Şen Bilim*, çev: Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul, 2004.

Nordbrandt, Henrik, *Armenia*, Bassarai ediciones, Zaragoza, 2006.

Nuñez, Isabel, *Si un árbol cae-Conversaciones en torno a la guerra de los Balcanes*, Aıba editorial, Barcelona, 2009.

Oğuzcan, Ümit Yaşar, *Un mundo para dos*, Hiperión, Madrid, 1999; *İki Kişiye Bir Dünya: Sahibini Arayan Mektuplar*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1998.

Perec, Georges, *Ellis Island*, Libros del Zorzal, Buenos Aires, 2004.

Peroomian, Rubina, *Literary Responses to Catastrophe. A Comparison of the Armenian and the Jewish Experience*, University of California, Kaliforniya, 1993.

Peroomian, Rubina, *And Those Who Continued Living in Turkey after 1915. The Metamorphosis of the Post-Genocide Armenian Identity as Reflected in Artistic Literature*. Armenian Genocide Museum Institute, Erivan, 2008.

Piralian, Hĕlĕne, *Genocide et Transmission*, Éditions L'Harmatann, Paris, 1994.

Piscitelli, Alejandro, *Ciberculturas*, Paidós Contextos, Buenos Aires, 2002.

Raffi, *Las memorias del hurtacruz*, Editorial Diario Armenia, Buenos Aires, 2007.

Ricœur, Paul, *Caminos del reconocimiento. Tres estudios*, Fondo de Cultura Económica, México, 2006.

———*La función narrativa y el tiempo*, Editorial Almagesto, Buenos Aires, 1992.

———*Del texto a la acción*, Fondo de Cultura Económica, Barcelona, 2001.

———*Hermenéutica y acción*, Prometeo libros, Buenos Aires, 2008.

———*La memoria, la historia, el olvido*, Editorial Trotta, Madrid, 2003; *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev: M. Emin Özcan, Metis Kitap, İstanbul, 2012.

Riera, Ignasi, *Emigrantes y refugiados*, Plaza & Janés editores, Barcelona, 2002.

San Martín, Guillermo, *El martirio*, Centro de Difusión de la Buena Prensa, Buenos Aires, 2005.

Sarafian, Jorge, *Armenia a través de sus poetas*, Edición del autor, Buenos Aires, 1983.

———*Armenia a través de sus leyendas y cuentos*, Edición del autor, Buenos Aires, 2000.

Shafak, Elif, *La bastarda de Estambul*, Lumen, Buenos Aires, 2009; *Baba ve Piç*, Metis Kitap, İstanbul, 2006.

Sloterdijk, Peter, *En el mundo interior del capital*, Ediciones Siruela, Madrid, 2007; *Kapitalist Dünyanın İç-Evreninde*, çev: İlknur Aka, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.

Spinoza, Baruch; *Ética demostrada según el orden geométrico*, Fondo de Cultura Económica, México, 1996; *Ethica, Geometrik Yöntemlerle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*, çev: Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Svazlian, Verjiné, *The Armenian Genocide in the Memoirs and Turkish-Language Songs of the Eye-Witness Survivors*, Museum Institute of the Armenian Genocide of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Erivan, 1994; *Ermeni Soykırımı: Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları*, çev: Tigran Ter Voğormiyacıyan, Petros Çavikyan, Belge Yayınları, İstanbul, 2013.

Tabakian, Eva, *Los armenios en la Argentina*. Editorial Contrapunto, Buenos Aires, 1988.

Tatián, Diego, "Czernowitz, Amsterdam, Pau: Spinoza en un poema de Paul Celan", *Revista de filosofía* no 23, yıl IX, Córdoba, 2009; "Cernauti, Amsterdam, Pau: Paul Celan'ın Bir Şiirinde Spinoza", *Spinoza Günleri 2: Yeni Dünyadan Eski Dünyaya* içinde, çev: Sinem Özer, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Taub, Emmanuel, *Otredad, orientalismo e identidad. Nociones sobre la construcción de un otro oriental en la revista Caras*

y Caretas, 1898-1918. Editorial Teseo, Universidad de Belgrano, Buenos Aires, 2008.

Tavitian, Agustín, *La palabra invicta*, Ediciones Akian, Buenos Aires, 1988.

Tékéian, Charles Diran, *El salvamento de los armenios del Musa Dagh por la escuadra francesa y la legión armenia*, Ediciones del Sur, Buenos Aires, 2004.

The Apple Valley Review: A Journal of Contemporary Literature, Cilt 3, Sayı 2, 2008. www.applevalleyreview.com

Tilley, Virginia, *Palestina/Israel: un país, un Estado. Una iniciativa audaz para la paz*, Akal, Madrid, 2007.

Todorov, Tzvetan, *La conquista de América. El problema del otro*, Siglo veintiuno editores, Buenos Aires, 2003.

Torres-Saillant, Silvio, "New Ways of Imagining the Caribbean", *Review: Litearature and Arts of the Americas*, vol. 40, Nº 1, New York, 2007.

Unión Juventud Armenia: cancionero. 60 años región sudamericana, Federación Revolucionaria Armenia, Buenos Aires, 2006.

Vargas Llosa, Mario, *Israel Palestina. Paz o guerra santa*, Aguilar, México, 2006.

Walker, Joseph M., *Historia de Bizancio*, Edimat libros, Madrid, 2005.

Weizman, Eyal, *Hollow Land: Israel's Arquitecture of Occupation*, Verso, London, 2007.

Yad Vashem: Enciclopedia del Holocausto, Nativ Ediciones, Kudüs, 2004.

Yalçın, Kemal, *Regocijas mi corazón*, Editorial Armerías, Buenos Aires, 2007; *Seninle Güler Yüreğim*, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Dizin

ABD 40, 63, 64, 80, 82, 96, 114
Abdülhamid II (Kızıl Sultan) 68, 70
Abdullah Buhari 123
Abovyan, Khaçadur 68
Abu-Lughod, Lila 121, 122, 124, 125
Adana 77
Adem 120
Adorno, Theodor 104
Afrika 112, 127
Agamben, Giorgio 53, 98
Ağayan, Ğazaros 120
Ahura Mazda 142
Ajemian Ahnert, Margaret 22
Akın, Fatih 115
Akyol, Taha 130
Alemian, Ezequiel 144
Alexakis, Vassilis 147
Alexander, Jeffrey C. 13
Alkestis 54
Allah 74, 75, 136, 137, 145
Alman 30, 39, 45, 125
Altounian, Janine 65
Amerika 7, 9, 11, 22, 64, 103, 104, 114
Anderson, Benedict 35, 36
Ankara 128
Antep 77
Aram I 45
Ararat 19, 75
Ardahan 38
Areknazan 120
Arendt, Hannah 111
Aristoteles 34, 93
Arjantin 7, 16, 17, 24, 51, 60, 63-65, 77, 80-82, 90, 91, 103, 104, 106, 110, 114, 125, 130, 131, 144, 152
Armani, Nora 140
Armen Garo (Pastırmacıyan) 70
Armenagan 70
Artzruni, Ashot 107, 119
Arzoumanian, Ana 20, 95, 99
Asbarez 134
Asya 27, 37, 38, 81, 90, 107, 121, 126, 127
Atatürk, Mustafa Kemal 40, 134
Atina 94
Augustinus (Aziz) 53, 155
Austin, John Langshaw 135
Avrupa 11, 27, 37, 38, 40, 41, 46, 47, 58, 59, 66-68, 77, 81, 85, 90, 107, 114, 121, 125, 126-128
Avrupa Birliği 40, 46, 128
Avusturya 19, 30, 38

Badganyan, Rafael 152-154
Balkan Savaşları 38
Baltık 30
Barbusse, Henri 126
Bavyera 39
BBC 46
Benedictus XVI 45
Berger, John 157
Berlin 41, 86, 140
Berlin Kongresi 30, 36, 37
Birinci Dünya Savaşı 36, 42, 45
Birleşmiş Milletler 42, 43, 45
Bizans 66, 67, 78, 80, 84, 117
Boğosyan, Hasmik 52
Bosna 40, 41
Bruck, Carlos 7
Buenos Aires 7, 20, 25, 27, 33, 35, 40, 43, 65, 73, 76, 78, 79, 81, 83, 84, 87-91, 93, 94, 98, 102, 107, 111, 112, 114, 116, 119, 125, 129, 133, 134, 138, 141, 142, 145, 150, 154, 156, 157

Bulgar 37
Bulgaristan 67
Bursa 10
Butler, Judith 114

Cannes Film Festivali 115
Carroll, Lewis 88
Castoriadis, Cornelius 94
Celan, Paul 105
Césaire, Aimé 102, 110
Chiantaretto, François 57
Chotsourian, Sergio 90
Cortés, Hernán 9

Çobanyan, Arşag 72

Dağlık Karabağ 86, 126, 140
Danielyan, Vrej 129
Danimarka 94
Davutoğlu, Ahmet 130
de Certau, Michel 83
Deleuze, Gilles 32, 108
Der Zor 22, 56
Derviş, Mahmud 31
Diaspora 14, 17, 21, 24, 75, 76, 80, 81, 87, 96, 98, 134, 138, 149
Durand, Gilbert 89
Dzarukyan, Antranik 76

Ebu Gureyb Cezaevi 9
Egoyan, Atom 94
Eichmann, Adolf 21
Einstein, Albert 35
Elealı Zenon 147
Eliade, Mircea 155
Epstein, Jaime 8
Erivan 22, 32, 33, 38, 77, 96, 108, 122, 128
Ermeni *hemen her sayfada*
Ermeni Apostolik Kilisesi 18
Ermeni Devrimci Federasyonu 53, 128
Ermeni kilisesi 118
Ermeni meselesi 38
Ermeni Soykırımı 19, 21, 22, 45, 46, 64, 68, 77, 95, 125-127, 169
Ermenistan 19, 21, 24, 27, 28, 31, 32, 39, 47, 51-53, 57, 67, 68, 77-81, 94, 98, 102, 107, 118, 119, 122, 123, 128, 130, 134, 136, 138, 141, 142, 153
Eros 94
Erzurum 38, 39
Esposito, Roberto 150

Feinmann, José Pablo 125
Fénelon, François 54
Fırat 55, 56, 117
Filistin 32, 55, 136
Frank, Anne 125, 127
Fransa 37, 43, 60, 63, 64, 80
Fresno 86
Freud, Sigmund 19, 33-35, 75

Gabudikyan, Silva 121
Gadamer, Hans Georg 105, 155
Garibian, Sévane 43
Gombrowicz, Witold 110
Goody, Jack 81
Gorky, Arshile 95
Grmek, Mirko 45
Grousset, Rene 107
Guatarri, Félix 108
Guber, Rosana 7
Gül, Abdullah 128
Günaysu, Ayşe 116
Gürcistan 37, 80

Habsburglar36
Haçaturyan, Aram 52
Hades 54
Hagopyan, Hranuş 81
Haraway, Donna 97
Haroyan, Lusine 153
Havva 120
Haygaz, Aram 25
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 88
Heidegger, Martin 154
Hesse 125
Hmçak 70
Hıristiyan 18, 47, 48, 50, 68, 71, 73, 74, 79, 81, 106, 115, 117, 125, 127, 142
Hitler, Adolf 45
Hohenzollernler 36
Holokost 20, 21, 44, 45, 49, 51, 104, 125-127
Homeros 135
Horkheimer, Max 104
Hovanesian, Vahan 27

Hussey, Joan M. 67

Irak 31

İngiltere 27, 37, 80, 122
İnsan Hakları Derneği 116
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 42
İran 27, 30, 38, 66, 68, 122, 124, 141, 142
İsa 18, 19, 49-51, 117-119
İslam 30, 46, 59, 67, 74, 79, 103, 106
İsrail 21, 32, 51, 136
İstanbul 67, 75, 119
İtilaf Devletleri 39, 40

Jabès, Edmond 157, 158
Jeppe, Karen 22
John Paul II 45
Jöntürk 38
Jül Sezar 9

Kaliforniya 129
Kaniuk, Yoram 51
Karabağ 37, 71, 79, 82, 122, 128, 129, 134, 140, 141, 153, 154
Karadziç, Radovan 41
Karekin I 18, 19, 69, 73
Karekin II 80, 86
Kars 38
Kemalizm 40, 79
Khanasor 71
Khosrokhavar, Farhad 136
Kiarostami, Abbas 124
Kızıl Sultan bkz. Abdülhamid II
Konstantinopolis bkz. İstanbul
Koundakjian, Lilit 139
Krasznahorkai, Lazlo 33
Ksenefon 9, 27, 28
Kudüs 44
Kutsal Kitap 44, 84, 129
Kuzmich, Naira 132

Las Natas 90
Lebon, Gustave 126
Legendre, Pierre 145
Lemkin, Raphael 42, 86
Lima, Lezama 156
Lozan Antlaşması 39, 40
Ludmer, Josefina 140
Lübnan 31, 37, 60, 80, 106

Macaristan 30
Manukian, Manuk 16
Markosian-Kasper, Goar 108
Maşdots 66
Mehmet Talat (bkz. Talat Paşa)
Mensoian, Michael 134
Milletler Cemiyeti 36, 39, 40
Mladiç, Ratko 41
Musa Dağ 38, 84
Musul 40
Müslüman 22, 48, 67, 74, 107, 108

Nahçıvan 37, 80
Nalbantyan, Mikayel 51, 52
Nancy, Jean Luc 18, 64
Natali, Şahan 18
NATO 40
Nazaryantz, Hrant 101
Nazım Hikmet 61
New York 96, 139
Niemeyer, Kurt 126
Nietzsche, Friedrich 142
Norbrandt, Henrik 47

Oğuzcan, Ümit Yaşar 62, 63
Olmos, Darío 16
Orfeo 54
Origenes 55
Orta Asya 37
Ortadoğu 37
Oskanyan, Vartan 79
Oslo Antlaşması 30
Osmanlı Bankası 70, 71
Osmanlı İmparatorluğu 10, 19, 29-31, 37-40, 43, 46, 70, 71, 77, 102, 106, 134, 152

Pantürkizm 30, 37, 38, 46
Paris Barış Konferansı 39, 42
Pavlus 49
Pehlevi, Şah Rıza 124
Perec, Georges 59
Pers 66, 67, 123

Pipoyan, Lilit 152, 154
Piscitelli, Alejandro 139
Platon 89, 90
Polatian, Carlos 40
Polonya 45
Publius Ovidius Naso 14

Raffi 141, 142, 168
Ricoeur, Paul 34, 86, 87, 149, 155
Roma 50, 66, 73, 117, 122, 123, 142
Roma İmparatorluğu 73
Romanovlar 36
Rozanski, Carlos 125
Rus İmparatorluğu 37
Rusya 37, 38, 43, 67, 68, 80, 141

Sachs, Nelly 21
Sahakyan, Ruben 107
Sarafian, Jorge 72
Sarkisyan, İgor 129
Sarkisyan, Serj 27, 128
Saroyan, William 129
Sasani 118, 142
Sason 38
Senkman, Leonardo 11
Sevag, Baruyr 65
Sevr Antlaşması 39
Sirr, Peter 97
Sis 77
Sivas 10
Sloterdijk, Peter 37, 137
Sovyet 30, 68, 98, 148
Sovyet Ermenistanı 52, 53
Spinoza, Baruch 151
Suriye 37, 43, 60, 63, 64, 80
Sutzekever, Abraham 106
Süni, Papken 70, 71
Sünni 67

Şafak, Elif 145
Şiraz, Hovhannes 83

Tafdrup, Pia 157
Talat Paşa (Mehmet Talat) 30, 38, 86, 126
Tarsus 62, 77
Taşnaktsutyun 70
Tatián, Diego 152
Tavitian, Agustín 13, 17, 20, 73, 76, 114
Tavitian, Vahan 92
Tehliryan, Soğomon 86, 126, 140
Tékéian, Charles Diran 84
Tekeyan, Vahan 68
Thibaud, P. 57
Titus Livius 9
Todorov 83
Tokatlıoğlu, Lütfü 80
Toprak, Zafer 121
Toynbee, Arnold J. 110
Tukididis 9
Tumanyan, Hovhannes 22
Türk 19, 26, 30, 37-40, 45, 46, 61, 67, 69, 75, 77, 80, 84, 90, 91, 96, 107, 116, 121, 123, 126, 128, 130, 131, 134, 136, 145, 151

Ulpianus 50

Van 38, 71, 77, 95, 96
Vaspuragan Krallığı 67
Visacovsky, Sergio 7, 8

Warburg, Aby 85
Werfel, Franz 38
Werthauer, Johannes 126
Wiesel, Elie 65

Yahudi 21, 31, 74, 79, 104, 105, 125
Yeğişe 19
Yunan 27, 30, 80, 122, 142,
Yunanistan 106

Zaltzman, Nathalie 35
Zaryan, Nayiri 21
Zbanic, Jasmila 41
Zerdüşt 142
Zeytun 38

Ինսան Տեփոսու	İnsan Deposu
Շտեմարան Մարդու	**The Human Depot**
Անա Արզումանեան	Ana Arzoumanian
յօդուած	essays
Թրքերէն	Turkish
(Սպաներէնէ) թարգմանող Պիւլէնտ Գալէ	translator (from Spanish) Bülent Kale
Փետրուար 2016, Ստանպուլ	February 2016, Istanbul

Asya'da bu tür vahşilikler anlaşılır olarak kabul edilir, orada insan hayatı daha az değerlidir. Güneyliler arasında kanlı bir tarih vardır, Doğuluların bir eylemin meşruluğu üzerine düşünceleri bizden farklıdır.

Nazilerin yaptıkları karşısında telaffuz edilmesi imkânsız cümlelerdir bunlar. Kimse Holokost'ta yaratılan vahşetin "anlaşılabilir" olduğunu söyleyemez. Avrupa'nın olaylarla ilgili yorumları kendi içinde bir yargı içeriyor. Eğer kurban-katil denklemindekiler Avrupa kültür geleneğine yabancıysa, kurbanların değerlendirilmesi de farklı olacaktır; bazı kurbanlar diğerlerinden daha çok kurbandır.

Yani, özdeşleşme sevimli bir Anne Frank'ın varlığıyla değil, sevimli bir Anne Frank hikâyesi "seçildiği" için gerçekleşir. Sevimli bir Anne Frank hikâyesi seçilir, çünkü o, güzel ve kültürlü Almanya'nın ortasında doğmuştur. Kesilmiş başlar ise Avrupa'nın Doğu hakkında sahip olduğu vahşilik düşüncesiyle örtüşür. Uzaklardaki olaylar, adalet duygusuna ambargo koyarak hegemonyasını yeniden kuran Batı siyaseti için merkezi değildir. Holokost'a dair bellek Batılı ve Hıristiyan adalet duygusunu besler. Oysa Ermeni Soykırımı üzerine yapılacak sembolik bir güç ve güçsüzlük "dağıtımı", ancak "kan dökücü" oldukları düşünülen iki halk arasında olacaktır.

ISBN 978-605-5753-59-7